

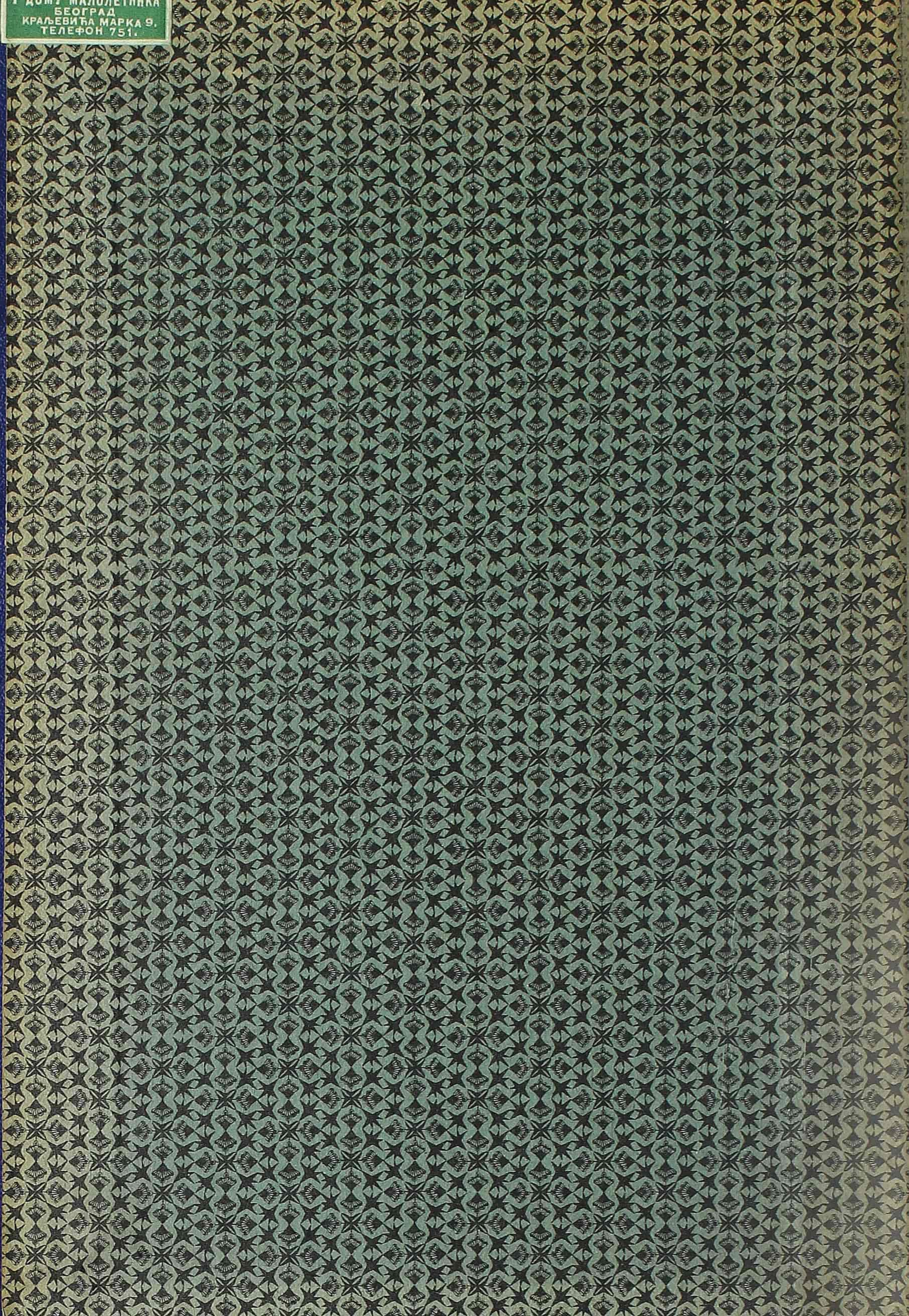
ПБб 66

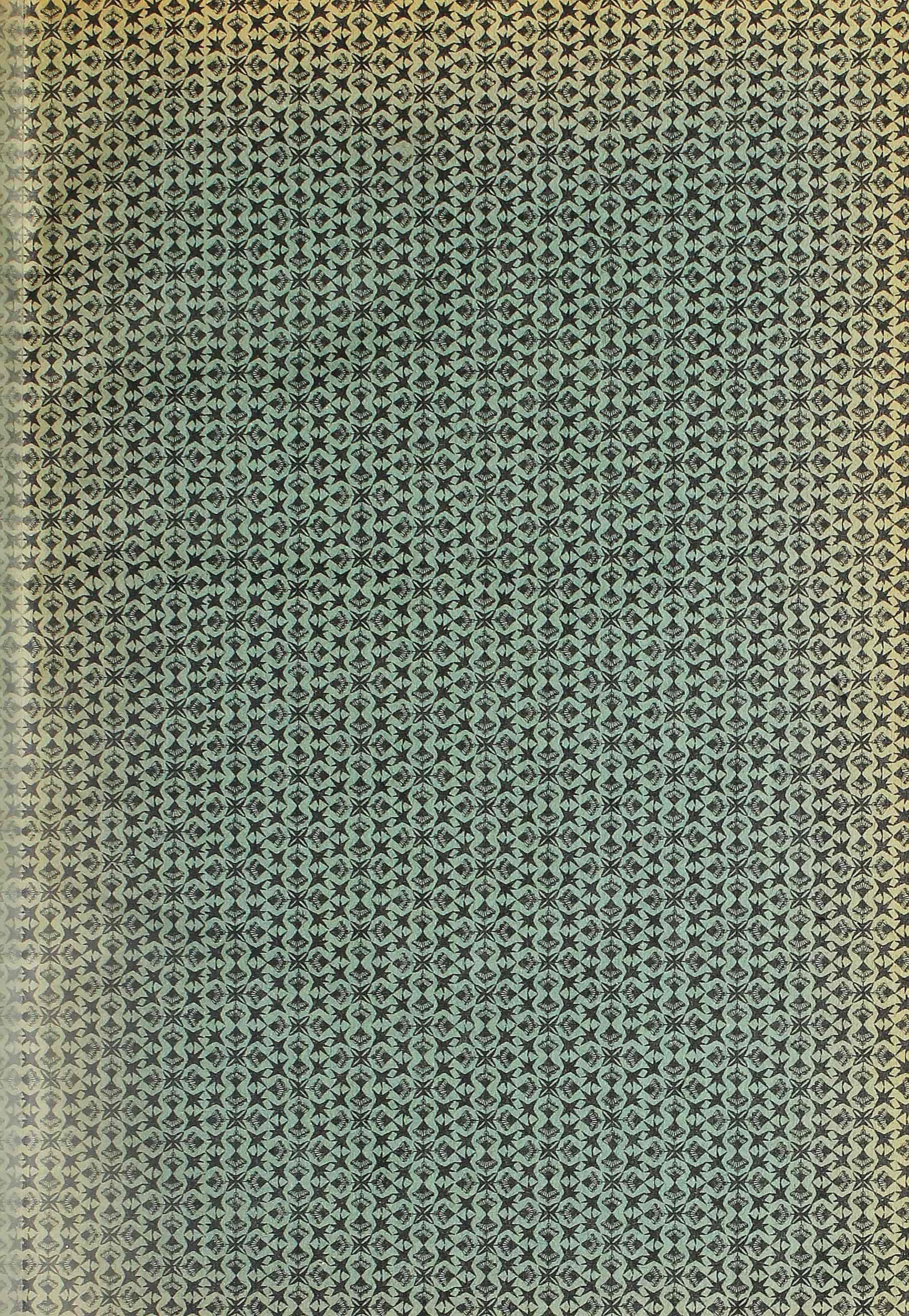
СПОМЕНИЦА

1875-1925

ДОМ ЈУБИЛЕЈНИКА
БЕОГРАД
КРАЉЕВИЋА МАРКА 9.
ТЕЛЕФОН 751.

Г. б. б
—
66

10 = 4829255

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 45086

СПОМЕНИЦА

ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ

НЕВЕСИЊСКОГ УСТАНКА

1875—1925

ИСТОРИЈА ДОБРОВОЉАЦА

УРЕДИО

КИРИЛО Ј. ЦВИЈОВИЋ

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „Б. ЈАКШИЋ“, ДВОРСКА 17., ТЕЛ. 97.

1925.

GEORGE WASHINGTON

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

1935-1936

LECTURE NOTES

ПРЕДГОВОР

Пре него што читаоци прочитају редове ове књиге: *Невесинска Пушка*, а која се намењује као *Споменица* Педесетогодишњице Херцеговачког Устанка — Невесинске Буне, 1875 год. под покретом усташе Петра Мркоњића, доцније Краља Србије, Краља Срба, Хрвата и Словенаца или скраћено речено: Великог Краља Ослободиоца, сматрамо за своју дужност, да је не *потценимо*, а, истовремено, и, да је не *преценимо*.

Под првим подразумевамо: да редови и портрети, који чине целину ове и овакве споменице, нису празна набрајања или мање важности, већ факта, која су се *de facto* одиграла у тој епизоди наше бурне историје и факта, која су нам за ово кратко време стајала на расположење и, која смо могли до последњег часа максимално да прибавимо и сазнамо.

Под другим појмом, *прецењивањем*, мислимо на скромност коју смо морали да имамо из горњих разлога и коју морамо да признамо, — јер нити су биле техничке могућности, нити се за ово кратко време могло располагати потребним материјалом и подацима о којима ова „Споменица“ има и тенденцију а и *задатак* да говори.

Ми се ограђујемо и признајемо многи њен недостатак, да послужи као један историјски уџбеник са свима детаљима и у пуној исцрпности, али подвлачимо чињеницу и њену вредност у толико, што може да послужи бар као историјски буквар.

Самим оваквим ограничењем и извињењем, да се друкше није могло припремити ова наша Споменица, с обзиром и на све околности и оптерећености око

припреме целокупне прославе са обилним својим програмом, који се има изводити у времену од три дана, — многи наши стари ветерани, који су, из буди којих разлога у овој „Споменици“ изостављени, нека не замере, стављајући им до знања: да онај који се чуо или чује, има се опет чути, па ма се о њему писало или не; онај који је на видном месту или у засенци, он ће се опет видети.

Најзад, ово није „Споменица“, која је једина компетентна да призна или одбије заслуге појединаца, већ у најкраћим потезима илустрира Невесињску Буну, као зачетак нашег ослобођења и данас, као триумф нашег васкрсења и уједињења.

Сву компетенцију о овом не тако малом нашем историјском догађају и о другима сличним, остављамо компетентним и професионалним историчарима, који су као такви и меродавни и дужни.

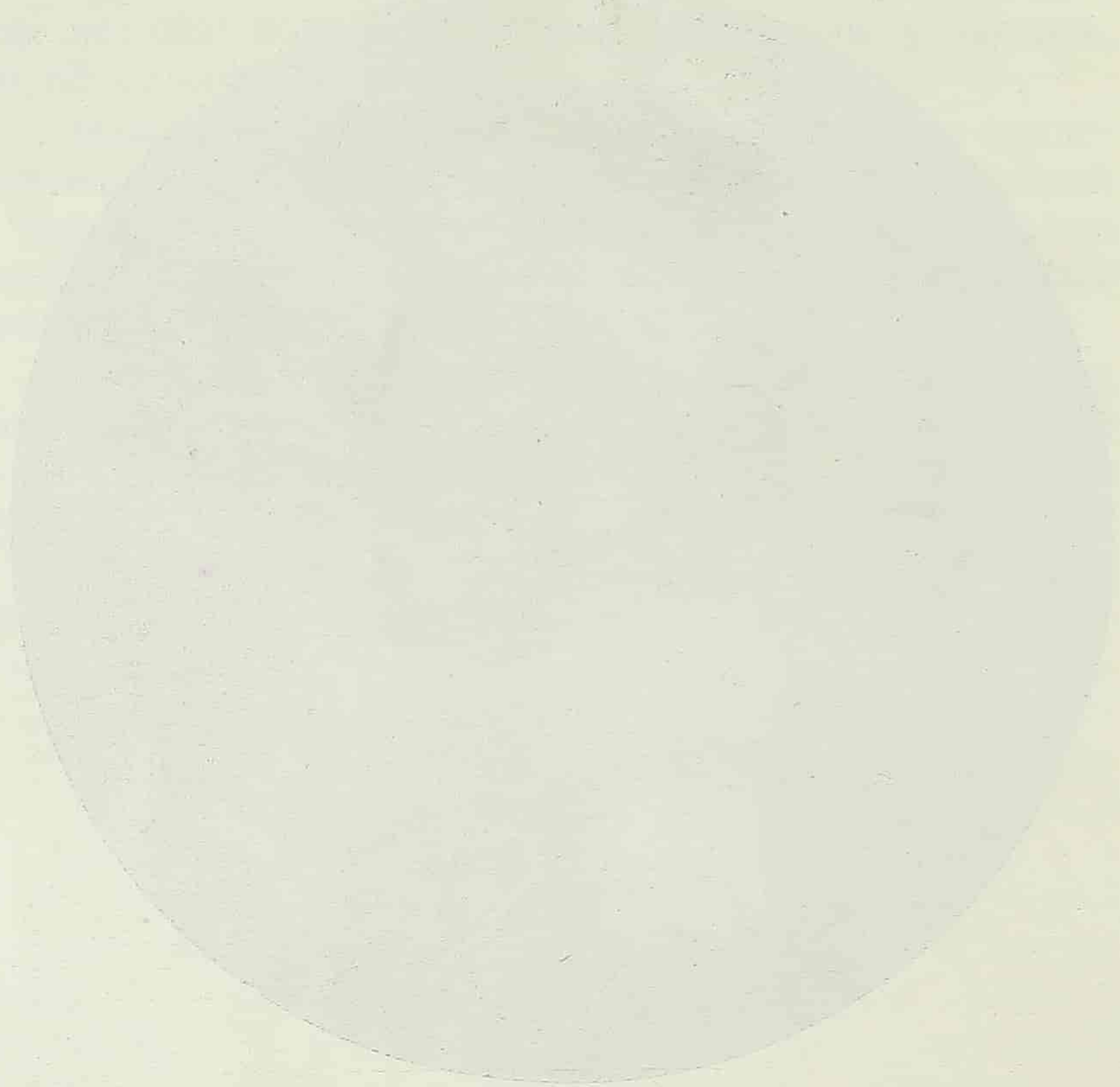
Надамо се да ће се сваки наш добровољац и родољуб са овим задовољити.

9. Јула 1925. г.

Београд.

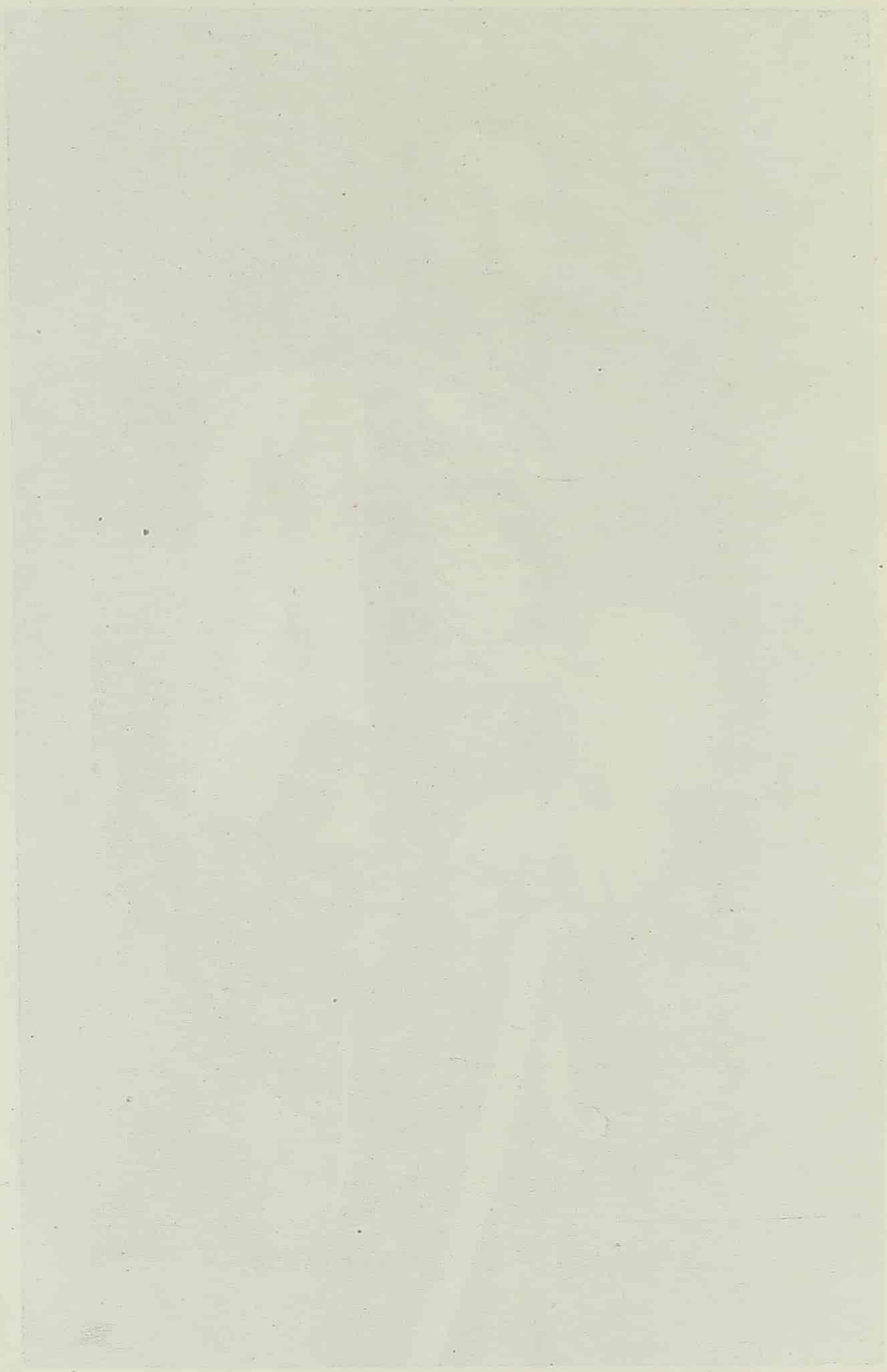
БЛАЖЕНОУПОКОЈЕНИ КРАЉ ПЕТАР
ВЕЛИКИ ОСЛОБОДИЛАЦ

ВИАМЕНОУДОКОНЕН КРАД ПЕТАР
ПЕТАР КРАД ВИАМЕНОУ

Њ. В. АЛЕКСАНДАР I
КРАЉ СРБА, ХРВАТА и СЛОВЕНАЦА

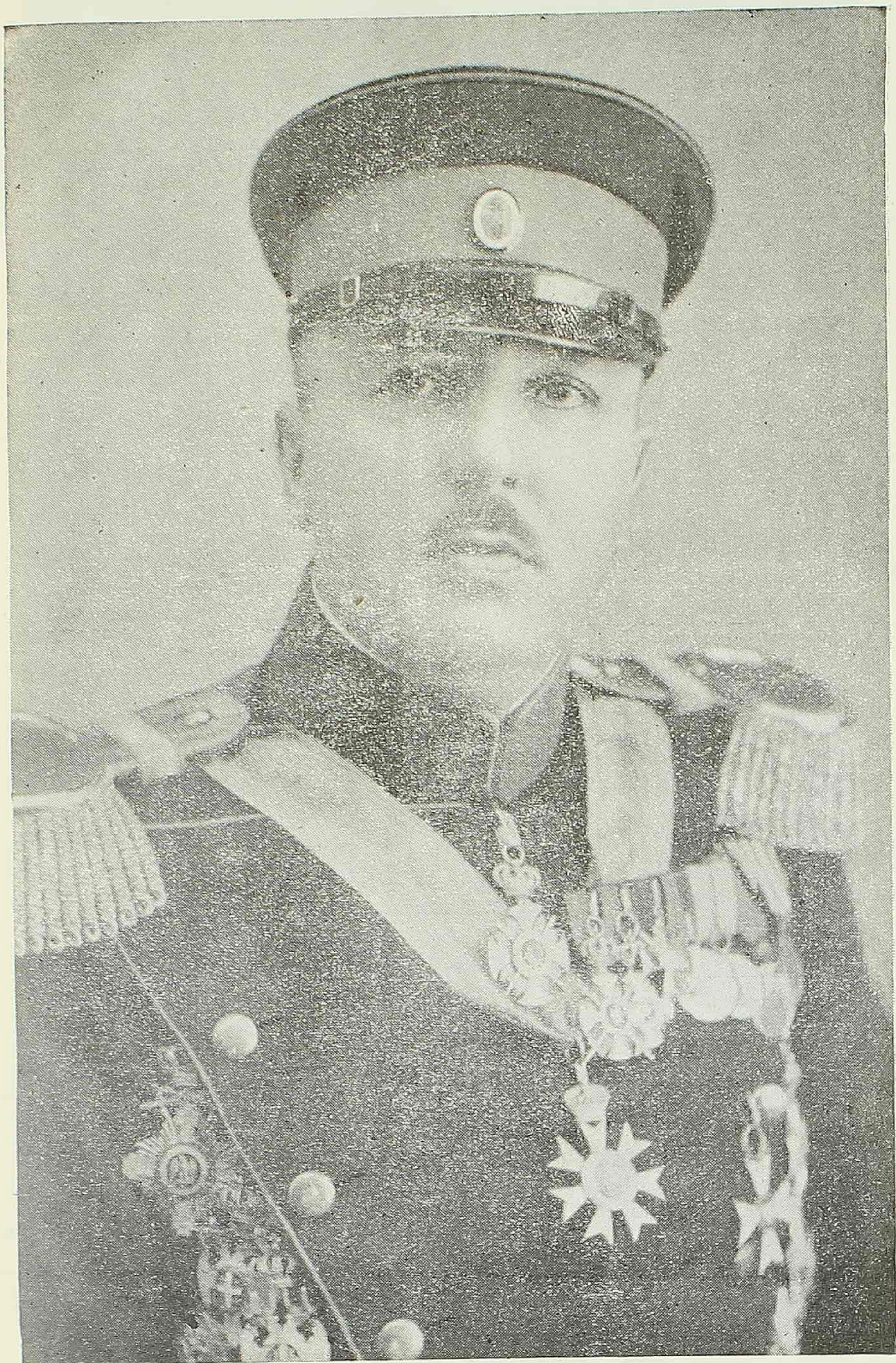
И. В. АЛЕКСАНДРОВ
ИЗДАТЕЛЬСТВО «НАУКА»

Н. КРАЉЕВСКО ВИСОЧАНСТВО
ПРИНЦ ЂОРЂЕ

ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЪДЪВАНІЕ
ОБЪЯВЛЕНІЕ

ДИВИЗИСКИ ЂЕНЕРАЛ ДУШАН ТРИФУНОВИЋ,
МИНИСТАР ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ

ИЗДАНИЕ ПЕРВОЕ ВЪСЬМЬДЕСЯТЫХЪ ЛѢТЪ
ИЗДАТЕЛЬСТВО МОСКВИТИНЪ И КОМПАНИЯ

МИЛАН ВАПА, ИНДУСТРИЈАЛАЦ
ВЕЛИКИ ДОБРОТВОР САВЕЗА ДОБРОВОЉАЦА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АПАВ НАГНИ
УНИВЕРСИТЕТСКО-ИЗДАТЕЛСКО-ПОЛИГРАФСКО ПИЩАН

Наш уважени суграђанин господин Милан Вапа, индустријалац, поред многих добротинастава, која је до сада учинио, омогућио је и издавање ове „Споменице“ поклонивши Савезу Добровољаца потребну количину хартије. Зашто му Савез, у име свију добровољаца, изјављује своју захвалност.

.....

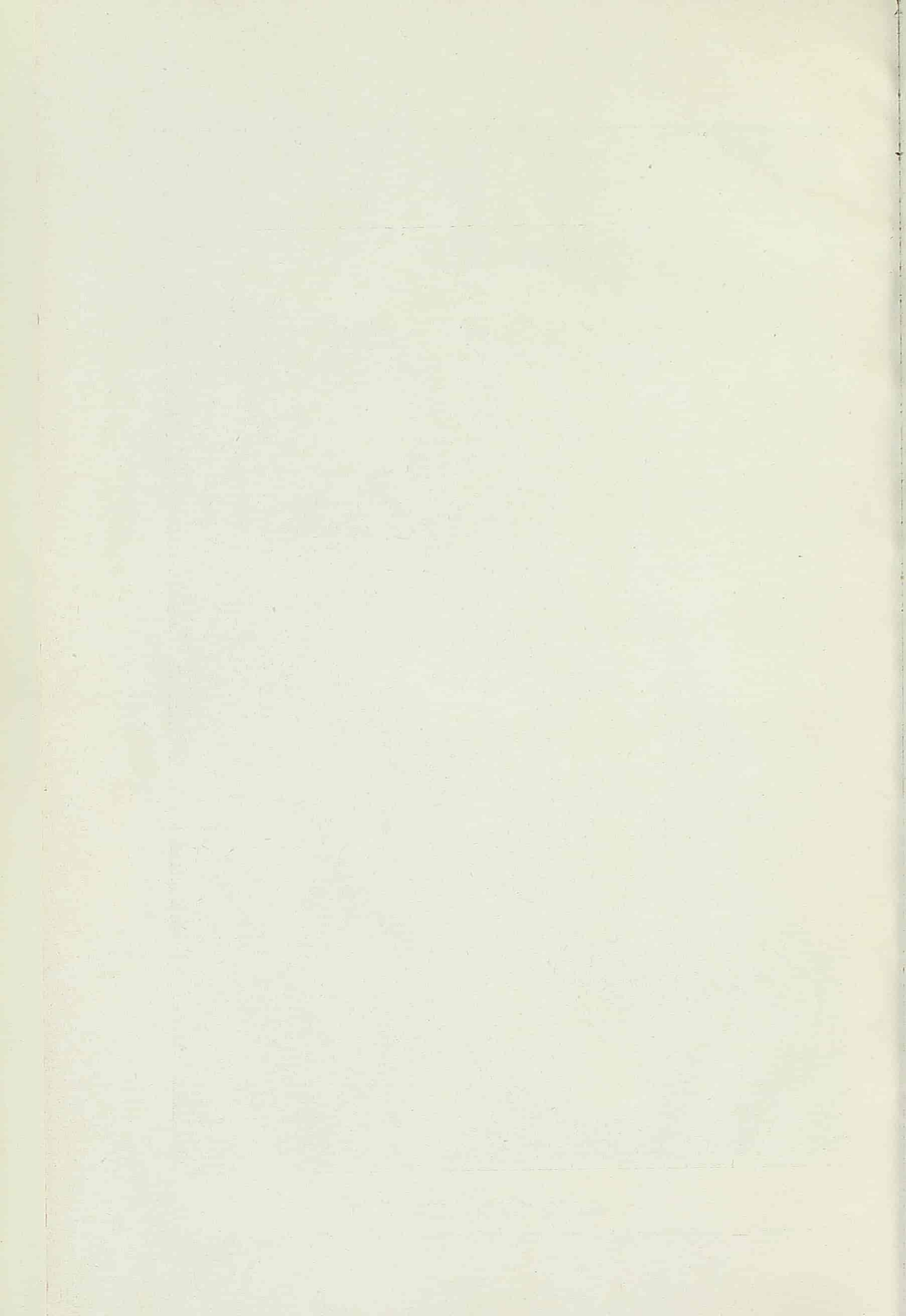
Наш уречен сурбашии топоним Римади Вала,
најотренији поред неких добродетели, који је
до сада уживао, изостаје је и најважније ово. Спо-
меном, постојећи Савезу Добродетели постојећу
важну жестије. Зашто ми Савезу у сваку до-
договору, и макоје своје одговорности.

.....

ЛУКА ЂЕЛОВИЋ

ушаш — добровољац и велики добротвор Савеза Добровољаца

Невесинска Пушка.

У историји су врло често мали, ситни и незнатни поводи изазивали крупне догађаје велике промене. Понекад је читав низ важних догађаја називан по ситном поводу, који их је изазвао. Код шире публике по томе је називу често бркан *повод* са *узроцима*, који су увек даљи и дубљи, него сам повод, који је непосредно изазвао догађаје.

Тако је код нас претпоследњи чин велике трагедије, која се зове Источно Питање, дуго времена називан Невесинским Устанком, а као почетак тога покрета, који је довео до великих промена на Балканском Полуострву, обележавана је Невесинска Пушка.

Пушка је означавала први почетак херцеговачког устанка, који је убрзо изазвао устанак у Босни, па онда српско-црногорско турски рат, устанак у Бугарској, па руско-румунско-турски рат и, напослетку, Берлински Конгрес, који је имао да дефинитивно среди и уреди прилике на Ближем Истоку.

Незнатна сама по себи, Невесинска Пушка је важна као почетна тачка читавог низа врло важних догађаја, који су изазвали велике промене, и који су у ствари завршени тек великим светским ратом и његовим последицама, у првом реду, уколико се нас тиче, ослобођењем и уједињењем нашега народа.

Узроци свих оних догађаја, који су се одигравали у нашим земљама за више од четири деценије, од Невесинске Пушке до Ослобођења и Уједињења, далеки су и дубоки. Невесинска Пушка је дала *повод* да се почне расплет оног силног Комплекса најразноврснијих

проблема, често супротних, невероватних, неразумљивих и необјашњивих, који су готово од када постоји историја човечанства, на Ближем Истоку били на дневном реду, који су стално гонили народе и државе да газе у крв, и који су увек задавали велику бригу онима, који су носили одговорност за политички и државни живот у Европи. Невесињска Пушка је дала повод да се још једним насилним путем, јер друкчије није било ни онда, ни пре ни после тога, могуће, покуша решити српско-турски спор, Балкански Проблем и Источно Питање.

Безброј пута од када историја бележи догађаје, покушавано је решење тога важног, чудног и занимљивог питања. Због тога су пропадале генерације и гинули милијони људи. Па ипак је оно увек решавано само привремено, и безбројни су животи падали, да би се ипак увек само привремено решило то питање, на који као да је бачено проклетство фатума, да као вампир пије крв човечанству.....

У развоју догађаја, који чине историју Источног Питања, има важнијих и мање важних момената и периода. У великој множини догађаја, неки се од њих особито издвајају својим значајем, било сами собом, било то важним последицама, које су они изазвали.

У том погледу су од необичног значаја у историји Источног Питања, догађаји који су се одигравали у другој половини осме деценије прошлога века. Изазван Невесињском Пушком, покрет Срба у Херцеговини убрзо се проширио на Босну, изазвао је акцију Србије и Црне Горе, па онда у даљем току и развоју догађаја, интервенцију и рат Русије и Турске. Пошто су прилике на Балканском Полуострву, и онда као и увек, биле од важности за распоред снага у Европи, велике силе, у првом реду Енглеска, нису могле дозволити, да се територијална питања и питање новог уређења на Балканском Полуострву решава без њих. Због тога они нису могли дозволити, да остане у важности Санстефански мир, склопљен између Русије и Турске, или управо диктиран од Русије Турској, него су тражиле да оне саме уреде прилике на Ближем Истоку.

Тако је дошло до Берлинског Конграса, који је место да расплете још више заплео ствари на Балкану, и који је још повећао суму оних узрока, који су, већ и дотле јаки и бројем и садржином, изазивали и даље повремено кризе и напослетку довели дотле да буду један од главних узрока и непосредан повод за светски рат, Оно што се 1885, 1899, 1908, 1912 и 1914—8 дешавало на Балканском Полуострву природно су последица тежње, да се реше питања, која је поставила Невесињска Пушка, а која нису били успели да реше ни ратови против Турске а још мање Берлински Конгрес.

Због тога што је изазвала у претпоследњој фази почетак кризе а расплета догађаја који су довели до решења српског питања и створили независну државу Срба, Хрвата и Словенаца, Невесињска Пушка ће остати забележена као занимљив и важан догађај у историји.

Ст. Станојевић

Војвода Петар Мркоњић.

I

Један од добровољаца, који је се борио за слободу народа нашега јесте и кнез Петар Карађорђевић, доцније Краљ Србије и први Краљ ослобођених Срба, Хрвата и Словенаца. Али Петар Карађорђевић пре него што се борио за слободу свога народа, борио је се за слободу Француза. Био је добровољац у борби Француза против пруске најезде. Он је се борио за слободу у опште, а нарочито за слободу свога народа, јер је веровао да „*слобода отвара народу очи да позна своје мане те да их може лечити*“, веровао је да „*слобода даје народу прилике да позна своје врлине да их развија и залаже у радњу, којом челичи своју снагу, унапређује своје умно и физичко благостање*“.

Осим тога тај добровољац који се бори и пролива своју крв за слободу Француске и за слободу свога народа веровао је да је „*све оно чиме се дичи и поноси данашња образованост, а посебице... оно што је утврдило веру, облагородило обичаје, распрострло љубав и побратимство међу људима, што је унапредило и усавршило данашње науке, устостручило и усавршило данашње вештине и занате, разгранало трговину и светски обрт*“..... дакле „*све оно, што је подигло човеково достојанство, окрепило снагу народа — све је то плод човекове слободе, народне слободе*“.

Ова дубока вера кнеза Петра Карађорђевића у свемоћност слободе водила га је кроз цео живот, водила га је и онда, кад је учио школу у Француској, кад се дружио с руским револуционарима, кад се борио и одликовао у биткама код Орлеана, кад је заслужио орден легије части у борби код Вилерсексела у Горњој Саоми, кад се борио у Босанској Крајини за ослобођење свога народа, кад је дошао на престо Србије, кад је ступио са савезницима у рат 1912 године, кад је потписивао објаву рата вероломној Бугарској 1913 године, кад је ступио у рат 1914, кад је прелазио преко кршева арбанашких Његово је срце живо куцало за слободом и онда, кад су му, у тренутку Његове највеће физичке изнурености и Његових душевних мука, италијанска влада и његов пашеног, италијански краљ, нудили диван краљевски двор у Казерти усред цветне и миришљаве Кампање, под дивним плавим небом, где расте и цвета лимун и поморанџа, да се одмори и сачека даљу судбу народа свога и светскога рата. И заиста за овога, који је поднео све напоре и муке при повлачењу наше војске кроз Србију и кроз Албанију нашао би дивно одмориште под плавим талијанским небом у светој, зеленој и мирисној околини Казерте. Петар Карађорђевић није примио италијанску гостољубиву понуду, јер се бојао да ће изгубити ону слободу, коју је имао у средини своје храбре и намучене војске...

II

Баш та слобода, којом је целога живота дисао Петар Карађорђевић довела га је као добровољца на бојно поље Босанске Крајине да залаже своју имовину; своју снагу, своје знање и саоју крв за слободу своје браће.

Како је то било?

Кад су Босни и Херцеговини дојадила турска насиља народу, које рђава турска управа не само није умела отклонити, него им је по гдекада ишла на руку, кад је лична сигурност раје пала на нулу, онда је требало само да кресне од куда ма и најмања искрица па да букне страховити пожар устанка.

И та искрица јавила се у судбоносном одјеку прве устаничке пушке у Невесињу крајем јуна 1875 године.

Један део народа је устао а вође устаника издале су проглас 19 јула 1875 г., у коме су објавили целом свету зашто су устали на оружје. У исто време објавили су и своје захтеве, тражећи да се у Босни и Херцеговини изведу реформе у договору с народним главарима, а под надзором једне европске комисије.

Устанак у Херцеговини одјекнуо је и у Босни а нарочито у Босанској Крајини. Четничко ратовање трајало је скоро три године — од Петрова дана 1875 до сан-стефанскога мира, закљученог 19 фебр. 1878 године.

Чим се пронео глас о устанку у Херцеговини и у Босни похитали су добровољци са свих страна да помогну својој браћи. Било их је из Боке Которске, Лике из Црне Горе, Далмације, Хрватске, Славоније, из Војводине и Србије.

„Глас Народа“ у свом 30 броју од 27 јула 1875 г. вели: да се „устанак херцеговачки шири сваким даном“, да се „више чета црногорских већ бију“. Капетани су им: Зимонић, Алексић и Петровић. Осим тога из Боке Которске... прешло 400 Кривошијана и једнако други за њима хитају...”

У бр, 32 истога листа од 9 августа каже се: „У Србији све је за рат. Тамо се купе чете добровољаца. Први богаташи о свом трошку дижу војску... „На усташко поље стижу већ многи добровољци из Аустрије;

има их Бачвана, Банаћана и Сремаца. Војвођани питају само кад ће Србија па да листом тамо пођу...

„На Преображење у 2 сата по подне крену се из Београда војвода поп Жарко Пивски са 150 добровољаца у Херцеговину. Он полази сувим преко Мокре Горе на Јавор, а кренуће још 500 момака из Ужица, где су друге две војводе херцеговачке устројиле легије... У Ужицу добровољци су молили начелника да им даде оружје из оружнице, но кад их је овај три пут одбио, они навале на оружницу, вежу стражара и поваде оружја колико им је требало. Затим су стражара одрешили. Услед тога кажу да је изашла заповест да се добровољцима даје оружја.“

Поред ових вести у овом истом броју „Гласа Народа“ налази се и ова: „Познати Архимандрит Дучић, родом Херцеговац отишао је у Херцеговину“ (разуме се са добровољцима).

У 33 броју „Гласа Народа“ од 17. августа вели се да у Херцеговини има добровољаца Бокеза до 500, а из других крајева од 2—300 момака. Затим да је из Србије више добровољачких чета са по сто момака отишло на босанску границу.

Добровољачке чете биле су растурене по разним местима у Србији, као у Београду, у Крагујевцу, затим у разним местима ондашњег ужичкога, шабачкога и ваљевског округа.

У суботу 23 августа влада је наредила Ранку Алимпићу, да поред чувањм границе од Рашке до Раче на Дрини образује добровољачке чете у граничним окрузима и да их у Босну преко Дрине претура... Осим тога да прикупи што више добровољаца и пошље тајним начином у Босанску Крајину, да из аустријске границе тамо упадају и народ на оружје дижу ради ослобођења од Турака.

И Ранко је то радио али кратко време, јер у почетку октобра 1875 г. министар Каљевић саопштио је генералу Ранку заповест кнежеву да похита у Ужице те да предупреди одлазак добровољачких чета и „да их све што пре крене на бугарску границу, те да се тамо као чувари границе преко зиме употребе.“

Зашто је то било?

Зато, *што је дата реч*, да више никакве чете из наше границе у босанске покрајине неће упадати и што се то има пошто-пото одржати.

Ко је издао ту заповест?

Издао ју је кнез Милан. Он је се тада женио, а баш пред женидбу његову чинили су представници страних сила — а нарочито аустро-угарски — на кнеза притисак предавши му заједничку ноту, којом су му претили.

Ово распуштање добровољачких чета Ранко је жалио: „Сажаљевати је околности, које тако напрасно учинише код нас промену политичког правца, тим већма, што се овај неизбежно мора обновити. Ова садања наша шала земљу је већ подоста стала материјално, а може је стати и морално: губитак вере у Србију свих Срба, што су око ње.“

Ми овде нећемо више говорити о добровољачким четама, него ћемо се вратити добровољцу Петру Карађорђевићу.

III

У овако судбоносним тренутак, кад се покрећу тако велика питања као што је ослобођење Босне и Херцеговине од турскога јарма, да ли је могао Карађорђевић унук, витез ордена легије части седети мирно ма у којем великом месту у Европи и мирно гледати, како се његова браћа боре против својих угњетача? Да ли је могао остати равнодушан према устанку своје браће онај, који је уживао благодети слободе у Швајцарској, који се радовао ослобођењу и уједињењу Италије, који је преводио књигу „О Слободи“ од Џ. М. Стурта Мила?

Не, он није могао остати и није остао.

Кнез Петар, поносит славом свога народа и својих предака и по оцу и по матери, одушевљен слободом и демократизмом, млад, здрав, снажан, смео за велика предузећа и пун храбрости, он је и мимо воље Оца свога узео велики део своје имовине и отпутовао пут

Босанске Крајин да се бори за слободу своје потлачене браће.

Он је дошао у Загреб под именом мајора Петровића, а на граници Босанске Крајине у току устанка звао је се сад Миле Мрконић сад Зорић, други пут Сенић затим опет Сонино, а најрадије и најчешће *Петар Мрконић*, особито међу устаницима. Његови пријатељи ишли су му на руку у чувању његовог правога имена тако и голико да су аустријски и београдски детективи били на грдним мукама тражећи Кнеза Петра. А ако су баш и наилазили на њега нико им није могао потврдити да ли је то он.

Име Петар Мрконић било му најмилије јер је не само одговарало боји његова лица, него га је подсећало на Петра Мрконића, јунака народних песама.

Петар Мрконић, дошавши у Загреб распитао се о приликама на граници Босанске Крајине, па се онда упути у Дубицу Манојлу Хрваћанину, своме пријатељу још из Швајцарске. Ускоро по том Манојло одлази у Трст, где се састајао са некојима од својих пријатеља и по том се врати у Дубицу кући и донесе три свилене заставе. То су биле заставе Претра Мрконића. Две мање заставе одмах су биле послане устаницима у планину Прозару, а велика, израђена од тешке свиле, уоквирена златним ресама с ликом Првозваног Андрије на једној страни, а на другој златни натпис: „Првозвани Андреја благослови српско оружје!“ била је задржана у кући Хрваћана у Дубици, докле не дође Мрконић, који је био отишао да разгледа места и околину на босанској граници.

И заиста Мрконић је видео, да је устанак у пуном жеку. Револуционарни покрет све се јаче ширио као оно пожар, али та устаничка борба није била ништа друго него хајдучко четовање појединих чета. Било је код појединих чета врло храбрих четовођа, али ниједан од њих није имао ону спрему, која је потребна да се од више мањих чета образују већа одељења и да са њима командује.

Појава кнеза Петра Карађорђевића на граници Босанске Крајине није се свиђала ни у Београду ни у

Загребу а нарочито Бечу. Нападима и сплеткама из Београда и Загреба није било краја. Чињена су најодвратнија подметања, пуштане су у свет и разношене међу устанике, најгадније клевете тако, да је Карађорђевић најпосле био принуђен изаћи отворено с једном изјавом од 6 (18) септембра 1875 г. у којој одбио од себе сва подметања и ниске клевете, истичући да ону дужност, коју сада, у време устаничких покрета за ослобођењем, „сваки радо хоће да врши, примају на себе и Карађорђевићи. — Из тога... осећања дужности ја никад не бих устукнуо да се борим и да гинем за

Мркоњић са усташама у Крајини.

земљу, којој сам дужан за све, што имам, за коју су везани сви моји снови за њену срећу и бољу будућност. Дође ли земан Карађорђевићи бориће се и за слободу своје Отаџбине не као кнежеви и не као војводе црногорске — јер Карађорђевићи имају права и на то — већ као прости војници у редовима остале браће своје, бораца... Нека се зна да Карађорђевићу сада није до улоге, већ до успеха народнога“.

Одговор Београда на ову изјаву био је тај, што су послати људи да убију Петра Мрконића. Срећом његовом то им није пошло за руком.

IV.

У време ових револуционарних покрета против Турака и њиховог притиска у Босни Петру Карађорђевићу није била девиза: владалачки престо по ма коју цену, него „ослобођење српске Босне“. Стога је Петар сакупио чету од преко 200 ратника, снабдео их оружјем и муницијом добро их извежбао, поставио им четовође све по једнога на 30 друга. Његова је чета била одевена, имао је хране, у њој је владао потпун војнички ред, она је имала и један топ, па и ракете.

Мрконићева ратна умешност показала се и на граници Босанске Крајине као некада на Лоари у Француској. Он је у више сукоба с Турцима имао дивних успеха, који су му стално подизали углед међу устаницима. У колико му је тај углед растао међу устаницима, утолике се из Београда јаче радило, да га уклоне с овог света. Слани су агенти, просипане су паре, обећавана су златна брда. Али им то није пошло за руком. Сами поједини агенти су се устричавали да изврше то ниско дело, да скину главу једном Карађорђевом унуку, једноме човеку у правом смислу те речи.

Риста Стефановић, наредник народне војске, родом из Крагујевца, био је послан из Београда у Босанску Крајину, да убије Петра. Он је дошао, ступио је у Петрову чету и имао је прилике да изврши оно, што му је наређено у Београду. Кад је Риста напустио Мрконићеву чету и фебруара 1876 г. појавио се у Дубици и дошао кући Хрвађана, Манојло је био као громом погођен. Мислио је да је Риста убио Мрконића, али какво и колико изненађење у Маше Хрвађанина, кад му Риста на питање: „Шта је Ристо? Шта си урадио?“ — одговори скрушен са сузама у очима:

— Господине Машо, нисам могао нисам хтео да га убијем. То није човек већ анђео. И ја бих био највећи нитков да сам на њега руку дигао. Чини ми се рука би се осушила. Он је с нама поступао као с ро-

ђеном браћом. Последњи залогај делио је с нама. У боју вазда први, увек оран, увек спреман. Идем натраг у Београд. Све ћу им испричати, па нека раде са мном што им је год драг.“

Предосећао је овај честити Шумадинац, шта га чека у Београду па се, завршивши овај свој одговор горко заплакао. Дошао је у Београд и ту му се сваки траг изгубио...

Дивни успеси Петра Мркоњића скренули су пажњу и Беча. Можда је или београдски конак или београдска влада молила Беч, да се Мркоњић уклони са босанске границе. Она је то предузела али га није могла наћи. И оно што није учинио Беч и бечка полиција учинио је загребачки одбор. Преко интриганата распалили су грдну неслогу међу устаницима и загребачки одбор тражио је да се Мркоњић уклони са босанске границе. То је желео Београд, то је желео и Беч. Загребачки одбор примио се тога и решио се или да уклони Мркоњића са границе или да га смакне. Тиме би одбор задовољио Београд. Иначе ако се то не уради кнез Милан је, како говори човек, који је био у том послу претио (па и београдска влада), да Београд више неће давати новаца за устанике. И тако ту одлуку загребачког одбора морао је испоручити Петру Мркоњићу у Јамници Моја Хрваћанин, јер је Маша био слаб.

„Никад се не осећаш у нелагоднијем положају — казује Моја — но тада, па ипак стегох срце и казах војводи, шта се од њега захтева. Када сврших војвода ме пресече својим орловским погледом и некако болно и јетко узвикну:

— Па зар и ви то хоћете?

— Не ја и брат Манојло, већ то захтевају одборници Босанци и изасланик загребачки Илија Гутеша.

„Испричам потанко, како је текла цела ствар. За време мога причања војвода беше силно узбуђен. Настаде мала пауза, и тада уздрхтаним и узбуђеним гласом рече:

— Кажите ви господи одборницима да Петар Карађорђевић није дошао да смета српском кнезу, већ да помогне српском народу у Босни, и да пробуди из

сна и српског кнеза и његову владу, па да једном пређу преко Дрине, да помогну ослободити Босну. Нисам дошао као претендент већ као обичан Србин, да се сав заложим знањем и војничком својом спремом, а да помогнем и својим новцем. Реците тој господи, што никада нису барут мирисали, да Карађорђевић никада није узмицао, и докле год буде уживао поверење своје чете, да се неће са четом растати, већ да ће и даље радити на започетом послу. Ако је то ...противно г. г. одборницима и онима у Београду и Загребу нека дођу они сами, да ме отерају. Ја остајем овде да делим добро и зло са мојом четом“.

Интриге су продужене, и најпосле утицајем агента из Београда сазвата је скупштина у Јамници на први дан римокатоличког Божића, на којој је решено, да се за главног војводу устанка узме Мирослав Хубмајер а Петар Мркоњић да се са својим присталицама у року од осам дана мора удалити од босанске границе, јер „његова присутност смета даљим ратним операцијама“!

За време саме скупштине Петар је најодлучније одбијао сваку сумњу говорећи да он нема никакву другу намеру, него да се као Србин и војник бори за слободу своје браће. Свака друга намера, која му се подмеће, није ништа друго, него подметање и клевета. Скупштина остаде при својој одлуци.

Петар се не покори одлуци скупштине, јер је видео, да је његова чета уз њега душом и телом, али да се не би дошло до сукоба он се братски опрости са својом четом, али не да отиде са границе, него да продужи рад на своју руку. Тада одбор, који је избрала скупштина у Јамници, а у коме су били већином противници Петра Мркоњића, реши да се Петар убије, ако не буде хтео отићи. Они су чак и човека најмили који би то решење извршио. На седници одбора поред осталих био је и Васа Пелагић, пређашњи архимандрит, а у то време социјалиста-националиста, и он устане у одбору против такве опаке одборове намере, јер је добро знао, откуда је дошла порука, да се Петар убије.

А кад је одбор остао при свом решењу, Пелагић одмах после седнице, јави писамцетом Мркоњићу, шта му одбор спрема.

Уз пркос свију интрига и опасности Мркоњић нехтеде напустити босанску границу. Он се само преместио на друго место, и за кратко време око њега опет се прикупише скоро сви његови ранији четници, с којима је он провео целу зиму. Моја Хрваћанин о томе вели: „... сви скоро четници и борци понова се окупљају око јуначког водводе Мркоњића. Све до пролећа 1876 год. држи Мркоњић чету на окупу. Поучава је у ратничкој вештини, брине се за све као добар домаћин за своју чељад. Тек што је... зима попустила војвода подиже утврђења на Ћорковачи, да отуда задаје страх крајишким Турцима.“

V

Јамничка скупштина била је 4 и 5 (16 и 17) децембра 1875 г. а већ неколико дана после те скупштине Мркоњић је дошао у сукоб с Турцима и после дводневне битке код Доброг Села добро их потукао. О том боју извештаја котарских власти из Костајнице (од 24 децембра) и Двора (од 27 децембра) веле, да је Петар потукао Турке, освојио Добро Село, поубијао више турских становника и задобио знатан плен. После ове победе Петар је остао са својом четом недељу дана на земљишту босанском, бијући се с Турцима.

И „Обзор“ је донео један кратак извешта о овој Мркоњићевој победи: „Ноћу 24 децембра потуче Турке Петар... на сухој међу код Добросела близу Жировца“. Ускоро после ове Мркоњићеве победе доживео је пораз Хубмајер код Костајнице. То је био најбољи доказ кога је требало узети за главног војводу устаничких чета при избору на Јамничкој скупштини.

У фебруару је Петар отишао у Беч (око 10 фебр. по н. стилу), где му је био отац Кнез Александар, да би од њега добио средства за даље четовање, и отуда се вратио у почетку марта са осморицом другова. У јутру, 4 марта, већ је био на загребачкој станици. Отуда је отпутовао преко Петриње и Глине за Бојну.

И докле су га у марту месецу обласне власти тражиле да ухвате, Мрконић је живо радио спремајући своју чету за пролетњу борбу.

Мрконић је имао један бој с Турцима 18 маја 1876 године у близини Ђорковаче. О том боју очувано је једно писмо Петра Мрконића, које гласи:

Ђорковачки Логор 19./31. маја 1876.

Јучерашња битка била је једна коју још нису у Крајини (с ове стране Уне) видели. Око 2 сата на 1000 Турака удари на нашу страну и дођу до логора; одмах пуче наш алармски топ И сви бисмо на међи. Турци су заузели здраво јаке позиције и смртоносне по нас. На то пушкарасмо све до 4 сата по подне; онда Илија Шевић с једне стране, Сава Ђуричић с друге, Малиша Јовановић с треће и Стева Маковић са четврте стране ударе на јуриш с барјацима на челу. Труба је свирала, добоши су радили; одмах почнемо пуцати динамигом.

Турски аскери с острагушама, видевши да се ми не шалимо него озбиљно јуришамо, окрену леђа па почну бежати. У бежању бацали су опанке, торбе, пиштоље, луле, мало леба — једном речи све што им је још сметало да бегају. Само су пушке носили, а са левом руком држали су тур. Можете све поњати кад вам кажем да су наши Турци оставили 19 мртвих, које смо данас побројали и сила коња мртвих остало је. Сава је посекао три Турчина, Илија Шевић, Милета и Макевић, као и многи други јуначки су се показали и морам казати, да је сваки гледао да бољи од другога. Као што ми можемо рачунати на 100 Турака платило је главом. Од наших погинуше 4, а 8 рањених међу којима је и Јефра, који је доста опасно рањен у дољњем трбуху. Ово вам у хитњи пишем, јер се Шевић мора одмах вратити.

Знајте да смо Турке до близу Језерског терали, само је штета да смо морали престати с бојем, јер је већ мрак био. У логору тако весеље влада а и одушевљење да вам описати не могу. Немојте нипишто веровати некаквима, који разне лажне гласове доносе,

јер то су они који барут нису омирисали и који су побегли чим је прва пушка пукла. Само када цедуљу од нас добијете онда верујте. Ја сам вам хтео данас писати опширно, али хартије нисам имао.

Сада нам фали само муниција и патрони за Венцеле и Верндле и то што скорије пошаљи. Збиља наш барјак кога је Ник. Ђулибрк у средини јуначки носио и на турске позиције забо, добио је 4 куршума, а он здрав и читав остао. Да само наши нису били гладни тек би онда видели шта би било. Дакле ово је друга ватра пред којом Турци беже без обзира.

Поздрав свима од читава логора.

Поздрав од нас свију, који смо познати.

Гора се зелени

А Турци с туром беже.

П.

Поред свих интрига из Загреба, из Београда и из Беча Петар Мрконић је храбро војевао и високо држао српску заставу Андреје Првозваног све до јула 1876. године.

Мрконић је у јулу месецу морао оставити Босну и срећно је изнео своју главу не толико од опасности, која му је грозила од Турака, колико од агената београдског конака и београдске владе и од полицијских аустријских потера. У оно време говорило се да је Аустрија хтела ухватити Карађорђевића и предати га Кнезу Милану, да би Милана тиме обвезала да јој не смета у њеним плановима. За то данас нема доказа, осим оне наредбе Кнеза Милана од 6 октобра Ранку Алимпићу, у којој се вели да је дата реч (Аустрији) да више никакве чете неће упудати из наше границе у босанске покрајине и да се то има пошто-пото одржати.

Велика уцена, која је била обећана из Београда ономе, који донесе Мрконићеву главу, или који га убије. задобила је по некога и од Мрконићевих четовођа. Али она рука, која је Петра Мрконића била одредила да уједини Србе, Хрвате и Словенце, није дала, да он погине на граници Босанске Крајине.

Тако је војвода Петар Мрконић завршио своју добровољачку улогу. У његовој чети било је добровољаца из Србије, из Баната, Бачке, Срема, Славоније, Црне Горе, из Баније и Далмације, било је и Руса.

У Мркоњићевом писму од 19 маја 1876 год. у коме се говори о боју на Ђорковачи, помиње се међу рањенима и „Јефта“. Овај Јефта презивао се Мишковић, био је добровољац и војводин момак, родом је из Арада. Био је то човек маркантна и лепа лица, крупних очију, веран и добар јунак. Од ране, коју је задобио у поменутој битци 18 јула, умро је.

Мил. М. Вукићевић

ИЗ ДНЕВНИКА ПРОТЕ ЛОЗНИЧКОГ ИГЊАТА ВАСИЋА.

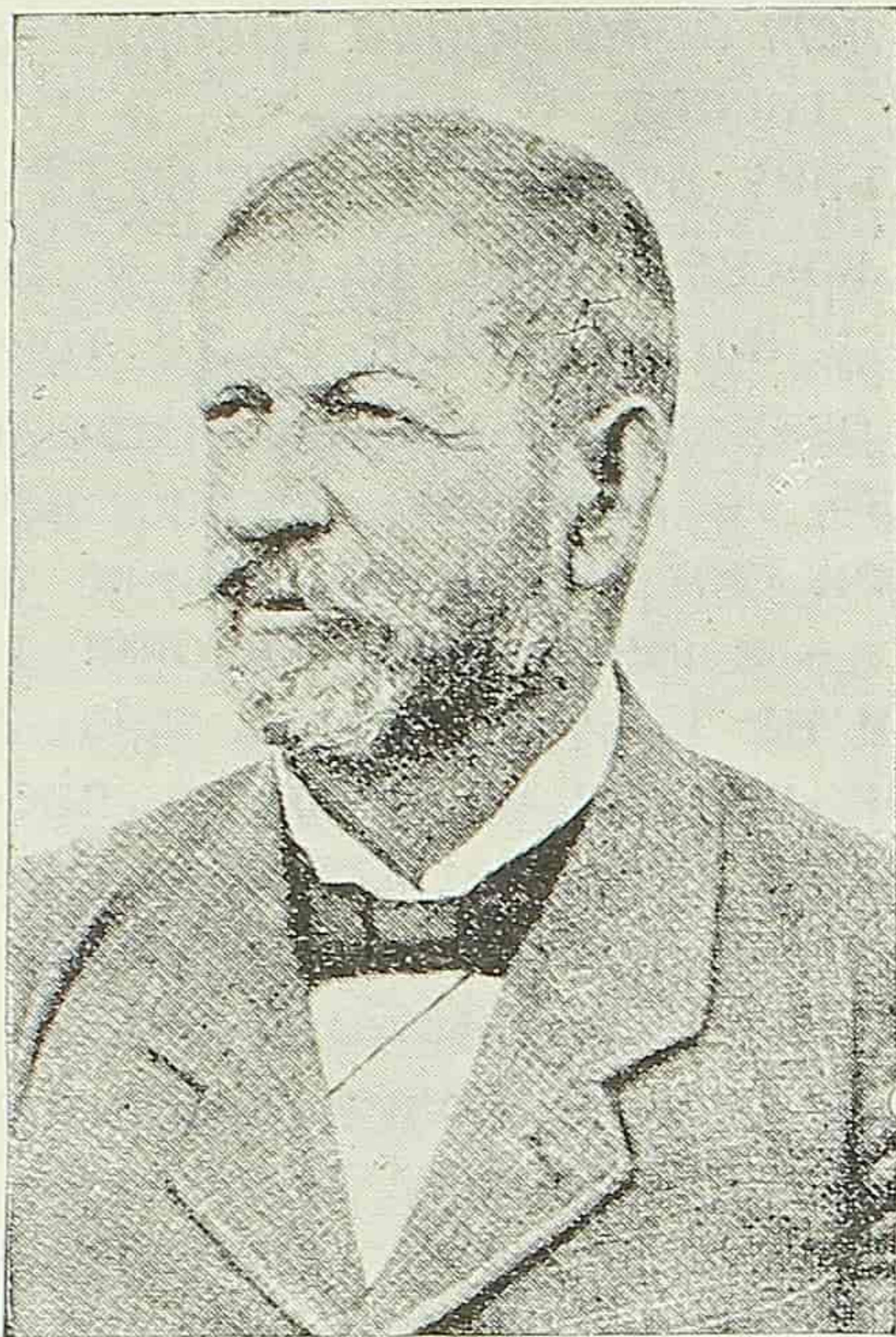
Бој на Бјељини.

Ђенерал Ранко Алимпић, био је управитељ над целом Дринском војском, а уз њега пуковник Орешковић Анто. Од 13. до 19. јула 1875. године главни логор био је у селу Клупцима, испод вароши Лознице, где је и заклетву положила. Сва војска ту, и на висовима села Тршића била је до суботе 19. јуна; а тог дама крене се пут Лешнице, ђе и преноћи. На позив ђенерала за дивизијоног свештеника дођем и ја у Лешницу.

Сутра дан, 20. јуна, крене се војска пут Бадовинаца, пограничког села у Мачви, окр. шабачког, и дође на обалу Дрине, преко које већ мост намештен беше, и ту преноћи. Војска бригаде шабачке прешла беше Дрину, по мосту су пет баталијона *добровољаца* и преноћи у бадовиначкој ади, иначе „Бујуклића“.

Истог дана у вече, у 7 часова и 20 минута стиже књежева прокламација са Делиграда, и каза да се мора на Турчина.

Истог тог вечера, расписа се и распоред на све војне старешине, по свима тачкама у области војног команданта Дринске војске, као и подчињеним млађим командантима бригадним, који се то вече у месту десише.

СТАНКО ЈОВАНОВИЋ — БУНА

борац за слободу и независност Босне и Херцеговине
родом из Кованлука код Бјељине.

Распоредом тим наређено је било, да се сви 5 батаљона добровољаца, на двоје поделе, на десно и лево крило остале народне војске, које 8 баталијона беше, и која ће за добровољцима ићи у три правца. Средсредом баталијон Јадрански; десно крило од Саве к Бељини, баталијон Рађевски а лево крило уз Дрину к Бељини баталијон Азбуковачки, За овима ће ићи два баталијона народне војске, а после ова два још три баталијона од бригаде шабачке.

Задаћа је добровољаца на десном крилу да ударе на Бјељину; са северо-западне стране, и пута који води у Брчку; а левог крила који је уз Дрину пред Азбуковачким баталијоном било, да надиђе Бјељину, и на ову од варошице Јање, — западне стране — удари.

Цела ова Српска војска што је Дрину прешла у Босну и на прву варош Бељину нападала 21 јунија т. г. 1876. год. износила је бројем: осам баталијона народне војске и *пет баталијона храбрих добровољаца*, са 8 сташних топова, 6 брдских и 6 мерзера; но тај дан на Бељину пуцало се само из 12 наших топова.

И турске војске могло је бити у Бјељини до 10 хиљада, као и у нас и имали су 18 топова крупових.

Но поред ових десет хиљада наше војске што је у Босну прешло, — наређено је оно вече било, да и шести баталијон добровољаца, који је из Ваљева то вече к Дрини — и Липњичкој Механи дошао, у јутру Дрину пређе, и на Јању удари; а тако на Лозници и ади Брасинској, по две чете преко пређу у Босну и припрече Турцима пут на Шепку и Козлуку, — али се то не изврши. Па зато је војска из Јање и Козлука сва у Бјељину дотрчала.

Пошто је подринска бригада у 4 часа изјутра 21 јуна прешла по мосту у аду, и дошла на обалу Стараче, дотле добровољци који су на левом крилу били, — прегази Старачу и са хура ударе на турску караулу с десне наше стране, и многи се огањ проспе, докле се пуцањ не прекиде са два турска заробљеника; али и ми тројицу наших јунака изгубисмо; троје момчади из Крајине, који један на другога налик бијаху, као да су три рођена брата.

Ја сам тада био на коњу, и рекох млађем свештенику Томи Поповићу из Царине да сиђе и опоји. Призор овај јако ме је ожалостио и потресао. — Предслутња и лоша срећа.

Но докле су батаљони народне војске прегажавали Старачу, и ступали на Бјељинско земљиште, дотле добровољци изгубише се испред наших очију у

оним шумарцима, — и опет зачу се пуцањ, кад тамо а они напали и на другу караулу турску, на нашој левој страни, баш на обали Дрине, те и ову као и прву предаду огњу а стражаре поубијају.

Одатле кренуше се прво три батаљона, као што мало пре каза, — у ширину скоро на цео сахат, кад из истих шумарака просу се турски куршум на нас, и ми слази с коња, па са осталом војском прилези земљи, све дотле, докле зар турци не спазише добровољце, уз Дрину и бојећи се, да им пут повлачењу к' Бјељини не пресеку, те они од пуцања престаше, а и ми пођи у напред. Пошто ова опасност пређе после једног часа наиђосмо на већу. Тек што ми из шумарака на једну узвишенију честицу излазити почесмо, а осу се пуцањ из хиљаду грла турских пушака на наш леви бок, и то опет из шуме, и наша 2—3 војника ранише. Ми застадосмо, али не престадоше турски плотуни, као из једног грла. А да би некрст ућуткали и разагнали, или помлатили, — па да се на Бјељину иде, напери се наш топ са картечом, и после неколико — до десетину метака, занемише пушке.

То је први топ Српски, који је у Босни на овом крају, — близу Бјељине избачен. Но истом се ми к Бјељини напред покренемо, али нас сад опет изненади, с десног крила нашег, скоро позади, из шумарка глас турске трубе, где угледасмо и турски барјак, а у томе се осу и огањ из шумарка на наша позадна два баталијона бригаде, друге класе народних војника. Но Срби се са „Хура“ и огњем из пушака одазваше турцима, који се назад привидно повукоше. Но пошто је ово оделење турске војске некако постало не привиђено од наших добровољаца, који су га зар напали — прешав пут рачански, и обишав Бјељину, да је нападну са стране, и пута који води ка Тузли и Брчкој, — и тако је оно остало према средини наше војске: те тако се оно пресежно српском војском, нашло у запари; па гоњено нашом војском иза леђа наше војске која је већ пред Бељином и ову бије, — морамо очајно бити скоро два часа, где су наши и с топовима на њих у шумарици били, докле не уграбе

пута у Бељину, — за које ми, који смо у сред средине војске према касарни, напред били, и што би у томе боју за нашим леђима на десном боку не знадосмо. Од Стараче па до пред Бељину проведосмо 4 часа 10 минута: јер наступили смо на Бељинско земљиште пошли у пет а дошли и стали у Бељину у 9 часова и 10 минута.

Од Бељине па до Стараче једва да има хода за сат и по, но ми смо морали због тога тако дуго ићи, једно што су нас Турци као што сам то и напред казао, на више места предсретали; а друго што се и војска споро кретала, обилазећи, и провлачећи се кроз честе шумарке и трњаке, пазећи да угоднији и сувљи пут за батерије буде.

Дођосмо. Ту се тешка батерија наших топова напери правцем на турску кршлу — касарну — која је изнад крајњих кућа Бељинских, с лицем у отворено поље. Ватра се отпоче право на кршлу, испред које чадор до чадора беше, а после и на неке повеће турске куће које на оку беху. Турци нам се одазваше са гранатама из својих тешких топова. Пуцаше најпре на десно крило наше на Рађевски баталијон, и то дуго, јер тамо беше половина тешке батерије наше, а друга половина пред центромом војске, — Јадрански баталијон, а после окренуше на нас, правце на средину и батерију нашу пред нама, где сам и ја са Јованом Џинићем из Тузле, код муниционих кола са топџијама био, који су из наших кола картеч до топова односили. Са обе стране грмили су топови пуна четири часа, од 9 до 1 час по подне.

С наше стране зна се колико је метака кроз то време избачено а с турске незна се.

Зна се само то да Богу хвале ни један наш војник није то време од Турских граната, ни рањен ни убијен; јер су све високо изнад наших глава прелетале и нераспрснуте на земљу падале; рекао би човек који би као и ми слушао ту ужасну грмњавину, да је преко хиљаду метака на нас избачено у чело. Од овог силног топовског боја, потресла се сва околина сједне и са друге стране Дрине и Сава; јер са на даља на 5 до 6 часова чуло.

Но пошто Турци врло дуго, из више тешких као из једног грла у средину нашу гађаху, ако и не погађаху, опасно је било по нашу муницију и даље на догледу на том месту стојати па зато се и заповеди, да се кола са прахом и кортечом назад повуку која су због терета шест коња вукли.

Том приликом и ја се са Џимићем од кола уклоним. А како сам и чиме ту у обе ноге и десну руку осакаћен, казаћу о томе где му места буде.

Ово се збило по подне у 1 час, а тад су ме са бојног поља на колима кући у Лозницу однели а шта се још тог дана по одласку моме радило и збиволо пред Бјељином не знам.

После три до четири дана разумем од човека који из логора дође, да се на жалост сва наша војска са Бељине, око 2 часа по подне у Аду повратила, — истом сте ви — вели преко Дрине прешли.

Због чега се тако нагло наша војска повратила, још се извесно незна, а од људи нагађа се разнолико.

После месец дана, пошто сам сам се од тешких болова мало опоравио, и о штапу полако међу људа излазити отпочео разбирао сам од људи, који су отуда из логора долазили па и од неких официра за нагли узрок повратка како ко знадијаше онако и говорише. Но што ми један официр казиваше најближе је ка истини.

Он вели:

Да је и г. Генерал Алимпић, издао заповјест како госп. Ђ. Влајковић; који су два баталијона добровољаца ударио с левог крила од реке Дрине на Бељину, тако и г. Паји Путнику су три баталијона, који је на десном крилу нашем од реке Саве ударио да пошто уђу у варош и иначе сваки час по коњанику о стању ствари извештава; али, до два часа по подне, ни скоје стране ни гласа ни трага. Најпосле г. Генерал слао је од своје стране коњанике, небили дознао шта се тамо ради. А и ови коњаници рекао би да су се изгубили испред очију па негде у шумарку за време, у колико се зна да се може отићи у Бјељину и

вратити, одлежали па дошав назад са речима: да нигде никога наћи нису могли..

Шта да се сад помисли за пет баталијона добровољаца, све самих *храбрих јунака и лавова*, но да су сви изгинули!

У том се око 2 часа по подне појави одступање и повратак наше војске у аду. Могуће да је и још који узрок бијо који ће вријеме показати и то: Зашто је послије наша војска напустила на босанском земљишту онако тврде опкопе, па и саму нашу Аду, те повукла се преко Дрине у Србију.

О нашим храбрим добровољцима дужан сам још коју рећи. Нешто мало више од 1 батаљона продрли су са две до три стране у Бељину и разишли се по улицама, убијајући Турке, којима су самртни страх са изненадним уласком у варош задали били. Али на жалост, овим славним борцима не дође помоћ с поља ни позив да се из вароши назад поврате, видећи турци то поврате се од страха, па једни из кућа и с тавана а војска са топовима и пушкама навали сокацима на шаку добровољаца од којих многи падне мртав или тешко рањен, а неки и избегну. Од 500 јунака 5 батаљона остало 97 људи; — а и оних 4 бат. по 50—60 људи изгубили су. И тако од свију њих храбрих јунака одржало се у вароши до мрке ноћи још само једна чета од 200 јунака, и сретно се по ноћи спасли.

Говорило се и у тврдо веровало, да би се Турци до $\frac{1}{2}$ сахата предали да је само још стотина војника у Бељину ушла јер у то доба не беше ни пуно 3000 војника редовних и башибозлука, који су после са ненадним упадањем у варош Ешкеје престрављени били. Ово су ми казивали не само добровољци који се из Бељине повратише но и сами Бељинци који отуда избегаше.

До тога доба добровољце наше, Турци називаху „Ешкија“, а од уласка у Бељину „Џин-Аскер“.

Љетос 31 јуна 1776 г. кад сам са осталом нашом војском пред Бељином био и тамо страдао, хвалећи

Турци срећу својих топова, како су поуздано гађали и ако нису погађали, — навели су у свом листу, који у Стамболу на франц. језику излази — да су мене — проту — Лозничког — на мртво оборили, па и ако сам и данас жив у Лозници, — Турцима „зорар јок“.

После ове моје смрти донесе и „Застава ове речи: „Из Београда дознајемо да је умро Лознички прота Васић, којег смо беседу Народној војсци Српској пред почетак војне изговорену нашем листу донели и који је иначе познат српском свету као честит Србин и народни свештеник.

Нека му је дуг помен у српском народу.

Ранко Алимпић

генерал и комадант дринске војске и добровољаца.

Први организатор Добровољаца родио се у срцу Српства селу Накучанима у Поцеру окр. Шабачки 9 марта 1826 године. У том месту родио се Ранко Алимпић један од великих војсковођа поборника и ратника за слободу и независност Срба. Свршио је основну школу у Шапцу. Као први ђак изабран је год. 1842 за питомца војног за Беч, али услед револуције не оде, већ у Београд где је наставио са студијом појезије: Пошто су школе биле распуштене у Београду Ранко је волео војску и тражећи као млад савета код Милутиновића и Исидора Стојановића који га помогну и жељу испуне, те буде примљен год 1843 у стални кадар као редов у касарну, где се је убрзо у свему одликовао, тако да је произведен одмах у чин поднаредника у ком је својству био писар Главног Војног Штаба.

Године 1845. 17 јула буде произведен у чин подпоручника па је према својој окретности и способности постављен за главног ађутанта у штабу војске.

Својим радом и даље Ранко је обећавао много и убрзо затим стекне пријатељство уважених људи оног доба те му је лако ишло у свему, па и напредовању.

Као млад интересујући се за све друштвене прилике Ранко се кретао увек у кругу добрих људи па је са њима радио и на културно просветном пољу, на ком је много учинио тим, што је 1885 год. основао прву Српску Касину у здању код „Јелена“, дајући слободан приступ сваком часном човеку, — које је из реда упи-

РАНКО АЛИМПИЋ

сивао за чланове, овом је приликом основао и прву Београдску Читаоницу, па је и са те стране Ранков рад велики, јер је први који је основао Српску Читаоницу.

25 августа године 1846 Ранко је и по други пут изабран за питомца војног и буде послат у Пољску на изучавање виших војних наука. У Прајској изуча-

вао је војне науке у Дивизиској, артиљериској, инжињериској струци Ратне Школе. Поред теорије усавршавао се и у пракци, а поред тога служио је и у јахаћим и другим јединицама у Берлину код јегара и хусара.

Док је Ранко служио код Хусара, посетом принца Фридрих Карла, уочио га је и у њему видео врлину научног војника, па га је доцније призивао к себи у друштво.

У Прајској се Ранко спремао поглавито за струку генералштабну у чему је био одличан, а такође је и у тактици показао успех.

1850 год. командовао је јединицама при грађанској побуни у Берлину, и кад се буна стишала школа није могла наставити рад и Ранко да не би губио времена умоли Министра Војске да га пошаље у Белгију, што му је и одобрио па и сама Белгијска Влада га је примила и он настави студије у Брислу, из Апкикације за генералштабну струку, а затим у Лијежу при тополивници и фабрици оружја. При крају 1851 год. врати се у Берлин у Ратну Школу коју исте године сврши. Ранко је у Берлину уз војне студије похађао и универзитет слушајући философске и државне науке, а поред тога имао је и професора за турски језик.

У почетку 1852 год. Ранко доврши своје војно школовање у Прајској; крајем фебруара врати се у своју отаџбину где одмах 16. марта буде постављен за професора Војне Школе — Академије у Београду.

Као потпуно спреман и стручан у свему професор Ранко је сваке године изашиљао питомце на страну а припремао се у свему за одбрану своје државе па је радио и на установљењу „Милиције“, разлажући о потреби образовања исте, у чему га је помогао и сам Книћанин Стеван који је убрзо и умро а цео рад на овом чину *остао је на Ранку*.

Убрзо затим Ранко постане и Министар, а затим променом владе буде на расположењу.

3. јуна 1874 год. Кнез позове Ранка за члана Државног Савета, али у том наступи и 1875 година — дизање Херцеговачког Устанка.

Невесински Устанак је на Ранка утицао много и узбуђен дизањем Срба на оружје против Турака жудио је да помогне устанике а оне који пребегоше на територију Србије потпуно голи, боси без игде ичега, помагао је. Посматрајући Устанак и са дипломатске стране Ранко је саветовао оа се нађе бољег излаза да не би гинули невини Срби, молио је страну Дипломацију да код Порте учини корак, али без успеха. Србија не беше спремна за рат и Ранко знајући све то није имао куд даље, наставио је са израдом плана како би боље било искористити устанак.

Убрзо затим допреше гласови из Херцеговине да Турци кољу, жаре и пале све што је српско, и сам кнез позове Ранка 6 августа у двор где је са њим говорио о догађајима.

Истог дана у 3 часа по подне Министар Војни позове на саветовање Алимпића, генерала Заха, подпуковника Тихомира Николића, Љубомира Ивковића и остале у присуству владоца и саветују се о припремама за рат са Турцима. На Ранка се највише ослањало у припремању и одмах је рат објављен. Прикупљајући добровољце — шаљући их у Шабац Ранко је и сам отишао и обишао целу границу од Раче до Јавора и Рашке па је одмах учинио и распоред трупа.

У првим борбама са Турцима добровољци су се храбро држали, а Ранко је — вели у својим записима — „једину наду имао у добровољце, јер војска и ако неборбена уз то и недисциплинована, а било је где су целе чете бацале оружје“.

Год. 1876. Ранко је употребио сва средства да се заузме Бјељина, рачунајући само на добровољце, а о стајаћој војсци није било ни говора, али му није добро пошло за руком да је заузету одржи.

Улога Ранкова у ратовима 1875, 6, 7 и 8. велика је, али га је унутрашње трвење срушило и није са добровољцима учинио оно што је могао.

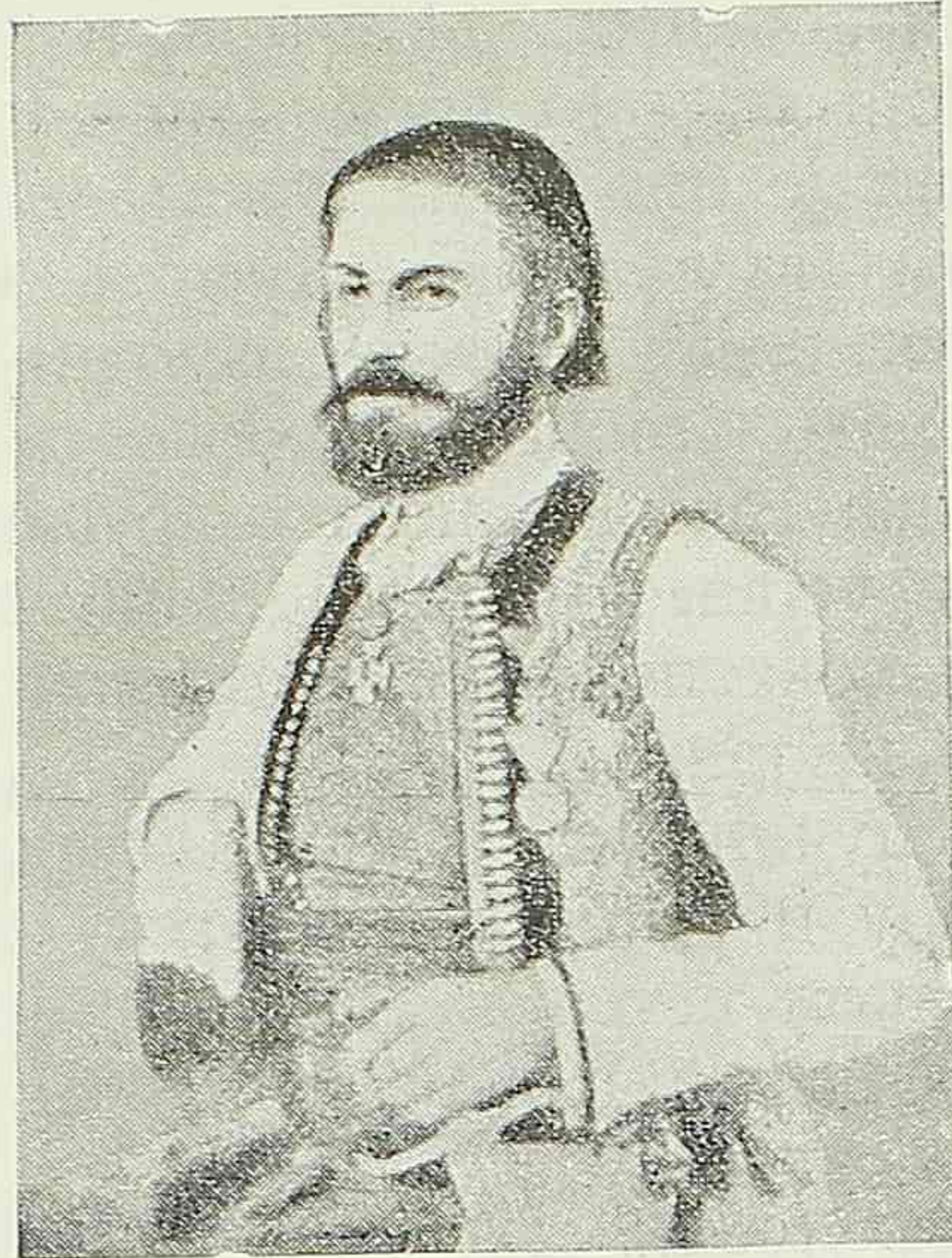
По свршеним ратовима Ранко је још живио кратко време, боловао је и лечио се од 1880 а умро је у Београду 7. новембра 1882 године. Слава му! К. Ц.

Нићифор Дучић

I

Нићифор се родио у селу Лугу, у Херцеговини 21 новембра 1832 године. Ово село налази се на реци Требишњици недалеко од манастира Дужи.

Када је Нићифор одрастао за школу узме га себи стриц Јевстатије, који је био архимандритом у Дужима. Ту, у манастиру, Нићифор је и свршио оно учење,

НИЋИФОР ДУЧИЋ

архимандрит, командант Добровољачког Јаворског Кора

које су могли дати у оно време мали херцеговачки манастири, и стриц га је закалуђерио 1849 године. Дучић је тада имао 17 година, и није имао богословске спреме. Али ваља одмах напоменути да је Нићифор у свом крају, у кршној Херцеговини, још из малена, управо с мајчиним млеком усисао сазнање да је Србин, и да тим именом треба да се поноси. Ту националну свест појачао је његов живот у манастиру Дужима а наро-

чито доцније његово учешће у крупним догађајима његове уже отаџбине.

Дучићев стриц Јевстатије, као архимандрит осећао је силно недостатак онога знања, које му је требало и за чин, у коме је, и за народ из кога је. Стога је желео да његов синовац добије то знање, па је одвео свога синовца и његова вршњака Серафима Перовића у Београд и уписао их у тадашњу Семинарију да уче богословске науке. По свршетку богословских наука у Београду Дучић се врати у Херцеговину у свој манастир. Поред другог посла он је у манастиру вршио и наставничку дужност. Био је калуђер, вршио дужност свештеника и наставника.

Покрет, који се у то време јавио у Херцеговини, и на челу којег је био Лука Вукаловић, није оставио на миру ни младога калуђера Дучића. Од тога доба Дучићево је име везано за све народне покрете, који су се јављали ради ослобођења Босне и Херцеговине. За време устанка Вукаловићева разрушен је манастир Дужи и кад је устанак умирен Дучић се није могао вратити у свој манастир него је отишао на Цетиње и тамо се стално настанио.

Нићифор Дучић био је врло добро примљен на цетињском двору и ускоро по доласку на Цетиње постао је управником цетињске штампарије, уређивао је и штампао календар „Орлић“. У њему је писао онај славан бој на Граховцу.

До доласка Дучићева у Црну Гору постојала је само цетињска основна школа у целој Црној Гори. Дучић је знао да је школа у мирно доба јачи мач од љута ханџара, па је с тога настао да се у Црној Гори отвори још која школа особито од кад је постао управником школа у Црној Гори. Најпосле успео је 1863 г. да се на Цетињу отвори „привремена богословија“, која је давала ако не довољну, а оно најпотребнију спрему оним младићима, који су желели бити свештеницима. У том послу много му је помагао архимандрит Иларион Рагановић, који је у то време управљао упражњеном црногорском митрополијом. И једни и други

душом и срцем желели су да се унесе што више просвећености у Црну Гору и да црногорски свештеници буду што достојнији онога места, која ће заузимати као учитељи народа.

У „привременој цетињској богословији“ радили су Дучић и Филип Јабучанин и та богословија радила је нешто више од године дана. Оскудица у новцу учинила је те је та школа затворена. Тада је Дучићу остао надзор над свима црногорским основним школама. Он је за те школе набављао и потребне књиге из Србије.

Својим трудом и својим заузимањем Нићифор Дучић учинио је доста за црногорске школе. Он је путујући ради надзора по Црној Гори постајао све популарнијом личношћу а та популарност његова није радо гледана у цетињском конаку а и политичке прилике у Црној Гори постале су такве, да је Н. Дучић морао напустити Цетиње и Црну Гору, прећи у Србију и стално се настанити у Београду, где је остао до смрти своје.

II

Дучићев рад од преласка његова у Србију па даље до смрти његове може се пратити у три правца: рад његов као писца, рад као државног чиновника и рад као ратника.

Ми ћемо истаћи на прво место Дучићев рад као ратника на ослобођењу нашег народа.

Чим се појавио устанак у Херцеговини 1875 године ми видимо у ондашњим новинама, како се у Србији на појединим местима купе добровољци и како се образују добровољачке чете, које поједине четовође одводе у Херцеговину или у Босну. Па и архимандрит Дучић није могао остати миран у Београду, кад се у његовом завичају народ дигао на устанак. Новине су тада донеле вест (9 августа 1875) да је и „познати архимандрит Дучић, родом Херцеговац, отишао у Херцеговину“.

Турци су се хтели осветити архимандриту Дучићу не само зато, што је се он и сад придружио усташима, него и за оно што је радио још 1858—1862 у друштву с Луком Вукаловићем. Стога су, како сам Дучић пише:

на једном месту (в. књигу VI Дучићевих књижевних радова, стр. 23), ухватили његову мајку, „старицу од 85 година и живу је на ватру метнули“.

Док су Херцеговци и Босанци војевали четнички за слободу Србија и Црна Гора колебали су се да ли да ступе у рат против Турака а кад су се и једна и друга решиле и објавиле рат Турској, оне су обрадовале свакога Србина па и старог херцеговачког борца Дучића. Он пише: „Одлука та — да Србија ступи у рат — даде нов живот и полет устанку у Босни и Херцеговини; загрија српска срца у Србији! васкрсну успомене јунака српских; оживје слике српскога старог војевања и ријеткога пожртвовања; и обрадова сваку српску патриотску душу!“

И ми видимо Дучића где у току рата 1876 године стоји на челу „Добровољачкога Кора Ибарске војске“.

Још марта месеца 1876 српска влада наредила је да се скупљају добровољци и устаници, који су били још 1875 пребегли из источне Босне и Херцеговине. а купили су се и добровољци из Србије и осталих српских крајева, који су хтели да се боре на оном крају.

Број тих добровољаца постојао је све већи тако да је 18 јуна износио 2800 ратника. Од тих ратника, који дођоше по својој вољи да лију крв за слободу своје браће постао је „*Добровољачки Кор Ибарске Војске*“.

Овај кор пред свој полазак преко границе био је подељен у три батаљона, сваки батаљон у четири чете. Свака чета имала је од 200 до 250 војника и била је подељена у получете, водове и десетине.

Сваки батаљон и свака чета имали су своје заставе тробојке. Застава целог Кора била је већа од осталих. То је била застава од тробојне свиле са српским грбом на једној страни а на другој две укрштене пушке с натписом: „*За ослобођење 1876 г.*“

За команданта „Добровољачкога Кора Ибарске Војске“ постављен је 14 јуна 1876 г. кнежевским указом архимандрит Нићифор Дучић и он је тада званично примио команду над поменутиим кором.

Добровољачки Кор прешао је границу и ступио на земљиште Турске Царевине 25 јуна. Тешко је тада било не само добровољцима него и редовној српској војсци војевати с Турцима због многих недостатака. Сам командант, који је описао борбу Добровољачкога Кора Ибарске Војске 1876 г. вели: „Овдје се не може никако прећутати погрешка: што наш ђенералштаб није имао специјалну ни тачну топографску карту; што није познавао доста земљиште турско, на којем су се отпочеле операције, нити на њему сва утврђења; и што није пред рат и у очи њега предузимано тачно војничко рекогносцовање барем око границе српске“.

И поред свих недостатака добровољачки хор храбро је се борио и савесно вршио своју дужност. Ми овде нећемо описивати бојеве пред Новом Вароши, на Радојни, на Мрав-Пољу, на Лиси, на Боровцу, на Сувом Риту итд., нити ћемо улазити у то како је овај добровољачки кор сматран као сироче, остављен често пута без муниције, без обуће, без хлеба и по неколико дана, па ипак вршио и јуначки и савесно своју дужност, али ћемо само да напоменемо да су овај кор добровољаца пањкали баш из ђенералштаба Јаворске Војске и просипали на њ такве грдње, које он никако није заслужио.

Дучић је заиста за све време командовања кором савесно вршио своју дужност и јуначки се борио против непријатеља вазда стојећи на бојној линији за време боја; он је у једном од бојева бачен с коња и гранатом силно контужен. Сви околу мислили су да је убијен.

Дучић је и у другом рату био постављен за команданта усташних чета Јаворскога Кора (23 новембра 1877 г.) и остао је све до свршетка рата фебруара 1877 године.

* * *

За време мира Дучић је вршио разне дужности, био је библиотекар Народне Библиотеке, Управник Државне Штампарије: За тим администратор жичке

епархије, па потпредседник духовнога Суда. И ако је био честољубив није био властољубив, нуђена му је владичанска столица, али је он није хтео примити, остао је архимандритом до смрти.

* * *

Дучић није само војевао и био чиновник него је доста писао и написао. Био је чланом „Српскога Ученога Друштва“ и у Гласницима тога друштва почевши од 1869 г. са чланком „О српској општини у Трсту“ објавио је многе своје радове, па и у издањима Српске Краљевске Академије Науке има штампаних његових радова (напр. Свети Сава, српска црква и српска краљевина у XIII. веку,“ штампаном у 39 књига Академијиног „Гласа.“

Осим тога он је штампао своје књижевне радове у девет књига. Међутим радовима му је и „Историја Српске Православне цркве“ и „Борба добровољачкога Кора Ибарске Војске 1877 и усташких чета Јаворскога Кора 1877 — 76.“

Он је и преводио са страних језика.

* * *

Дучић а ако је живео господски, опет је био скроман и чуваран. Оставио је после себе скоро 60.000 динара и сав тај новац завештао је Академији Наука, Библиотеци, Народном Музеју, манастирима и многим другим установама и друштвима.

* * *

Дучић је био и калуђер и свештеник, био је учитељ и наставник, војник и војвода, писао је и говорио, творио је оно, што је зборио; био је чиновник и савесан јаван радник. Али био је лепа и пријатна појава, човек висока раста сразмерно развијен с лепом косом, која се у старе дане белином украсила, жива ока, одмерене речи, вазда у чистом оделу. На њему је све изгледало некако укусно и складно а у кући му све чисто и у најпримернијем реду. М. М. В.

Организација Добровољачког Кора^{*)}

Године 1876 министар војни Т. Николић, који бјеше врло одушевљен за рат, нареди у мјесецу марту да се скупљају добровољци и устаници, осим других мјеста, и у Ужицу, они који бејаху пребјегли 1875 год. из источне Босне и Херцеговине, и који једнако долажаху у Србију.

Добровољци су и устаници с почетка били при команди ужичке бригаде I кл. под надзором вриједнога бригадног команданта, капетана II. Борисављевића, којег, и осим тога, бијаху тада притисли толики послови да их је с ријетком истрајношћу савлађивао.

Пошто се добровољци умноже, министар војни одреди 10 априла пјешачкога поручника Димитрија Ковачевића да их вјежба и реду војничком привикава.

По том пошаље президијално инструкцију заступнику дивизијара Западно-моравске Дивизије у Чачак.

„Господине потпуковниче,

Архимандрит г. Никифор Дучић доћи ће ових дана у Ужице, као будући заповједник свију у том крају образујућих се добровољачких чета. Поп Жарко стајаће за сад по заповестима г. Дучића; но ако буде могуће, према броју добровољаца, да се могу образовати две веће добровољачке части, онда ће поп Жарко примити заповедништво, над другом чашћу.

Ви ћете се међу тим постарати да се за г. Дучића у Ужицама образује нарочити штаб, састојећи се из једног или два ађутанта, једног деловође, једног казначеја и једног комисара за рану. На ова званија да се изберу најотменија и најспособнија лица, која се међу тамошњим добровољцима наоде, зашто могу бити употребљени и официри, а и подофицири, који су за чете одређени већ, или још одређени буду.

Командант ужичке бригаде I класе нека лица избрата за штаб добровољачки што могуће боље упути

^{*)} Из мемоара Архимандрита Дучића.

у њиховим дужностима, како би онда чим потреба буде своје послове отправљати могли.

Овај штаб неће одмах почети дејствовати, док се не нареди, па баш и кад г. Дучић стигне у Ужице; он ће примити подробнија упутства у свему, па и у томе, какву ће он власт имати над добровољцима; а какву ће власт упражњавати потчињени му подзаповедници и четовође.

Организацију чета добровољачких одмах предузмите на следећи начин:

250 момака нека образују једну чету. За њу назначите одма четовођу и потребан број нижих старешина. Чети одма претставити њене старешине. — За две такве чете поставиће се нарочити заповедник; а за два таква дивизиона опет један старешина као заповедник 4 чете. Четири такве чете престављају један добровољачки кор;*) а поједине чете добровољачке тактичне јединице.

Осим четовођа и нижих старешина за чете, немојте још назначавати лица за више заповеднике, док г. Дучић не дође; а тада ћете заједно са њим и поп Жарком бирати и постављати више старешине.

Бригадиру I кл. у Ужицу препоручићете да се договори са г. Дучићем у случају похода, на који најбољи начин ће се моћи снабдевати добровољачке чете са потребном храном нарочито муницијом; па да према том договору све тако и уреди, да чете кад границу пређу ни у чем или што мање оскудевају.

Ако има толико добровољаца, да ће се моћи по предозначеном начину организовати два или више кора, онда ће поп Жарко примити заповедништво над другим кором. Поп Жарко сматраће се у неку руку као самосталан у том случају; но опет ради сугласности у радњи и операцијама зависиће од г. Дучића.

Према овоме изволте извршити све што даље треба и известити лица — којих се тиче, о овом мом наређењу.

25 Априла 1876 год.
у Београду.

Министар војни, пуковник
Тих. Николић, с. р.“

*) Доцније је наређено да све чете састављају један кор под једном командом.

*

Србија, извојевавши у првој четвртини овога вијека своју унутрашњу слободу и политичку егзистенцију, природно је постала средиште и узданица Српског Народа на Балканском Полуострву. Од тога су се доба Срби из свијех покрајина досељавали и досељавају у Србију; младеж је српска са свијех страна тежила и тежи да се у школама на српском огњишту и врелу напаја науком и знањем, и да се надахњава српским духом; а цио се остали Народ Српски у Турској тврдо надао, да ће му Србија помоћи да се ослободи и уједини.

То надање Српскога Народа под притиском полу-мјесеца није било без основа; није остало празно.

Србија под Народном Династијом појмила је свој шири задатак и обиљежила пут својој мисији, спремајући се, поред унутрашњега органичког развијања и културнога напредовања, за спољашњу акцију.... за ослобођење и уједињење Српскога Народа.

У томе је, наравно, и њезина снага, боља будућност и државни опстанак.

Непријатељи српске боље будућности гледали су завидљивим оком на ту спрему и радњу, старајући се да је паралишу, да је обеснаже!

Средства нијесу бирали да постигну свој циљ.

Топчидерска је грозна катастрофа 1868 год. најцрњи доказ интрига спољашњијех непријатеља српске будућности!

С трагичном смрћу топчидерскога мученика задоцнила је, али није сарањена, његова велика мисао — за ослобођење и уједињење Српскога Народа.

Србија, идентична с ослободилачким Домом Обреновића, продужила је и у најтежим приликама започету спрему у означеном правцу, чекајући потомка тога Дома и Нашљедника пријестола српскога да је узме у своје руке, да ослободи и уједини Српски Народ.

И фактички се обистињава она значајна изрека, која је уплетена у вијенац, положен на гроб Кнеза мученика:

„Мисао твоја погинути неће“.

Међу тијем су се турски зулуми у Босни и Херцеговини множили и корупција с дана на дан расла тако да је народ, који има у себи духа и поноса, и који је више пута јуначки устајао на оружје, морао опет устати за слободу и одбрану своје части и својега живота.

Револуција дакле букне у Херцеговини 1875 год. и рашири се у великим дименцијама по Херцеговини и Босни.

Успјеси устаника у почетку привуку на се опћу пажњу готово читаве Европе, изазвавши топле симпатије, моралну потпору и нешто материјалне помоћи у Западној Европи код онијех цивилизованијех народа, који племенито осећају и мисле, а највише у Русији.

Овај се појав констатује овдје као риједак и важан. Срби *добровољци*, и многи странци, већином Руси, похиташе с пушком у руци у помоћ народу, који је устао да се бори против тираније за права и слободу.

Ова крвава драма поста тијем крвавија.

Бивало је још устанака у Херцеговини и Босни, али ниједан није нашао оволику симпатију у Европи, па ни код своје сродне браће.

Јасни доказ да је мисао српскога ослобођења и уједињења доста сазрела.

Звека оружја; крв која се пушаше на бојнијем пољима по Херцеговини и Босни, и доцније страховити покољ у Бугарској; све то уједно успјешно је одјекнуло у Европи, нарочито у Русији.

Руски Цар Ослободилац Александар II свечано изјави 1875 год у јесен: „*Ваља учинити крај жалосном стању хришћана у Турској*“.*)

*) Тада се мислило у Петрограду у званичним круговима да ће се та Царева ријеч извршити без рата у споразуму и заједничком пресијом Великих Сила на Турску. Али се тијем начином није могао постићи жељени резултат. Исцрпивши сва средства мирнијем путем и оставши без успјеха, Цар Ослободилац објави рат Турској на свршетку српско-турскога рата 1877 год., и као што је познато, лично поведе са својом царском браћом и синовима јуначку руску војску преко Дунава. Одржан најпослије сјајну али и уједно и скупу побједу на веома крвавом бојном пољу у Бугарској ослободио је и створио Бугарску Кнежевину, извршивши опет још једно од највећих и најплеменитијих дјела у XIX вијеку.

Царева се ријеч не порече.

Славенофилски Комитети: у Москви, Петрограду, Кијеву и Одеси братски су се и усрдно заузели; одушевљене бесједе говорили; помоћ скупљали и слали Србима и Бугарима.

По њихову примјеру сва руска журналистика симпатично и топло подиже свој глас у корист хришћана у Турској, особито Срба и Бугара,

Међу тијем дође у Србију руски патриот и српски пријатељ, ђенерал Михаило Черњајев*), за којим похиташе руски добровољци на српско бојно поље.

Заталаса се словенска братска љубав: интелигенције, народа, и свештенства рускога, као море у свој Русији за ослобођење Словена на Балканском Полуострву.

Значајан појав.

Значајан с тога што први пут, од када Русија ратује с Турском, просијава мисао и зачиње се у маси Великога Народа Рускога словенска опћа свијест, рађајући се дивна жеља у палати и колиби руској *да се ослободе Срби и Бугари.*

Најглавнији је покретач, или боље рећи: душа те мисли, тога важнога појава у Русији, Нашљедник рускога пријестола Велики Кнез Александар III.

Та је мисао јача од свакога оружја; она је сила неодољива, док се креће на хуманитарнијем и народноснијем начелима.

Срећом! начела народносна, човјечанска права, цивилизација и разумна слобода, одржавају побједу у овоме вијеку.

Крв се српска и руска заједно потоком проли за ослобођење Српскога и Бугарскога Народа у Турској, и на ново запечати братску узајамност; племенску и вјерску везу велике Русије с Јужним Словенима.

Чак у Лондону и Манчестру нађе се неколико чојекољубнијех Енглеза, који су у почетку устанка у Хер-

*) У мјесецу августу о. г. преминуо је овај храбри и многозаслужни ђенерал. Српски Народ са захвалношћу спомињаће од кољена на кољено његово име, које је славно уpletено у српску ратну историју 1876 год.

Слава му и вјечни спомен!

цеговини и Босни 1875 и српско-турскога рата 1876 год. сазивали митинге, подизали свој моћни глас за ослобођење хришћана на Балканском Полуострву; скупљали и слали помоћ борцима и патницима. А неки су просвећени пастори, српски и хришћански пријатељи говорили у црквама и на митинзима бесједе пуне милосрђа и хришћанске љубави у корист хришћана на Истоку, нарочито Срба и Бугара.

Италијанци идоше у томе даље.

Поред зборована: у Риму, Милану и другим градовима, гдје су ватрено говорили; симпатично писали по новинама за ослобођење Срба и уопће Хришћана на Истоку; помоћ скупљали и слали; дошле су још и чете младијех и одушевљенијех Италијанаца с пушком у руци да се боре и гину заједно са Србима за слободу.

Може бити да је то и нехотична слутња да ће раније или доцније, интереси италијански и српски изискивати да се удружено бране.

Било је симпатичнијех појава за ослобођење Срба и код Француза, Грка и Румуна.

Премда се могло и више очекивати, нарочито од Грка и Румуна, нешто ради и њихова властита интереса.

И њемачких неколико добровољаца појавише се на српском бојном пољу; али је Народ Њемачки уопће био равнодушан према борби српско-турској,

Једини су Маџари били изузетак! они су очитовали у највећем ступњу антипатију Српском Народу и устанку за слободу! од којег им никако не грози опасност; нахвалице, док му не дирају у оно што је светиња сваком народу

Чеси у Прагу, Словенци у Љубљани, Срби у Новом Саду, Земуну и Панчеву, Срби и Хрвати у Загребу, Трсту, Задру, Книну, Дубровнику, Херцег-Новом, Котору и у многим другим варошима по Аустро-Угарској, гдје живе: Срби, Хрвати, Словенци, Словаци, и Чеси, склапали су одборе; скупљали и слали помоћ устаницима и борцима за ослобођење.

Премда се је у неким одборима по Хрватској и Далмацији мијешала и у братска осећања укрштала и

политика сусједне државе, као што је то најприје јасно засвједочила црно-жута застава у Габели, а доцније потврдила окупација Босне и Херцеговине!

Било је и пољака, који су се интересовали за ослобођење Српскога Народа.

Бугарски је Народ упирао очи на Србију, као и српски, — и очекивао од ње помоћ за ослобођење, која му је братски помагала у свему.

И бугарски патриоти приуговише на неким мјестима народни устанак у Бугарској; али је одмах у почетку, по несрећи! угушен ушљед чега наступи турска варварска освета и грдни покољ у земљи!

Чу се глас и хладне дипломатије европске у корист хришћана у Турској: нешто из хуманитарнога и хришћанскога осећаја; а нешто из саревњивости према Русији.

Појав са својим интенцијама и варијантима интересантан.

Велике силе, потписнице Парискога Уговора (који је већ поништен), најприје послаше у Херцеговину и Босну међународну комисију испитницу, која ништа не сврши.

По том тадашњи енглески министар спољашњијех послова, лорд Дерби први предложи нотом кабинетима Великих сила, да се да хришћанима у Херцеговини и Босни автономија онака као што је имаћаху Подунавске Кнежевине.

Ова би нота, да је подржавана с тврдом одлуком, могла бити од велике користи за српску опћу ствар, па још да је нашла повољнога одзива код осталијех Великих сила.

Али се она не свиђе бечком кабинету, јер није одговарала његовијем плановима и намјерама за Босну и Херцеговину, предложивши гроф Андраши, министар иностранијех послова контраноту такође кабинетима Великих сила, да се у тијем покрајинама уреде само аграрни одношаји, и поред тога да се још неке незнатне административне и судске реформе уведу; има-

јући, јамачно на уму још тада оно што је последије Берлинскога Конгреса изведено у Босни и Херцеговини! — С тога је Аустро-Угарска кроз прсте гледала и у неколико потпомагала револуцију у Босни и Херцеговини; а није из платонске љубави према Српском Народу, који је устао да се бори за своја права и слободу.

Шта је радила посредно кроз Хрватску и Далмацију и преко својијех агената пред револуцију и за вријеме револуције у Босни и Херцеговини.

Кабинет петроградски, јамачно, да би избегао рат с Турском, усвоји ту аустријску ноту, оставивши да граф Андраши на њезину основу изради пројекат за те реформе!*)

Што је петроградски кабинет тада претпоставио Андрашеву ноту Дербијевој није тешко појмити кад се погледа на географски положај Аустро-Угарске, и кад се замисле оне сметње и штете које би се у противном случају могле појавити, ако би Русија одлучила да њезина војска пријеђе, као што је најпослије и прешла, иреко Дунава! —

С тога по несрећи! и онда кад је Русија објавила рат Турској после првога српско-турскога рата; кад је одлучила да жртвује више од 100 тисућа својих синова, и милијарде рубаља за ослобођење Словена на Балканском Полуострву, и кад је победила Турску, опет осташе неослобођене двије српске покрајине: Херцеговина и Босна! покрајине, које су по својој историји, једрој српској свијести, српском духу и поносу, и са својим јунаштвом, големим жртвама и многим проливаном крвљу својих синова од Косова до данас у устанцима за слободу, вјеру и домовину, стекле свако право да већ туђину не робују!

Али, по несрећи! вољом силнијих овога свијета осуђене су на Берлинском Конгресу да још остану под туђим јармом! — осуђене да буду српски „Прометеј“!

Тијем је, као нахвалице, опет остављена најјача клица: немира и револуција на Балканском Полуострву!

*) Црвена књига аустро-угарска 1875 и 1876 год.

Као да се намјерно хтјело заборавити, да се не могу којекаквим махинацијама потрти: начела народносна, закони друштвени и историјски; и као да се није хтјело знати, да је Србија гравитациона тачка, која ће привући и ујединити све остале дијелове Српскога Народа!

Докле ће Западна Европа да смета Српском Народу да се уједини под својом народном Династијом?!

Херцеговина и Босна жртва су у првом реду: себичнијех рачуна великијех и силнијех на Берлинском Конгресу! А у другом —: страха од „панславиема“! којег готово сва Западна Европа неразумно замишља и ондје гдје га нема!

Нахвалице га замишљају маџарски државници, као што се то може видјети из одговора предсједника маџарскога министарства на једну интерпелацију у Пештанском сабору 1878, рекавши; „*Окупацијом је Босне и Херцеговине ударен клин у експанзивност панславизма (?!); стануто је змији ногом за врат (?!), која би иначе могла бити опасна за Аустро-Угарску монархију*“. — (?!)

Какав парадокс!

Напротив, баш та неприродна окупација може лако постати фатална! па још ако би тежили на анексију! — Јер, осим живога протест свега Српскога Народа, свечано је изрекао, дотично те окупације, велики енглески државник Гледстон (славни писац и поборник хуманитета, слободе и начела: „*свакоме своје*“) енглеску изреку: „*hends off*“! (даље руке), која се дивно слаже са српском: — „*себи руке, ђевере*“! — *)

А лорд Биконсвилд, чију су инострану политику, нахвалице у источном питању, осудили и његови непристрасни земљаци, особито племенити Гледстон, и јавно назвали себичном и пристрасном, похита, (неосврћући се на поменуто Дербијеву ноту) да први на Берлинском Конгресу предложи аустро-угарску окупа-

*) Гледстон већ није међу живијема.

Вјечан му спомен!

цију у Босни и Херцеговини, коју Аонгрес одмах на-клоно прихвати и одобри!

Историја је XIX вијека забиљежила на својим странцима закључке Берлинскога Конгреса као уникум гажења начела: „*сваком своје*“! које ће најпослије уз-пркос свијем махинацијама и свакој сили и себичности одољети! —

Историја ће се љуто осветити онијема који пога-зише и газе ово важно начело у XIX вијеку! —

И остали су кабинети: берлински, париски, и рим-ски усвојили Андрашеву ноту побољшања несноснога стања у Босну и Херцеговине.

Међутијем су се Турци и дан и ноћ оружали; војску мобилисали, фанатизам религиозни распаљивали по царевини, и на све стране продужили покољ хришћана!

Бугарска је у томе најгрознија позорница!

Старци на вјешалима! младићи на кољу! жене и дјевојке обешчашћене! и најпослије са старцима и не-вином дјецом заједно масакриране!*)

Устаници су у Херцеговини и Босни упорно про-дужавали бсрбу с тврдом надом да их Србија и њезин Владалац неће пустити да пропадну.

Наступише тренуци да се још јаче засвједоче да народно надање у Србију није илузорно.

Сасвим је природно и појамно што Србија није ни могла ни хтјела да буде равнодушна према устанку у Босни и Херцеговини и према мукама и очајничкој борби своје браће, него им је пружила сваку мо-гућу помоћ.

Чувати строгу неутралност и бити равнодушан у таквим тренуцима, значило би: немати срца; немати крви; и што је поглавито: одрећи се своје мисије! своје будућности!

Непријатељи српски, опазивши да Србија дава помоћ у Босну и Херцеговину, почну јавно протестовати, а тајно удвојавати радњу да сметају остварењу српских опћих жеља и намјера!

*) И матер су стару од 85 год. Нићифора Дучића Турци турили живу на ватру у Херцеговини почетком народнога устанка 1875 год!

Устанак је узпркос томе јаче буктио и дубље се ширио; српска се крв лила; очи народне једнако окренуте у Србију и Црну Гору; интриге се непријатељске развијале, а пресија дипломатије за неутралност Србије и Црне Горе није престајала!

Србија се одједанпут нађе у искушењу! нађе у тешкој дилеми!

Догађаји се у велико развили и готово претекли све друге комбинације осим рата.

Натраг се није хтјело, а на раскршћу се није могло остати.

Наступи дакле за Србију неизбежна алтернатива: или остати на миру, па са жигом на челу понижења и опћега презирања малодушно животарити и најпослије иструлити, као тијело без духа! — Или одважно и великодушно пружити оружану руку својој браћи Србима у Босни и Херцеговини и Старој Србији, па извојевати ослобођење и независност; или, ако је било суђено да Српски Народ пропадне, нека барем с мачем у руци, као јунак, пропадне!

Народно се надање на Србију и њезина племени-тога Владаоца није преварило.

Честити Кнез српски, унук бесмртнога Таковскога јунака; задахнут великом српском идејом; вјеран традицији својега Славног Дома, — одлучи рат.

Одлука та даде нов живот и полет устанку у Босни и Херцеговини; загрија српска срца у Србији! васкрсну успомена јунака српских; оживје слике српскога старог војевања и ријеткога пожртвовања; и обрадова сваку српску патриотску душу!

И мали народи рађају велике људе; велики људи стварају епохе у историји. Народи се њима диче, а историја им сјајно биљежи на својим страницама имена и дјела.

Кнез Милан Обреновић IV у савезу с Црне Горе Николом I објави рат Турској 18 јуна 1876 год.; рат веома неједнак војничком и уопће материјалном спремом.

Двије Српске Кнежевине с два непуна милијуна душа! — Риједак примјер у историји рата!

Срби иду за својим витешким Кнезом, Врховнијем Командантом да се боре за ослобођење своје браће из турскога ропства; за независност своје државе; и уопће: за човјечанска права, слободу, грађанску једнакост и цивилизацију. А Турци напротив устали да бране: узурпирано господство на Балканском Полуострву; грубу силу; дивљаштво и ропство своје раје! —

Рат је дакле с најплеменитијом намјером објављен, и бојеви су отпочети 20 јуна 1876 године.

Како је вођен први у заједници с Црном Гором 1876 и други у заједници с Русијом 1877 и 1878 год., по какву плану, како је свршен и с каквим резултатима уопће за Балканско Полуострво, а за Србију и Црну Гору на по се, овдје није мјеста да се о томе пространо говори, него у цјелокупној историји овога великог рата.

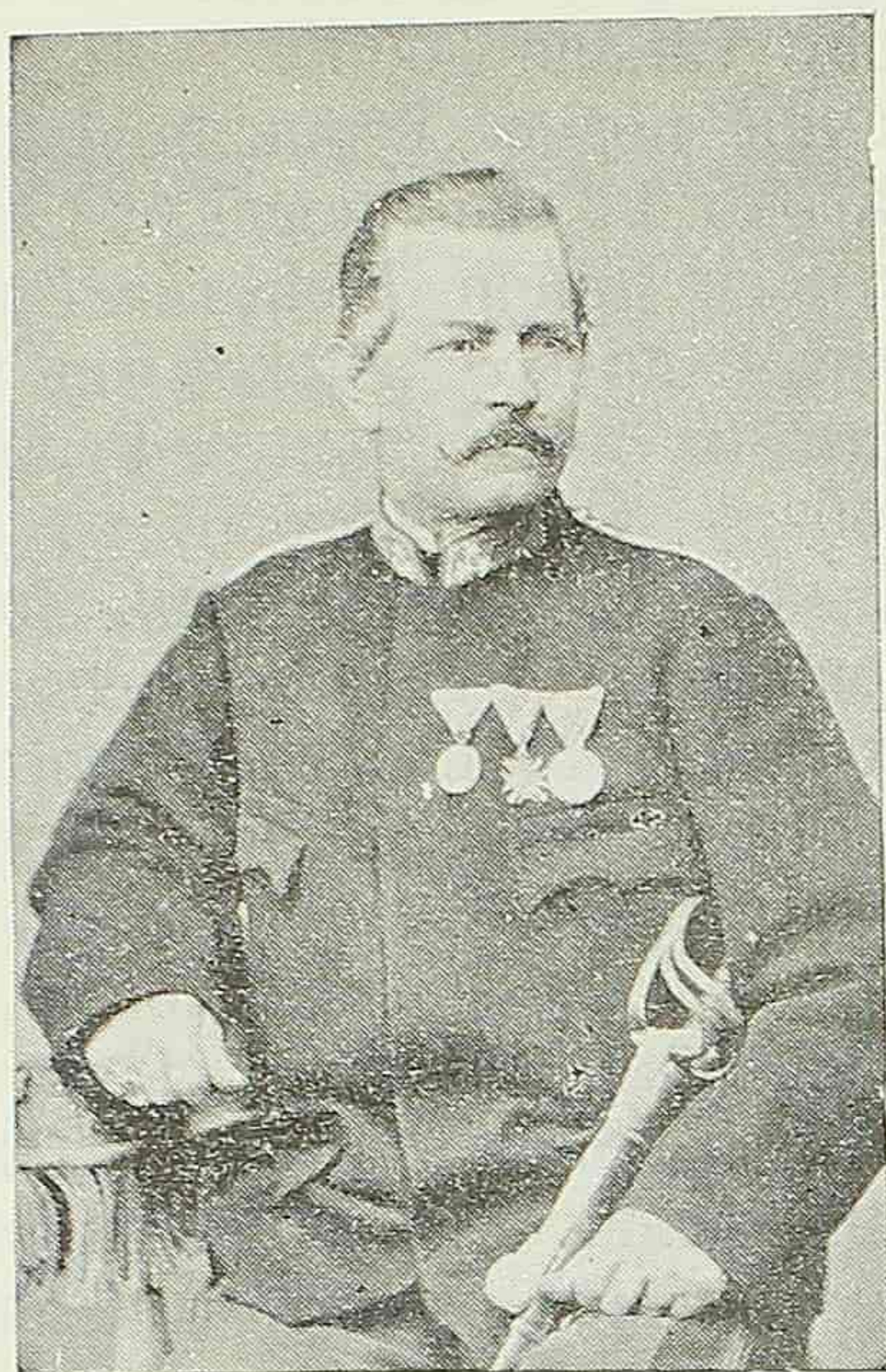
Груја Мишковић

пуковник и дрински командант добровољаца

У срезу колубарском ваљевског округа налази се између висова Медника и Виса село *Кадина Лука* баш при утоци Палежничке речице у Љиг.

У том селу родио се 25 новембра 1828 године Груја Мишковић. Отуда је као дечко дошао у Београд и ту је свршио основну школу, па је онда отишао на кројачки занат на коме је остао кратко време, јер се у почетку фебруара 1843 г. уписа у редовну војску, у којој већ после пет месеци постаде капларом а 6 августа 1846 произведен је био за поднаредника. Као поднаредника застала га је знаменита бурна 1848 година. И када оно 24 јула пређе Стефан Књићанин у Војводину да помогне Србима у борби против Мађара, пошао је с њиме и поднаредник Груја Мишковић као четовођа оних добровољаца који похиташе у помоћ својој браћи. Мишковић је остао као четовођа добровољаца све до 12 августа 1849 год. и за то време

борио се у петнаест главних битака. Учествовао је у биткама на Белој Цркви, на Вршцу, на Сегедину, на Мошорину, на Томашевцу, на Перлезу, на Јарковцу, на Панчеву, на Вилову и др. У боју на Перлезу био је Мишковић опасно рањен, па је за своје заслуге у овим бојевима био одликован од аустријскога цара златном колајном. Од ове ране, задобивене на Перлезу дуго је боловао, па тек при повратку у Србији излечио је се и поново ступио у српску војску али са чином потпоручника 26 јануара 1850 год.

ГРУЈА МИШКОВИЋ

пуковник и дрински командант добровољаца

После тога вршио је разне дужности у војсци, бивао је и наставник ваљевске војске, враћан је понова у стојаћу војску и напредовао од чина до чина, докле 10 априла 1876 није постао потпуковником, а те исте године 14 јула постављен је за команданта дринских добровољаца а у новембру произведен за пуковника. Да у року осам месеци добије два виша

војна чина допринеле су само његове заслуге, јер се је, Командујући добровољцима борио у бојевима на Попову и Бујуклића Ади 8 јула на Бјељини 21 јула, на Рачи 23 јула, на Међашима.

На Св. Прокопија, 8 јула 1876 Турци изјутра рано оставе само три чете да чувају Бељину, а сву осталу војску крену против српске војске. Турском војском командовао је Целадин-паша.

Кад је непријатељ дошао до близу обале Стараче наши, који су били поред Стараче на левом стрељачком рову и редуту, оспу жестоку ватру на Турке, више којих се лепршало девет црвених застава и једна бела. И Турци су такође гађали добро.

У 10 сати пре подне Турци почеше нападати на српски редут, а око 11 ипо прегазе Старачу на врху Гњилаче и упуте се Дрини. Међутим Груја Мишковић са добровољцима и другом војском протера Турке из Гњилаче и нагна их на Старачу. Турци прогнани на леву — вишу обалу Стараче, оспу отуда силан огањ на добровољце, који су их гонили. Добровољци дошавши до Старачине обале заузму положаје у шуми и отуда силном ватром нападну на непријатеља. Борба се развијала све јаче и јаче. Око два сата по подне достигла је своју највишу тачку.

У том окршају рањен је тешко у главу батаљони командант Ђура Петровић, и ускоро по том од те ране и умро је; рањен и четовођа Стеван Митровић, па затим и потпуковник Груја Мишковић. Али и непријатељ је био сузбијен, морао је се повлачити оставивши на бојном пољу многе мртве, многу муницију и другог материјала.

Од Срба погинуло је 56, рањено је 162, међу овима и потпуковник Груја, потпоручник Евгеније Јуришић, батаљони командир Ђура Петровић и четовођа Стеван Митровић. Турци су имали које мртвих које рањених око 1600 војника.

Значајно је да и ово напоменемо. Турци, кад су пошли из Бељине понели су једну белу заставу и крст из бељинске цркве и да би обманули наше вој-

нике викали: „Живео Милан Обреновић“! Али добровољци видећи у Гњилачи да су то башибазуци Турци, јурну на њих, растерају их и отму од њих и заставу и крст.

После ово ране коју је Мишковић добио 8 јула дуго је боловао и лечио се, 5 новембра 1876 добио је чин пуковника, а 22 јула 1878 постао је чланом инвалидског суда а 6 октобра шефом инвалидског одсека.

Умро је 4 јануара 1880 године.

Славава му!

М. М. В.

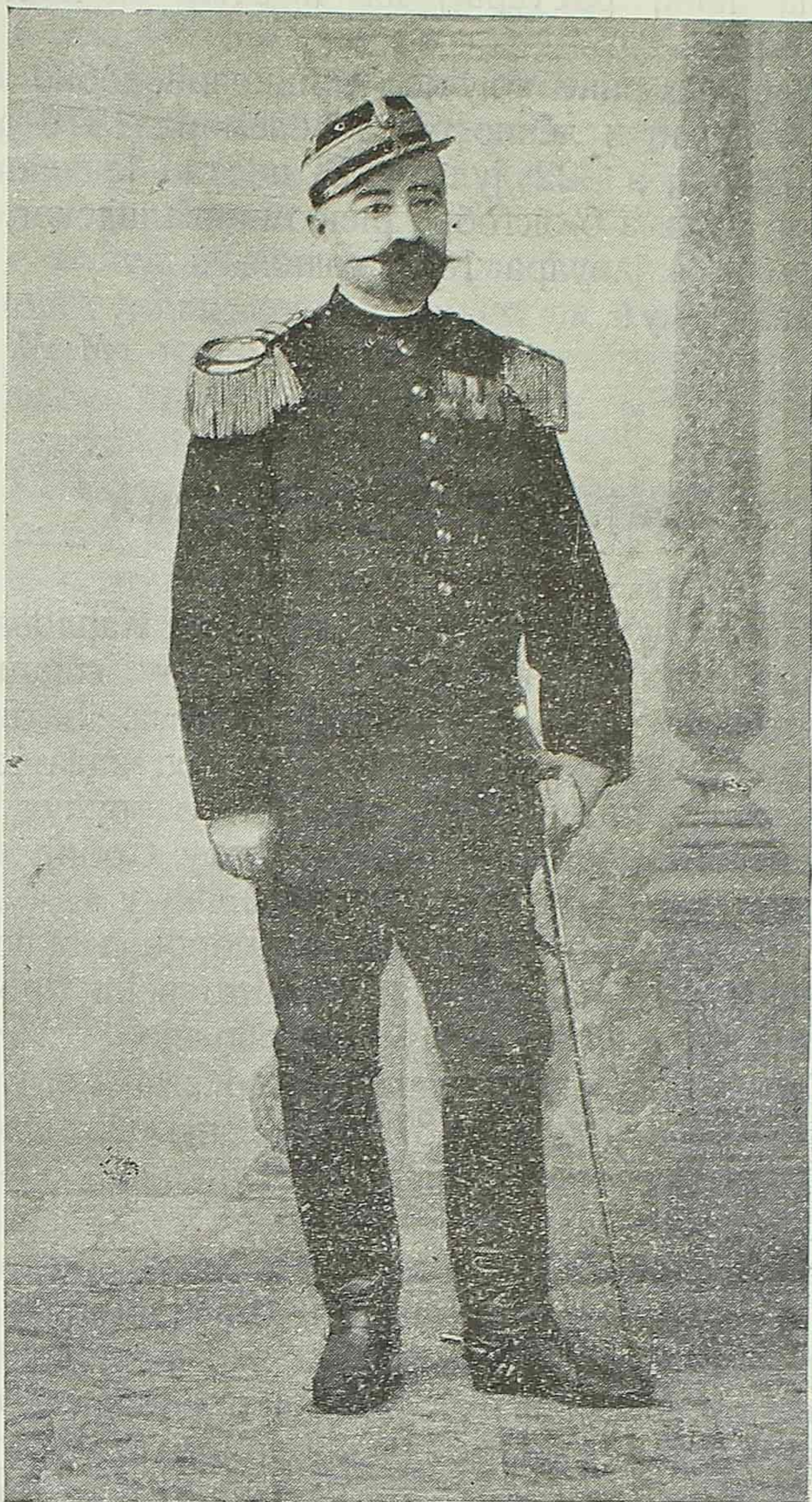
Мајор Сима Јасика

Родио се у Крстини код Горњих Карловаца, 26 септембра 1852 године. Основну школу свршио је у месту рођења а гимназију у Карловцима. Затим је у Бечу свршио војну академију 1872 год. када је произведен у чин потпоручника и упућен у трупу. Године 1874 успео је помоћу оца, да пређе у Србију, који је био погранични капетан. Чим је дошао у Србију ступио је у редове наше војске као добровољац поручник настави живо радити, да прикупи што већи број својих земљака, које је уписивао у добровољце.

1875 год. За време устанка, показао се у првим биткама врло храбар, а 1876 буде произведен у чин поручника. Истовремено буде одликован Таковским крстом.

Мајор Јасика био је познат као добар стратеог и одличан ђенералштабни официр. 1876 год. буде приликом једног сукоба са Турцима рањен, која га је рана прилично онеспособила за рад; али је ипак по залеченој рани неуморно и интензивно радио на пољу остварења наших идеала. За храбро држање у бојевима као и за многе учињене заслуге, буде произведен за капетана и команданта I. батаљона добровољачког.

— По свршеним ратовима произведен је у чин мајора.

МАЈОР СИМА ЈАСИКА

Године 1902 Јасика се носио мишљу, прикупити све добровољце, и напослетку, иницијативом Краља Петра I, успео је образовати Савез Добровољаца, коме је он, Јасика био на челу као председник, све до 1908 год када се разболео услед задобивених рана, немогавши наћи лека умро је баш онда када га је очекивао још већи рад.

Као неуморни, храбри и самопожртвовани јунак у бојевима. Јасика је неуморно радио и после ратова, нарочито за опште добро добровољаца — усташа. Старао се да стари ратници, добровољци заузму оно место, које им по праву и заслугама припада, јер су из разних крајева, дотрчали да помогну својој браћи и да крче пут косовској освети.

Мајор Јасика остао је на управи до 1908 год. када се разболео, и после кратког времена умро у Београду, 12 августа 1909 године. За собом је оставио небринуту жену, као многи наши најзаслужнији синови и народни борци. — Умро је пре него што је могао издржати да види освећено Косово, народно ослобођење и уједињење.

Слава великом јунаку Јасики!

К. Цвијовић.

Ерцеговачка бојна песма

..... У бој! у бој!
 Слушо си рајин, плач?
 Сад слушај борбе грмљаву,
 А гледаш крвав мач,
 И бритке сабље звек
 Ланаца тупи јек.
 У бој! у бој!
 Векова тужних робље гажено,
 Хатова турских тврдом копитом
 На рођеном је прагу падало,
 Призивајући криком жалосним,
 Јевропе тврде помоћ варљиву,
 Ал' залуд, залуд... Стара тврдица
 Лажљиве им је маште давала,
 Поклањајућ' их смехом пакосним
 угњетатељу преугњетене!..

У бој! у бој!
 У свети хајде рат!
 Ил Србин јоште не види
 Тирана свога бес?
 И љуте борбе трес?
 Костију братских лом?
 И крв и плам и гром?
 Не види?... Не зна?... Не слуша?
 Где помоћ иште брат?
 У бој! у бој!
 У свети хајде рат!
 Јер кад нам они листом изгину,
 Што данас мачем ваздух парајућ'
 Турака траже чете дивије,
 Да им челика масном оштрицом
 У злогне груди смело зарију,

Праведних жеља скору испуну:
 — Слобода целом српском народу —
 Па кад у томе светом заносу,
 У својој крви дивље пливајућ,
 По гудурама гора камених
 Витешком телу нађу гробницу,
 Онда ће запад... Санта ледена...
 Са глатког смеха страшном
 поругом,

Отровне змије гласом сиктавим —
 На болно уво тужног Србина
 Надгробну песму бесно пиштати:
 — У тој је гори Србин живео —
 У тој је гори његов гроб;
 А ти си роб...
 У бој! у бој!
 У свети хајде рат!
 Ил зар нам није приспео
 Жељно чекани час?
 Или не дође глас?
 Са поља тог,
 Крвавог?
 Или су мртви сви?
 О, боже мој!
 Зар мртав рођен брат?...
 У бој! у бој!
 У свети хајде рат!...
 Живи су јоште они лавови,

Што су Душана царство големо
 Са мишце своје снагом гвозденом
 Против чета дивљег Угрини,
 Против Турака страшне навале
 Са срца свога смелим оклопом,
 И крви своје капи последњом,
 Чувајућ' земље српске светињу.
 У годинама рата пустошног
 Њихове чете у бег гонили...
 Живи су они...

А застава се,
 На челу своје вољно износећ',
 Две свете речи српском народу:
 Милана кнеза име поносно
 Слободе давно чекани дан —
 Којим се Србин богу заклиње:
 Последњи колут ланца раскинут
 Што брата трује живот несрећан;
 Та застава се данас подиже,
 И силе своје махом подземним
 Камених гора маглу цепајућ'
 Одважно с' ближи нашој крајини
 Призивајући брата рођеног
 Да му у дану тешке ломњаве,
 Рођени буде брат,
 По крви свој.
 У бој! у бој!
 У свети ајде рат!...

Ђ. Јакшић

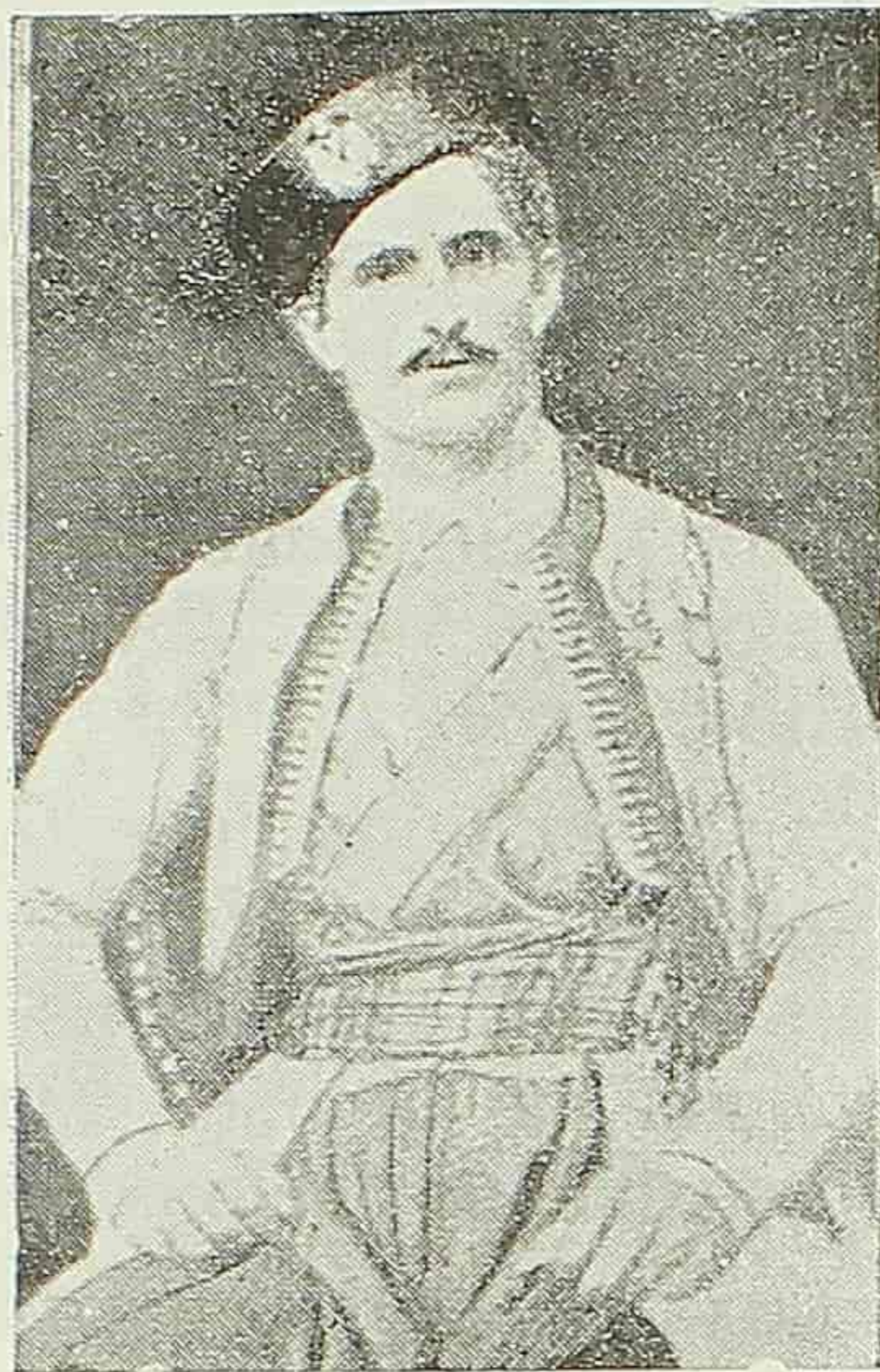
О Босанско-Херцеговачком устанку и њеним вођама

У Херцеговини отпочело је комешање међу српским народом због несносног терора и хрђаве владавине Турске, која се није могла више трпити и баш јуна месеца 1875 године, међу Србима живо се ради на дизању устанка услед чега је Ибраим-Дервиш, паша; валија Босанско-Херцеговачки пред сам Петровдан на 4—5 дана са три табора — батаљона низама, отишао из Сарајева у Херцеговину, а прави устанак букнуо је 12. јула исте године кад су се Срби са Турцима су-

дарили. Устанак у Босни, почео је 16 јула исте 1876 године у дужини од преко 40 миља. Од Градишке до суве међе, а у размерној ширини.

Дипломација Европска признала је и босанске устанке, као и херцеговачке за ратујућу страну, *(ради чега је и настало питање о Српској народности)*.

При почетку устанка у Босни под управом старог али храброг арамбаше Голубом Бабовићем, војводом,

ПЕРО КРЕЦО

један од вођа Босанског устанка 1875.

било је више четовођа са четама из разних крајева по имену:

1. Стеван Јакшић, 2. поп Илија Билбија, 3. Фрањо Бонавелентура, калуђер, 4. Миљанић, 5. Маринковић, 6. Деспотовић, 7. Петар Узелац, 8. Хранисављевић, 9. Стојан Бобић, 10. Лазар Живковић, 11. Вуиновић, 12. Дукић, 13. Давидовић, 14. поп Гак, 15. поп Ђорђе Каран, 16. Михаило Тркула, 17. Петар Крецо, 18. Симо Стевановић, 19. Јанко Боболица, 20. Марко Ненад, 21.

Николић, 22. Јово Зеџ, 23. Мићо Шурлан, 24. Тејо Херџег, 25. Петар Петровић-Пеџија и 25. Остоја Крманош.

А од оног доба, друге половине месеца јуна 1876 године, од како српске две Кнежевине истакоше Заставу за ослобођење браће своје испод турског јарма, одпочели су бојеви са Турцима.

Командовали су усташама и добровољцима у Босни: Милета Деспотовић, пуковник, који је био вођа свију усташких чета у Босни, његов заменик и помоћник био је војвода Голуб Бабовић и помоћници Илија Билбија, пруски официр Шлове, Рус, Виктор Гризелио, а ађутант А. Царевић.

Остале вође чета били су:

Александар Јакшић, из Невесиња са својом четом од 400 људи, већином из Кодилука: Пријепољског, Плеваљског и Фочанског. Понајвише је у његовој чети било момака из раније чете Миће Љубибратића, а имало их је и из чете Нике Буре.

Михаило Тркуља, из босанског Грахова са својом четом од 450 момака, Вид Милановић учитељ из Петровца са четом од 500 момака из околине Петровачке. Тривко Амелица из Горњег Унца са 450 људи из исте околине, понајвише бивших пандура.

Ова чета је била једна од најхрабријих. Борили су се и како се причало изгинули су сви до једног отимајући село по село од Турака.

Чета Нинка Бундала, из Новог која је бројала 400 људи бејаше наоружана са аустриским острагушама. Имајући добро оружје и ова се чета храбро борила, а сам Бундало је био по себи храбар човек.

Поп Каран са својом четом коју је образовао већином људима из свог места Ројенице у Босни одакле је и родом бројала је 800 људи. Пре него што је букнуо устанак у Херцеговини поп Каран се бејаше повратио из Мале Азије, где је био заточен. Турци су у Карану гледали опасног српског поборника — јунака и прегаоца и баш зато су га заточили, али Каран успе

побећи и по доласку у Херцеговину узимље видног учешћа у устанку. Са Петром Пецијом је организовао у неколико места Босне и Херцеговине устанке.

Чета Каранова била је састављена од самих младића све нежењених уз то је била добро одевена, наоружана и врло храбра у бојевима. Његовој чети придружио се и Божидар Крецо са својом четом од 300 људи те су заједнички држали добар део фрнта. Крецо је био раније трговац у Бишћу одакле је и родом и на пуцањ Невесињске пушке оставио је све и пошао у бој.

Павла Бабића чета је бројила 250 људи већином бејаше састављена од момака из Трубара, Каменице и Бојаднице, наоружана је била са острагушама, ова је чета месеца 28 јула потучена под *Бањом Луком*.

Симо Чавка, са својом четом од 150 људи коју му је поверио командант Деспотовић, имала је задатак увек да буде на предстражама.

Чете Петра Бобића, брата војводе Голуба од 100 момака; затим Стевана Маринковића, чета од 500 Бошњака све добровољаца босанских горштака била је најбоља и најдисциплинованија наоружана са острагушама, храбро се борила.

Чета Фратора Бонавелентура, францисканског калуђера из Ливна у јачини од 150 момака борила се храбро. У овој чети је било Гарибалдиалца и Хрвата, добро обучени и наоружани учинили су много препада на Турке палећи свако село које је насељено Турцима.

Ових 12 чета у Босни, износиле су преко 4.000 момака устаника; а било би их три пут више да су имали оружја које се врло тешко добијало преко Бос. Градишке, које је слато из Београда лађом до Сиска.

Усташи босански, под стратегијском врховном управом стручног човека Петра Мркоњића, и под тактичним предвођењем самих ондашњих вођа заузели бејаху ону равницу која заузимаше трећину Босне, а која бејаше позната под именом Турска Хрватска, како је „Обзор“ називао.

Да би се могло што тачније констатовати право стање народности у оно време у Босни и Хер-

цеговини по „Обзором“ писању било је становника 1,385.639 свега:

Православних	580.000
Католика	225.000
Турака	542.000
Цигана	18.000
и Јевреја	3.639

Дизањем устанака Српски народ је много пострадао. По једној статистици год. 1842 православних Срба је било 790.000.

Из ове цифре се да јасно закључити колико је српски народ страдао у Босни и Херцеговини дизањем устаника. Али је тај исти народ остао увек народом чије је ослобођење зависило од његове властите свести и баш зато је та иста свест и донела слободу народу и Срба и Хрвата и Словенаца.

К. Цвијовић.

Битка на Шуматовцу

Из дневника једног добровољца 1876 г.

Да страшна дана; никад га заборавити нећу. Он се дубоко урезао у мојој памети, да га забележим и у овај дневник.

Данашњи дан освануо је невесео. На Алексинцу се опажала нека тешка суморност. Чаршија је била већином затворена, само су још радиле каване, механе, фурунџинице и прчварнице. По кућама сви прозори па и капци позатварани, грађани ишчезли са улица, тек овде онде сретнеш по како бледо лице, измучено дугим очекивањем у неизвесности. У штабу је такође владала суморност. Момци су ишли на прстима и говорили шапатом. Данас је на левој обали Мораве, на житковачким и прџиловачким висовима имала да се бије доста одсудна битка. Наши су гледали да концентришу ту што више војске. Из Великога Шиљеговца дозван је мајор Стева Велимировић са својим одељењем од преко 3000 људи, да помогне у борби. Одовуд из Алексинца по-

слато је све што се могло одвојити. У штабу се с нестрпљењем очекивало шта ће тамо бити: с тога је све било запето и суморно. Очекујући борбу и на десној обали, Черњајев је остао у Алексинцу.

Дође извештај да је око Прџиловице отпочела борба. Тако исто извешће да Турци наступају на десној обали Мораве, на крајњем левом крилу алексиначких положаја, око Пруговца. До 10 часова долазила су с обадва крила честа и неповољна извешћа. Око 10 часова приметну се борба и на центру: Турци почеше с буимирскога виси да бацају гранате у сам Алексинац. Једна, друга, трећа..

Ђенерал Черњајев одао је зловољан и узбуђен по своме кабинету. Ја сам му читао телеграм мајора Ј. Прапорца, који јавља да се неће моћи да одржи на својим положајима и да мисли да би боље било да и не чека напад, но да се повуче на згоднију позадњу позицију. Черњајев је био јако љут на ово извешће.

— Је ли могуће да то пише Прапорац? стаде викаати ђенерал, па онда и не чекајући одговора додаде: — То није могуће, та он је тако храбар човек! Ви то нисте добро прочитали. Није могуће да он тако пише. Покажем ђенералу разговетан потпис, а он се чисто помани. — Пишите повика он гњевно — и продиктира ми те на противној страни исте цедуље на којој је било Прапорчетово извешће напишем ово: „Останите на позицији где сте, браните је до последњег човека, и ако устреба умрите на њој. То вам налаже част и то вам заповедам ја. Черњајев.“

Док сам ја ово писао на једаред проломи се јак пуцањ на басамацима штаба. Черњајев застаде: — И овде граната! Видите је ли ко убијен.

— Не, то се само окинула пушка једном стражару.

Пуцњава и борба бивала је све јача. Пред подне долети у штаб, сав задуван и уплахирен, мој добри познаник, Димитрије Антоновић Холштај, учитељ војене московске гимназије и дописник неких новина.

— Где је ђенерал?

— Ту је, шта ће ти? Шта је?

— Рђаво је, води ме ђенералу; али брже, брже. У тај мах уђе ђенерал у канцеларију. Димитрије му потече:

— Ваше превасходство, долазим с левога крајњега крила од Пруговца. Пруговац је пао. Турци продиру Шуматовцу, Војска мајора Ј. Петровића распрштала се. Са двајестину Црногораца и неколико народних војника покушао сам на своју личну одговорност, да заузмем пруговачки шанац. Заузели смо га, јер Турци још не беху стигли. Тражио сам од мајора Петровића помоћ, па да браним шанац. Он ми потпору не посла, но шта више нареди да напустимо шанац.

Черњајев пољуби Димитрија у чело, обеси му медаљу за храброст и рече:

— Трчите, молим вас, трчите одмах и кажите мајору Петровићу нека скупља своју војску око Шуматовца; онде где год у близини.

Димитрије одјури.

Черњајев седе, написа неколико речи па се окрете мени.

— Јашите, јурите све у трку, нађите капетана Синовацког, он је негде око Шуматовца, подајте му ову записку и реците му, и помозите му, да се наши батаљони што одступају од Пруговца задрже и уреде... — Ако немају фишека нека им се разда — додаде Черњајев, кад сам већ излазио на врата.

Потечем. Пролазио сам дуж линије на којој се водила топовска борба. Са Рујевице наши, а са Буимира Турци поздрављали су се гранатима. Наша војска разређена по алексиначким шанчевима и стрељачким рововима, прислоњена уз прсобране, ћутећи је чекала непријатеља.

Да кажем овде коју о размештају наших положаја и шанчева око Алексинца. Алексинац је у дољи. Са источне стране, откуда су се примицали Турци, заклоњен је Рујевичким висом, који се у северозападном правцу пружа и прави рујевичку косу. На самом вису и дуж целе косе подигнути су алексиначки шанчеви, батерије и стрељачки ровови. Рујевичку косу у севе-

роисточном правцу пресеца глоговичка дољача, а одмах иза ње диже се каменити ћувик, прозван *шуматовачки вис*. На врху овога виса подигнут је *шуматовачки шанац*. Шуматовачки вис, са северо-источне стране полако се нагиба и од прилике на 300 метара од шанца опет га пресеца једна омања дољача, иза које се одмах уздиже шумовита коса, која се зове шуматовачка коса и која доминира шуматовачким шанцем. На овој коси није било никаквих наших утврђења. Она се пружа у северо-источном правцу скоро сат места, па се онда спушта у пруговачку дољачу и поток. На самом нагибу, где се ова коса спушта у пруговачку дољачу, подигнут је и пруговачки шанчић. Наша, Катунска војска, повлачећи се пред Турцима, зауставила се на тој коси око пруговачкога шанчића. Овај шанац направљен је само за то, да у случају потребе заклони одступање наше војске, а не да се брани. Бар није било ништа предузето, да се шанац може бранити. За обрану ту би требало подићи читаву систему шанчева, а тога не беше. И тако, рујевачка коса, шуматовачки вис и шуматовачка коса могу се сматрати као једна коса, пресечена дољачама на два места, пред шуматовачким шанцем и иза шуматовачкога шанца. Шуматовац је удаљен од Алексинца $\frac{1}{2}$ часа, а од Пруговца око $\frac{3}{4}$ часа.. Дакле Шуматовац је скоро на средини линије повучене од Алексинца Пруговцу. Наша је војска на десној обали Мораве била разређена од Мораве код Алексинца, па по Алексиначким шанчевима на рујевичкој коси и одагле у североисточном правцу на Шуматовцу и Пруговцу. Пруговац се може сматрати као крајње лево крило алексиначких положаја, које их везују са положајима св. Стевана. Тако се са пруговачке стране алексиначка позиција могла напасти с бока, те избећи нападај с фронта, што је за нападача врло згодно, а за нападнутога врло опасно. На целој овој линији од Алексинца до Пруговца могло је бити 15—16 000 наше војске (велики део наше војске борио се данас на левој обали Мораве око прџиловачких висова). Пред овом незнатном силом стајао је Ахмет-Ејуб паша са својим корпусом од 30.000 бораца. Овакав је био раз-

мештај наше и непријатељске силе пред шуматовачку битку. Но да продужим моје причање.

Елем, појурим на коњу поред алексиначких шанчева, куда су пуцале турске гранате, спустим се у глоговичку долину и придржавајући се коњу за гриву испужам се у шуматовачки шанац. У шанцу је владала мртва тишина. Војници с пуним пушкама стајали ћутећи уз бедем. Пуковник Караџић ходао је по шанцу поводећи се. У војсци нису ретки случајеви да војници пред бој траже извор куражи у крепким напитцима. А међу тим нико лакше не погине од пијана војника. Он се обада, кочопери и срља, док сâм не налети на какав куршум. Место храброст у срце ракија улива помућеност у главу и мрак у очи. Не знам како је стајало са г. Караџићевим срцем, али ноге су се поводиле. Поред њега је као сенка ишао његов млади нећак. Блед као крпа, са полуотвореним уснама и са неким болним ужасом на лицу. Овај накресан старац и ово престављено дете! Обојица као да није било место овде.

Мало даље стојао је командант шанца, капетан Живан Протић. Упитам га, да ли зна где је капетан Сировацки.

— Није овде и не знам где је, одговори ми он.

— А да није горе у оној шуми? Ја покажем руком на шуматовачку косу што се пружала изнад шанца.

— Не, рече ми капетан, тамо ће бити Турци.

Оставим шанац и после приличног лутања нађем капетана Сировацкога и мајора Ј. Петровића, где седе под крушком више Прендићеве воденице. Ту су направили уставу и прикупљали војску, која се у раштрканим гомилицама враћала од Пруговца.

Ништа није тако скрушено, тако јадно и очајно, као разбијена војска; очи не могу да виде овај призор, а да се срце не облије крвљу. Ова се скрушеност огледала и на иначе мушком и одважном лицу мајора Петровића*).

*) Узалуд су неки пребацивали овоме човеку олако напуштање Пруговца; ја сам већ рекао, да Пруговац није био спремљен за одбрану, а мајора Петровића лично сам виђао у разним приликама, и могу рећи да је и добар војник и добар човек.

Предам Сировачком ђенералову поруку, узмем од њега реверз и поитам у Алексинац. Кад тамо, а штаб празан. — Где је ђенерал? — Отишао. — Куда? — По свој прилици на Шуматовац.

— Оданем, па се опет упутим Шуматовцу. Дан је био неисказано врео, сунце је пекло, а ни одкуда ветрића. На левој обали Мораве беснила је у најжешћој разузданости пушчана и топовска борба. Са Рујевице и Буимира једнако су се престрељивали наши и Турци из топова. Пуцало се готово са свију алексиначких шанчева. Пролазећи журно непрестано кроз бојну топовску линију стигнем до Шуматовца.

На подножју шуматовачког виса видох где војници дижу шри четири крвава труџа. — Ко је шо? — Добровољци. — Ко их поби? — Наши војници — Зашто? — Рекао им ђенерал. После им казаше да се ствар десила овако: Идући у Шуматовац ђенерал види, где војници везују неке добровољце. Упита их шта је, војници одговоре, да су ови добровљци бежали из борбе. Ђенерал то рекне: — скотови, требало би их све побити. Чувши ово, „вредни војници“ одале из пушака и убију четири добровољца. Ђенерал се после страшно наљути, он није тако мислио, он је то само у љутини рекао, али свршено је. Како у рату задивља нарав. Како је ту човек брз на зло па и против рођенога брата. У мирно време на просту заповест једнога старешине овако се што не би могло десити.

У шуматовачком шанцу нађем цео штаб. Ту беше ђенерал Черњајев, пуковник Комаров, мајор Владан Ђорђевић и т. д.

Говорио сам о положају шуматовачког виса, да рекнем коју о самом шанцу. Шуматовачки шанец — то је обичан доста мали редут, који као да још не беше сасвим ни довршен. У њему је тада билу 300—400 војника, друге класе, крагујевачке бригаде, наоружаних, предњачама. (Више војника мучно би и стало у шанац.) Још је шанац био наоружан са 4 четвори-фунтова тешка топа. Простор пред шанцем, који га одваја од шуматовачке косе, што доминира шанцем, био је искрчен, да се отвори поље ватри из шанца. Ова искрчена пољана

нагиба се благо од шанца шуматовачкој коси и једва да је широка до 300 метара. Ова је пољана била поље главне борбе око Шуматовца, јер су Турци са шуматовачке косе куљали у ову пољану, и из јаруге, која ову одваја од косе излетали при јуришању на шанац.

Баш кад ја стигох у шуматовачки шанац, два наша батаљона прве класе прођоше поред шанца и упутише се преко рашчишћене пољане оној шумовитој коси о којој сам напред говорио. За овим батаљонима, расутих у стрелце, ишла је једна наша батерија, а за овом још један батаљон у четним колонама, као потпора стрелаца и заштита батерије. Стрелци уђоше у шуму, пењући се уз косу. Батаљон у четним колонама прилеже у пољани и ту оста. Батерија иђаше напред, изгледало је да је све у реду, и ја, одбрајајући ашове и секире у шанцу, с којима је требало прикрчити пут батерији што оде коси, већ сам се радовао како ћу одавде са овога узвишенога места моћи мирно да проматрам цело поље борбе с ове и с оне стране Мораве. Али сад наста тренутак неописане забуне.. од једном у шуми на коси припуцаше пушке. Једна, друга трећа, четврта, а за тим се осу читав плотун. Батерија заста на пољани, опали на вис 2—3 метка, па се у галопу поврати и одјури шуматовачким путем натраг алексиначким шанчевима. Батаљон, што лежаше у четним колонама, поскака, опали на вис неколико плотуна онако из гомиле, па узмаче шанцу и расу се у стрелце лево и десно од шанца, Наши стрелци, што уђоше горе у шуму подржавали су јаку пуцњаву. Али за мало, па тек један по један поче да избија из шуме и да се преко пољане повлачити шанцу, пуцајући једнако. Наскоро се пољана пред шанцем напуни наших стрелаца. Сад почеше и наши из шанца пуцати топовима на косу, са које је маса куршума падала већ и у шанац. Ја уђем у један низак пољски шаторић у шанцу, да утолим жеђ, јер ту угледах једнога познаника с тиквом воде. Таман ја жудно нагох грдну тикву, а оно бљуну вода на ме, шатор ми паде на главу, ја упустих тикву; био сам сав поливен, а остадох жедан. Шта се

десило? Куршум пребио мотку на шатору и свалио га на ме. Извучем се из ових платнених развалина, и приђем шаначком беду. Наши стрелци још су се једнако задржавали пред шанцем на пољани и једнако су падали. Но то већ не беже више стрељачки ланац, но расејана маса. Многи су по пољани већ падали погођени смртно, многи су рањени, увативши се за рањено место, јаучући измицали с пољане и замицали за шанцац у поток. Вика, кукњава, нео. исан урнебес.

Све се ово десило у тренутку, тако изненадно, тако неочекивано, да се готово нико није умео наћи у овој збрци. Истина, куршуми лете у шанцац, али где је непријатељ што их шаље? Зашто ћути турска артиљерија? Да није то каква забуна и погрешка? Да не пуцају наши једни на друге?

Бенерал заповеди да се свира прекидање, паљбе, те да се види шта је. Трубач свира, свира, ал га нико не слуша, (и срећа је што га нису послушали). Све што је ван шанца узело је неки ук, па само пали и грми у шуму на коси. Само је пешадија у шанцу још ћутала не опаливши ни метка.

Од једном крај шуматовачке косе у даљини указа се у виноградима једно одељење коњице, па се као вијор упути нашем шанцу, витлајући сабље у зраку. Народни војник, командант над два топа у шуматовачком шанцу, тек викну само „Коњица напада, пуни картечом“. Топови су у тренутку напуњени, али кад хтедоше да их управе, опази се да је прорез бедема за топ сувише узан, јер је коњица долазила са стране. Командант топова опет повиче: — Ха сад, јунаци! пијукер! ашове! скачте на бедем, проширите прорез. Војници поскакаше на бедем и под градом куршума раширише прорез. У томе коњица већ улете у наше раштркане стрелце по пољани. И гле — не сече их! Ја гледам, гледам — аја, баш их никако не сече. То је ту близу, на 200 корака пред шанцем, али од пушчаног и топовског дима, од прашине што су је дигли коњи, од брзога трка не могаше се распознати каква је то коњица. Комаидант се већ спреми да командује: али, кад коњица већ стиже под шанцац, и гле, то је —

наша коњица, наша патрола извидница, која се у трку враћа чувши пуцњаву на Шуматовцу.

Док сам ја на једном крају шанца био заузет овим призором с коњицом, на другој се страни шанца зачуше гласови: — Ево их, ено, вичите ове наше нека се уклањају с пољане, да нам отворе место за пуцање. Окренем се тамо. Баш кад сам пролазио покрај Черњајева, Комарова и др. Владана, шоји су седели у једном заклону, за бадемом, на 2 корака преда мном паде капетан Живан Протић, командант шанца. Паде ницице, и тако остаде непомичан — нити се окрете, нити рече јао, ништа. Погледам, крви беше мало, али зато велико парче мозга изашло на отвор начињен куршумом. Унесемо га у заклон, положимо га на леђа. Мишићи на лицу дрхтали су му, очи се полако стезале, чело се мрштило. Других покрета не беше; др. Владан га опипа, погледа и рече: „свршено је“.

Оставим овај жалостан призор, па се окренем бедуу иза кога наши пешаци беху отворили јаку ватру, а из топова се већ пуцало картечом. Наслоним се на рамена два војника што су живо пуцали из својих предњача, и погледам преко бедема у пољану пред шаицима. Имао сам шта и видети. На 200 корака од шанца куљали су из шуме и из јалака пред шумом густе, редови Турака и док су их друга њина одељења с виса потпомагала јаком пушчаном ватром, ове се колене устремише брзим кораком на шанца. Напред су били Черкези, са својим белим заставама. Барјактари су једнако показивали заставама наш шанца, и излећући напред и машући заставама, позивали су осталу војску да за њима трчи. Халакање и други бојни узвици турски већ су потресали ваздух а ова грдна маса непријатеља ваљала се на наш мали шанчић као неуздржљива бујица.

Тренутак је био крајње опасан и ванредно страшан. Ја нити умем да искажем, ни поново да изазовем у себи онај осећај који ме обузе при погледу на оно море усколебаних црних редова и колона, што су са свију страна у грчевитом трку спремиле нашем шанцу.

Ја себе не рачунам баш у најстрашљивије људе, али кад рекнем да ме је тада обузео неизмеран ужас, онда тиме још нисам све рекао, нити сам исказао сву дубину страоте која ме нападе. Прво силан уздах и бледило, а после ми крв тако појури у главу да сам је чисто чуо како са шумом струји по жилама. Пред очима ми се замагли и ја сам видео само како на сто корака пред нама промичу црвени турски фесови, како севају бајонети, чуо сам час слабије час опет као бура силно оно страшно: Алах! Алах! Алах! и чекао сам сваки час да се Турци сјуре у наш шанац, да се борци дочепају за гуше и да сви колико нас је у шанцу изгинемо у овом страшном покољу. Тако изненадно, тако неприправно и тако близу загледати смрти уочи то мора да је за свакога страшно. Не верујте му ко вам друкчије каже. Час је био крајње критичан. Зло, да су наши војници само за тренут изгубили присуство духа, само за тренут и непријатељ би скакао у наш шанац. Но стара српска срећа поможе, наша посада остаде ладна и мирна. У шанцу се само разлегала команда: „Картечом, скоро ватра... плотуном, скоро ватра...“ и ова се команда вршила ванредном тачношћу и брзином. За један тренут и наш мали шанчић огрезе у диму и пламену и претвори се у расклокотано вулканско ждрело, које је са чудном жестином и разузданошћу сиктало ватру — и непријатељ престаде трчати. „О, Боже помози“, повикаше сељаци у мојој околини. И још једном: „плотун, картеч, плотун картеч...“ и густе редови непријатоља проломише се; беле черкеске заставе укрстише се, падајући заједно са својим барјактарима. Још једном: „плотун, картеч, плотун картеч...“ и непријатељ се повлачи у шумицу и јаругу, из које је испао. Наш се шанац заори громовитим ура а мене ово ура чисто као да пробуди из неког тешког сна. „Ура“... први је јуриш срећно одбијен. Ово је било у 3 часа по подне.

За време првог јуриша изненадила ме је ладноћа и присебитост моја два друга, на које сам био наслоњен. Кад су Турци најжешће налетали и скакали шанцу, као чопор тигрова, ја чух где један од мојих

комшија рече своме другу: „дед ти онога барјактара а ја ћу овога“ (барјактари су искали напред)! пушке грунуше, а мој комшија узвикну: „ох, како га подватих! држ' се Туре!...“

Први је јуриш одбијен, али је турска војска опијена славом и победама, Та она је баш јутрос заузела наш Пруговац и толике позиције, она је у мухамеданском заносу јурила Алексинцу, уверена да ће још вечерас конаковати у њему.

Са виса Турци су непрестано просипали јаку ватру. Куршуми су у маси падали у шанац; сваки час су зврцали о дебеле шине топовских кола и пошто се ту од удара распљоште са зврком се зарију у земљу. Један турски куршум погоди у бајонет нашег војника и престриже га као ножицама.

На три четврти часа после првога јуриша учине Турци други, и то много живље и опширније — пустили су лево и десно крило шире. Кад се отпоче овај други јуриш, ја узмем једну залишну пушку и чинио сам моју дужност за време целог другог јуриша. Пуцати, забавити се каквим послом који привезује сву пажњу — то је најбољи лек за људе који, што но реч, први пут загризају ватру. Јуриш је био ужасан и очајан. С левог и десног крила Турци су сипали у шанац унакрсну ватру. Док су све силе нашега шанчића биле напрегнуте, да одбију овај напад с фронта од виса, нама се спремала катастрофа с деснога бока. С ове стране, на једно 200 корака од шанца, био је наш стрељачки ров. Овај су ров напустили наши стрелци, а Турци, спуштајући своје лево крило да опколе шанац, заузму овај ров, начичкају се у њему и отуд су се спремали да нам груну с леђа и бока. То је требало да буде за време овога другог турског јуриша, и да је овај побочни јуриш извршен — катастрофа би била неизбежна. Заузети борбом с фронта нико и не опази каква се олуја спрема шанцу с бока и леђа. Но то су опазили наши с Рујевице, у најкритичнијем тренутку, кад смо ми једва одбијали јуриш с фронта. Кад су се Турци у рову већ спремали да груну, наша тешка батерија с Рујевице посла једну гранату у стрељачки

ров, где су били Турци. Метак је управила срећна и вешта рука простога народног војника. Граната удари управо у ров, и то уздуж рова. За првом дође друга, трећа, четврта. Све су погађале једнаком тачношћу. Турци у рову буду просто згромљени и уништени. Кад сам доцније загледао овај ров он је формално био пун мяса, костију и усирене крви, Што гранате нису расчупале прсне и побегне. У том и јуриш с фронта буде одбијен плотунима и картечем, као и први. Тако је срећно одбијен и овај други, комбинирани јуриш.

Сад оставим бедем и окренем се да видим где је ђенерал. Он још сеђаше с др. Владаном и Комаровим недалеко од мртвога капетана Живана. Ђенералу су дрктали образни мишићи, био је јако узбуђен, погледао је у Живана, а очи му се замутиле од суза. Седнем и сам поред Комарова. Владан ме упита: — Шта је? како изгледа? — Свакојако — одговорим му ја. Владан поћута мало, а после рече доста жалосно, и ако се усиљавао да се као нашали: — еј моја микроскопио! зар сам те за то учио да ме сад овде исеку Черкези?!....

У ћутању прође још неко време. Борба је једнако трајала. Турци су припремали трећи јуриш; ђенерал устаде и поче ходати. Скочи и Владан, беше му пала на ум „велика“ и „спасоносна“ мисао. Он приђе ђенералу и поче га наговарати, да је већ крајње време, да он — ђенерал — иде из шанца. (Наравно, др. Владан је знао да се ту ради и о спасу микроскопије — ђенерал се не може уклонити сам.) Ђенерал опет рече:

— Не, не, то би изгледало малодушно.... Зар баш сад?.. шта би рекли војници?...

Комаров не одступаше, он узе ђенерала под руку и продужи своје разлоге:

— Наравно — рече Комаров — ако падне Шуматовац то је велико зло, али ако главнокомандујући буде рањен, можда убијен, можда заробљен онда ће то бити још веће зло.

Ђенерал попусти. Поћосмо, но на сред шанца ђенерал стаде и окрете се својој пратњи, у којој је било

неколико наших и руских официра: — Да, рече Черњајев, командант је шанца погинуо — ко хоће да остане овде као командант? Ћутање! — Господо, ко ће остати овде? — понови ђенерал. Опет ћутање!... но у томе нам притрча Димитрије Антоновић, Холштајн (он је ту био у шанцу, за време првог јуриша искакао на бедем и говорио војницима: „Ето, видите, јунаци, турски куршуми не бију.“) и рече: — Па најпоследне остаћу ја, кад нема кога другог. Черњајев га пољуби, захвали му и замоли га да се држе храбро, па онда пођосмо. Наши војници, што су седели за бедемом, те пунили пушке и подавали их онима који пуцају*) гледали су за нама тужно и очајно. Они као да су били потпуно свесни, да се ми уклањамо из шанца с тога, што је опасност велика а да њих приносимо на жртву и погледали су нас тужно. Ђенерал опази ове погледе, опет застаде и окрете се мени: „Реците овим војницима коју одушевљавајућу реч. Кажите им да одлазим да им помоћ пошљем.“

Ја, врдајући главом те лево, те десно, да се бајаги сачувам од куршума, што су ми певали око ушију, изговорим војницима ову „беседу“.

Јунаци!

Ђенерал одлази, али не стога, што је овде каква велика опасност, (а у себи сам мислио: еј мој инпровизирани беседниче, зар чим отвори уста а ти слага?), већ што он треба да је свуд. Видите ли где се бије крвав бој чак тамо преко Мораве. Тамо ваша браћа и другови већ гоне и ломе душмане наше. Немојте да вас они осрамоте на јуначком мегдану. Сећајте се да је Шуматовац капија од Србије. Иза ове капије стоје ваше куће, жене и дечица. Држите се! Непријатељ је већ два пут бегео пред вама. Ваш је шанац тврд, а ваши су бајонети још тврђи. Буде ли душману мало ваших куршума, оприте му у груди ваше бајонете. Истрајте још мало, ђенерал ће вам одмах послати потпору и измену....

*) Ова подела на оне што пуцају и оне што пуне била је нужна с тога што се предњачама иначе неби могла одржати непрекидна ватра. Издвојили су се да пуцају најбоље нишанције — остали су пунили.

Можда моме ораторствовању не би било краја, да ме турски куршуми озбиљно не опоменуше, да је већ крајње време да прекинем моја разглаголствија. Помислим: ако је за вајду доста је наћеретано — па ућутим.

— Ура, живио ђенерал, ура ура... беше одговор војника на моју причу. На ово „ура“ Турци одговоре са неколико плотуна, и, излазећи из шанца, ја још видох, како се беле кошуље мојих јадних крагујевчана обојише црвеном крвљу.

Сиђемо низ шуматовачки вис. Ишли смо пешке, а за нама су војници водили коње. Неколико коња буде рањено. Уз пут низ брдо наилазили смо на рањенике где их вуку на уским малим тезгама, тако, да су само леђа на дасци, а глава, руке и ноге климатају преко малих носила, а при сваком покрету шибају млазеви крви из отворених рана. Многи, рањени у трбух, котрљали су се од бола и муке низ брдо, ударајући о пањеве и камење и остављајући за собом кржаве трагове. Сиђемо преко потока на пут, где беше намештена једна наша батерија, те је кроз пропланак тукла у шумовиту косу, где су се збили Турци. Ту станемо, ђенерал је само трчао од топа до топа, нншанио и командовао пуцање целом батеријом. Турски куршуми долетали су чак амо и опет нам ране неколико коња. Биле су и турске гранате ову батерију, али су претурале; турски топови скоро искључиво били су само ову батерију.

Одатле, остављајући за собом поље борбе Черњајев, окрене преко Рујевице у Алексинац а ми за њиме.

Пред ноћ опет изађем на Рујевицу. На Шуматовцу је још трајала борба. Већ се у велико ватала ноћ, већ је 8¹/₂ часова у вече, а Шуматовац се још бори. У сумраку се лепо видело, како непријатељска пушчана ватра, као црвен појас опасује шанац са три стране. Кад се већ у велико ухвати ноћ, паљба се постепено поче утишавати.

Шуматовачки шанац био је миниран, али како је командант шанца погинуо, то се сумњало да ли ко зна где је мина и како је треба потпалити у случају да

Турци ноћу изненада нагрну на шанац. С тога пуковник Коста Протић, командант алексиначких положаја, хтеде да ме пошље у Шуматовац, да ја, који тако исто нити знам где је ни шта је мина, кажем како је ваља упалити. Али мајор Сава Грујић, одврати га од тога, велећи, да колико он зна мина још није ни готова, а ако је готова онда ће за њу знати наредници који су у шанцу. Ствар се сврши на томе, што ме послаше да кажем једној батерији да не пуца више, јер се борба беше скоро сасвим прекинула. Спашени смо!

После бојне хуке наста свечан мир, после жарка дана тија, блага ноћ; прорешетани, изнурени и од дима поцрнели батаљони враћали су се на своја ноћишта, по логоришту се загореше огњеви, по болницама попалише фењери, бојно поље опусте, а болнице и лазарете оживише да се у њима крпи и поправља оно што је данас у крвавој борби раздерано, поломљено, искварено. И док се рањеници грче у мукама и умиру по болницама често још под докторским ножем, они што су били срећни те изађоше читави из данашње борбе савладани умором бораве сад миран сан праведника, под отвореним небом, одмарају се да можда још сутра у каквом ћошку прљаве болнице издану у мукама уз потмулу, бледу светлост болничког фењера.

*

После нашега одласка из шанца. Турци су учинили још три главна јуриша. Последњи јуриш извршили су Арнаути, и догонили су се до под сами шанац. Причају, да је нашим напоследку нестало картеча, те су капе шајкаче пунили куршумима, ћушкали у топове и тиме били.

За време целе шуматовачке борбе дејствовала је готово сва наша артиљерија, са свију алексиначких позиција, где је било 40—50 топова. Ту се јасно показало, колико вреди концентрисати један артиљерски пук па њиме дејствовати.

Казао сам већ да је при другом јуришу наша артиљерија са Рујевице избавила Шуматовац од побочна јуриша, који би се морао завршити падом шанца,

Али и иначе, у целој данашњој борби око Шуматовца наша је артиљерија играла главну улогу, поред дивнога јунаштва шуматовачке посаде, главна заслуга припада топништву што су Турци данас одбијени крваво, и што при овакој данашњој дугој и острвљеној борби имамо сразмерно мало губитака — у шанцу 40, а око шанца до 200 мртвих и рањених. Наша јака топовска ватра није давала турским батаљонима да правилно с нишањењем пуцају — пуцали су већином насумце.

Данас се Шуматовац одржао, али шта га чека сутра? Нови нападаји, нове навале, нова борба; баре крви што ноћас усану сутра ће опет да се напуне, батаљони ће опет да се десеткују, опет ће да бесни смрт и ужас. Па докле тако? Какве целима има више овај ужасни рат? Поведен је ради ослобођења подјармљене браће. Али та се цель одмакла у недоглед. Ми смо се показали нејаки, немоћни, неспремни да остваримо ту велику цель, која *једина* оправдава овај убилачки рат. Пошто је главна цель промашена, рат је изгубио сваки смисао; на што га продужавати? Ако је до часнога мира пре би се могао закључити сад, док Турци још нису продрли дубоко у Србију. Они су надмоћни бројем, боље оружани, вичнији рату — они ће потискивати па макар стопу по стопу. Чему се имамо надати у најбољем случају? Да се одржимо до позне јесени. Али по какву цену? Да још неколико стотина наших села буде спаљено и још неколико хиљада наших грађана побијено. Појми ли Черњајев, он, који хоће продужење рата пошто по то, колика је та жртва за малену Србију, појмили он, да се код нас не бори *војска*, већ грађани, народ, очеви и ранитељи породица. Свакога чекају код куће жена, деца непосејана њива, непокошена ливада, ненарањена стока, неплаћен дуг. Па баш и да се одржимо до зиме, која вајда отуда? Оћемо ли сами моћи на пролеће да обновимо борбу са прибраном Турском, ако нам ко не прискочи у помоћ? Не можемо. А ко ће нам прискочити у помоћ? Бугарска лежи оборена, Босна и Херцеговина такође, Грчка и Румунија мудрују, дволиче — дволичност је

удео свију слабих — Русија се не креће, а ми слаби и малени.

„Мало руку, малена и снага
Једна сламка међу вијорови.“

Па после свију напора и скупих жртава робови опет да останемо, а Србија сломљена, разорена. Али тишти и сама помисао на ову црну могућност. Да верујем у бога, сад би се тако топло молио у овој ноћној самоћи, за тебе много напаћена Србијо, за тебе српска сиротињо, што се потуцаш разбегла са погорелога огњишта, за вас рањени мученици, што издишете по болницама, за тебе будна стражо, што у мрачну даљину упиреш брижне испитујуће погледе и ослушкујеш сваки шушањ ветрића, за тебе уморна војско, што сад у дубоком сну под ведрим небом одмараш своје уморне кости.

„Ох спавајте децо драга
Лаки санак потребује,“

Избија поноћ. Лаку ноћ! лаку благу ноћ!*)

*

12. и 13. август.

Шуматовац је сломио и ојадио Турке, али у српштаку ни на дан саме битке, ни сутра дан 12. августа није се ништа о томе знало. Шта више Черњајев је тврдо очекивао, да ће Турци 12. августа обновити своје јурише на Шуматовац, с тога је преконоћ издао наредбе да се сутра, 12. августа, концентрише што је могуће више војске на висовима и косама око Шуматовца, да брани, да не би Турци пруговачком дољачом обили Шуматовац па изашли на бањско-делиградски друм. Између осталих поткрепљења, наредио је да с леве обале моравске пређе на алексиначку страну и одељење мајора Стеве Велимировића, које се 11. августа борило цео дан на житковачким и прџиловачким висовима. У наредби, којом се позивало ово одељење,

*) Два следећа дана, 12 и 13 август нису потпуно забележени у дневнику; ја их наводим овде онако, како сам их описао много доцније (1877 год.) на молбу једнога познаника.

стајало је изрично: да се командант одељења, мајор Ст. Велимировић, има сам јавити у штаб тачно у 7 часова у јутру, а буде ли штаб тада већ изашао на позиције, он да пође за њим и да га нађе. Ово спомињем с тога, што се овај догађај, као што ћемо доцније видети, свршио катастрофом и смрћу мајора Велимировића.

Рано у јутру 12. авг. доведу војници у штаб неколико заробљених Турака. Нашли су их где спавају по виноградима око Шуматовца. Сви су заробљеници били азијатски низами; крупни, здрави, леви људи, са добродушним, поштеним лицем. На испиту покажу: да су синоћ и они учествовали у последњем јуришу на Шуматовац, да су били одбијени, да су се у бежању изгубили од остале војске, па како нису знали где су, а тежак умор их свладао, то полежу и поспу у виноградима, где их после наша стража похвата. Они даље искажу, да су Турци јуче имали велике губитке, да им је нарочито досадила наша артиљерија, да је турска војска изнурена после шест неуспешних јуриша и да Турци данас не могу ни мислити на нападај, ако не добију откуд свежих трупа, а колико они знају, те трупе не могу ни откуд доћи. На ове исказе један руски официр примети ђенералу Черњајеву, да ли не би добро било, да се одмах предузме опширно рекогносцирање Шуматовачкој околини, па ако се покаже да су Турци збиља јако пострадали од јучерање борбе и да им треба времена да се опораве и формирају прорешетане бригаде, онда им то време не дати, већ их напасти одмах и натерати их да се они према нама управљају, а не ми према њима. На ову примедбу, која се доцније показала као врло умесна, Черњајев одговори.

— Ах, маните се тога; слушате ове будале. Они тако говоре или с тога што су у нашим рукама, те желе да нам поласкају, или је то обичан турски шеретлук, да нас заварају да се не припремимо, па да нас нападну изненада неспремне — за тим се окрете свима официрима који су били ту и рече: — Господо, данас ће Турци нападати можда жешће но икад до

сад, наше је данас само да се бранимо, будите спремни на то, за по часа полазимо на позиције.

Видићемо како се Черњајев љуто преварио.

У 8 часова ујутру већ је цео штаб био у шуми на висовима, северно од Алексинца, а западно од Шутовца. (Ти су висови крајни огранци Луковице планине и пружају се од Делиграда до Алексинца у западно-источном правцу.) Ту је било пуно војске, батаљони су једнако долазили и пролазили, замицали у шуму и размештали се: комесари су вукли хлеб, месо и ракију, да наране и напоје војску; коморџије су проносиле муницију: официри главнога штаба, подељени у групе, шврљали су беспослени по шуми, довикивали се и лармали, цела је шума оживела од војске. Изненадило ме је, кад у сред ове врлети, шуме и пустаре наиђох код једне групе штабских официра по два пуна бурета лепа, улађена пива и повелико буре добра вина. Доцније се више нисам чудило таквим појавама, јер сам видео да пуна бурад такође спадају у војничку опрему тимочко-моравскога штаба, да су та пуна бурад за господу штаблије тако исто нужна на позицијама, као год и пуни топови, и да је једној читавој групи штабних официра главна задаћа, да се брину да бурад буду увек пуна и да иду за њима свуд куд год се они крену.

Прође 8 часова, прође пола девет, прође и 9 а Турака још нема да нападају. Черњајева чисто као да узнемири та околност, те одасла ордонансе да виде шта је то, а сам сиђе с коња и стаде одати једном путањом у шуми, разговарајући се са неколико виших официра, који су били уз њега. У томе дође мајор Ст. Вел. и замоли ме да га пријавим ђенералу. Пријавим га, ђенерал га дозвоља себи и између њих двојице одпоче се овај разговор, при коме сам ја имао несрећу да будем тумач између ђенерала и мајора.

— Где сте ви до сад? ако се не варам, вама је наређено да се у 7 часова јавите мени у штаб, а сад је 9. — питао је ђенерал.

— Тако сам и учинио, али ви сте били отишли пре 7 часова а ја сам пошао за вама, као што гласи

наредба, и ма да сам терао брзо нисам вас могао наћи пре 9 часова — одговори мајор.

— Где вам је војска?

— Батерије су на логоришту, а пешадија не знам где је

— Шта, шта, шта велите ви!? Ви командант смете рећи да не знате где су вам трупе! То не може бити, то не може бити!

— Молим г. ђенерал, моје одељење у јучерањој борби било је потиснуто. Ја сам морао бити с артиљеријом, а артиљерија се морала повлачити путем преко косе, јер једино туда се могло проћи. Међутим пешадија је прсла по шуми, виноградима и кукурузима и сваки се посебице повлачио куда је најлакше могао. Ма да сам пред борбу означио зборно место, где се у случају повлачења имају скупити све трупе, о јет зато, кад сам тамо дошао с артиљеријом, не нађох готово ни једнога пешака. Одмах сам разаслао све коњанике и трубаче што су ми били при руци, да свирају збор и да скупљају расуту војску. Збор је свирао целе ноћи, коњица је обиграла целу околину, ја целе ноћи нисам тренуо, али резултат је био скоро никакав. Нигде не могоше наићи на повећа одељења војске. Наилазили смо на гомилице од 2—3 и 5—6 људи, и то је прикупљено али то не износи ни један батаљон. Војници веле да на свирање збора и с тога нису смели доћи, што су се бојали да то није какво турско лукавство, те да њих по два-тројица не западну у заседу каквог повећег турског одељења. Знајући да војска има обичај, кад је сузбијена, да се повлачи на место где је пре логоровала, одаслао сам у зору коњанике у Вел. Шиљеговац, да виде није ли се војска тамо скупила, и ако јесте. да је одмах доведу у Прђиловицу. До мога поласка коњаници се још нису били вратили из Шиљеговца. И тако, ја фактички сад не знам где је моја пешадија, али г. ђенерал види да то није моја кривица. Ја нисам могао трчати за сваким пешаком посебице, а морао сам да пазим на топове, да при повлачењу ка-

квом погрешком не падну у руке турској коњици, која нас је гонила.

— Шта заплетећете, шта ту заплетећете? Командант ни у ком случају не сме да не зна где му је одељење. Ту нема оправдања, ту нема извињења. Ви сте страшљивица, ви сте кукавица, ви сте морали први бежати кад не знате где вам је војска. Ја сам рачунао на ваше одељење, ви сте покварили цео мој план, моји положаји стоје голи, непоседнути пред Турцима, мени треба војска, мени треба ваше одељење, војску ми дајте, несрећниче, војску ми дајте!..

Черњајев поманита, стаде као фурија корачати узаном путањом, очи му се налише крвљу, па је викао и викао, после се окрете мени.

— Кажите му да ћу га дати под суд, стрељаћу га обесићу га — неваљалца, жену једну; јест, жена, то је његово право име.

За тим се осу низ грдња, које је Черњајев једнако пропраћао узвицима на ме: „кажите му, кажите, да му то вели његов ђенерал, да му то ја велим“. Ја сам се старао да при превађању ублажим грубе ђенералове изразе.

Најпосле Черњајев притрча мајору Велимировићу, (који је блед и скрушен седео на коњу), са стиснутом песницом, и повика од гњева промењеним гласом. „Војску ми дајте..е..е....., војску, војску, мени треба војска. Страшљивче један, војска како ти?

Мајор Велимировић одговори потрешеним гласом; — Ја немам војске.

Черњајев одступи од њега и продужи своје псовке и проклетства.

— Ја морам да бежим, ја ћу да оставим ову несрећну земљу, где ме нико не слуша: моје се наредбе не извршују, моји се планови намерно кваре. Нико не слуша, а сви резонирају. Проклети резонери! проклет час кад сам ступио на ову земљу, ја ћу с ума сићи, ја ћу се убити...

Комаров приђе Черњајеву и поче га успокојавати.

— Добро — продера се ђенерал, — Скините му сабљу, напишите команданту 2. корпуса, да ја ово створење (ђен. показа руком на мајора Велимировића) дајем под суд, под најстрожији војнички суд, нека га под стражом испрате у Београд, нека му тамо суди његов министар, ја такве жене не требама у восци.

Комаров ме повуче за руку, те стадоше обојица пред мајора Велимировића.

— Отпашите сабљу, рекох му ја — (по заповести Комарова) вас стављају под војени суд, још данас ће вас оправити у Београд.

Ја немам речи да искажем онај израз, који се тада разли по бледом лицу мајора Велимировића. То је била нека чудна смеша од бола, гњева и горчине, суморне ироније и тешке туге. Он пружи сабљу с резигнацијом. Још и сад као да гледам његову пружену руку, са оном светлом сабљом са лавовом главом на балчаку. Пошто предаде сабљу, мајор Велимировић опре се обема рукама о ункаш, наслони се на руке и чисто се сав згрчи и погрби од бола; мора да му је тада нека страшна мисао чупала душу. Док се Комаров забави око сабље, ја се примакох мајору Велимировићу и рекох му полако. — У Београду нису Руси, тамо ћете изаћи пред српски суд. Он ме погледа, уздану и рече загушљивим гласом: — Све једно, мени је сад свесвеједно.

Комаров откиде лист из своје бележнице, написа на њему нешто и даде ми да преведем. Тај је листић и сад код мене и на њему стоји ово:

„Команданту другога корпуса, (пуковнику Протићу).

„Мајор Велимировић, после битке 11. августа, оставио је своје оделење, које се састојало из 6 (или 8, не може добро да се прочита) батаљона и 2 батерије и нити је могао показати где му се оделење налази, нити га је могао скупити. Услед тога десно крило наших положаја остало је без војске и повргнуто је највећој опасности од непријатеља. Предајући с тога војеноме суду мајора Велимировића, наређује да га под

стражом испратите у Београд, где ће му се судити по свој строгости војеног закона.

„Главнокомандујући тимочко-моравске војске,
ђен. Черњајев“.

Док сам ја тражио артију да напишем ову кобну наредбу, ђенералу Черњајеву дођоше друге лутке. Он приђе мајору Велимировићу, рече да му се поврати сабља па му се онда окрете.

— Ја вам опраштам. Идите, скупите вашу војску, и ако ми данас очувате садашње наше положаје на левој обали Мораве, да их Турци не заузму, ја вас довече поздрављам чином потпуковника.

Ова нежност Черњајевљева била је реакција на његову отоичњу праску. Изгледа као да је и сам осетио да је прекардашио, па хита да сувишак своје грубости заглади лепим обећањима. Но мајору Велимировићу као да није требало ништа више, јер он одговори.

— Праштање није нужно, пошто ја не увиђам моју кривицу, а награда је такође излишна, пошто сам се ја и до сада борио без икаквих награда.

Ђенерал прогунђа нешто, мајор припаса сабљу, обрну коња, ободе га и брзо се изгуби у шуму.

То је било око 9 часова из јутра, а око подне валовита Морава већ је носила мртво тело мајора Стеве Велимировића. Нападнут, увређен, осрамоћен, и пред вршњацима, и пред млађим и старијим официрима, (при черњајевљевој грдњи присуствовало је доста официра) он нежан и осетљив, није могао да преживи ову поругу, где су га називали кукавицом, страшљивицом, бегунцем, издајником, и решио је да се убије у једној гостионици у Алексинцу, и тако је и написао писмо своме брату, капетану Ј. Велимировићу. Но у гостионици због много света није могао извршити своју намеру, с тога оде и скочи у Мораву. Тако је скончао човек, који је у војсци важио као врло ваљан официр, у грађанству као врло поштен човек, кога оплакују сви који га познају.

А шта је учинио ђенерал, пошто је својом суровом нетактичношћу дао повод једном штетном самоу-

биству? Отишао је у шуму оној групи официра, код које су била бурад улађенога пива, и кад му поднесоше чашу пенушаваг пића, он узвикну радосно:

— Ах, то сте ви, Хлудове, (Хлудов је татина маза некога богатого рускога купца, и присни пријатељ Черњајева) виновник овога доброга напитка? Хлудов се задовољно смешио: — Ја, ваше превасходство!

— Ах, ви сте диван, диван чове . . . к . . . Наврнута чаша хладнога напитка не даде ђенералу да лепо доврши последњу реч.

Разуме се, да је за првом чашом дошла друга, трећа, четврта и тако даље; па онда мезе, па онда вино. У томе јавише с предњих положаја, да се код Турака не опажа никакав покрет, све је мирно и по свој прилици Турци данас не мисле нападати. Ова успокојавајућа вест још више расположи ђенерала, он заборави шта је јутрос говорио официрима — и сад се пило и ћеретало; ђенерал рече: — А, а, чини ми се Турци су јуче разбили главу о Шуматовац. За тим . . . Шта мислите ви читаоци да је дошло за тим? „Ђенерал је изаслао јаке извиднице да провиде стање и распоред Турака, и наредио батаљоне да отпочну нападај, ако се покаже да је корисно нападати.“ Је л' те, то ви мислите? Е, варате се. Ево шта је било „за тим“. За тим ђенерал даде направити од лиснатога грања заклон од сунца, при руци се нађе и мало меке постеље и ђенерал леже да мало „отпочине“. Но ако је ђенерал „отпочивао“, за то је начелник штаба, пук. Комаров, био будан, он није дангубио. — Јашите, рече ми, и хајдете за мнош. Помислим: „но, сад ће бити шта ће бити, Комаров је енергичан човек, он неће дати Турцима да се опораве од јучерањих удара, он ће сад гледати да изазове чарку и тиме да нагна ђенерала да нападне Турке“. Па шта би. Пошто смо читав сат шврљали по шуми, сретајући гомилице официра и војника, а и чопоре сељачких свиња, које су пасле по шуми, Комаров се заустави код једне гомиле војника и рече им — Зашто ви војници гледате мирно оволике свиње овуд? Зашто их не бијете и не једете? *Боље да их:*

ви поједете но Турци. Војници поскидаше капе: — Вала, господине, до сад нисмо смели, а кад нам ти велиш, ми ћемо од сад клати где год што ухватимо. — Кољите, кољите, — рече Комаров — и ако вам ко рекне што за то, а ви кажите да вам је то ђенерал дозволио.

Ободосмо коње и пођосмо даље. — Је л' те да сам то добро учинио, што сам рекао војницима да убијају свиње?, нека једу људи, а? — упита ме Комаров.

— Не знам, ваше високоблагородије, ја се бојим да ће та ваша дозвола изазвати свађу и мржњу међу војницима и овдашњим становништвом, чије су свиње. Људи су доста пострадали и од Турака, па сад да их почну пљачкати још и наши војници. Ја знам наше сељаке, они не могу гледати мирно да им војници на очи убијају њину стоку.

— Па шта, по вашем мишлењу паметније би било оставити војску да гладује, а толике свиње лутају по шуми?! — рече Комаров чисто срдито.

— То не, одговорим — али ако војска збиља трпи оскудицу у месу, по моме мишлењу, било би и боље и правилније да се ови чопори свиња по закону о реквизицији редовним путем реквирирају од становника, јер, право да вам кажем, ја не верујем да се овако међу војницима не ће наћи доста и таквих, који ће од те ствари направити трговину, т. ј. убијаће не само онолико, колико им треба да једу, већ ће носити месо и у Алексинац на продају, а држим да ће војници ту вашу дозволу раширити и на другу врсту стоке, на овце, говеда и т. д., па ствар може узети врло озбиљан облик.

— Па најпосле нека буде и тако, боље нека *наши* војници макар и продају месо од ове стоке, но да падне *Турцима* у руке. Та ви сте видели како су Турци побили много свиња по селима, куда су прешли, рече Комаров још с већом срџбом.

— Оно тако је, и ви сте тако и војницима рекли: „боље да ви поједете ту стоку но Турци“. Али војници могу рђаво разумети те ваше речи? „Боље ви но Турци.“

Не ће ли војници извести из тих ваших речи као да ви држите за сигурно да ће и ова шума и овај цео предео, где смо сад ми, пасти Турцима у руке, да ће овдашње становништво морати нагло да бежи пред Турцима, те не ће имати кад ни стоку да истера, јер како би иначе ова стока могла пасти Турцима у руке.

— Но! шта ви то говорите?! Ви мислите војници су такве цепидлаке као ви, па ће им чак то пасти на ум да мудрују шта све могу значити моје речи. Они су ради што ће моћи сити да се наједу крметине и ни на ум им не пада да резонују тако далеко. Они се радују мојој дозволи, а мени је опет мило што сам могао да им учиним ту радост — и пунктум. Ово је било изговорено већ сасвим срдито. Ја ућутим, кад је „пунктум“, нек је пунктум, а у себи сам мислио: „лако је туђим ма̀лом чинити другоме радости и поклоне“.

После овога подвига Комаров се врати месту где је ђенерал „отпочивао“. Још не бесмо стигли тамо, а већ по шуми се овде онде чуо прасак пушака. Вест о дозволи да се убијају свиње брзо се распрострла по војсци и сваки је похитао да се њоме користи. На два сата после тога, г. Назоров, поручик при ђенерал штабу, већ је са неколико другова вијао с голом сабљом један чопор свиња и на трку јуначки касапио једну крмачу. Рекло му се да не пуца, да не пробуди ђенерала, па се човек послужио ладним оружјем. Мало доцније пронесоше једнога рањеног војника. Шта је? Гађајући свиње неко га у шуми ранио. Тако је, кад из штаба излазе све само мудре, премудре наредбе. Моја се предпоставка о трговини са упљачканим свињским месом обистинила: пре ове дозволе у Алексинцу се продавало свињско месо 10 гроша ока, а често се никако није могло ни добити што, у осталом на летњој жези није било на штету. На три дана после ове дозволе цена свињетине спадне на 4 гроша по оки; често си могао видети гомиле војника, где са неодераним свињским бутом или читавом половином свинчета, натакнутом на пушку, улазе у варош и иду касапницама. Услед ове Комаровљеве дозволе било је доцније на више места свађе између војника и меснога становништва, а тако

исто и између српских и руских официра. Тим поводом је код села Вукања садашњи потпуковник Ст. Бенички ударио такав шамар једном руском официру, да га је свалио на земљу. Све ове ситнице спомињем с тога, што ма да су ситнице, опет су врло карактеристичне.

Око 4 часа по подне дође извешће с предњих положаја, да се Турци повлаче, да су напустили пруговачки шанац, да су оставили на бојном пољу много непокопаних мртваца, што није турски обичај при редовном повлачењу, да су у Пруговцу, који су јуче заузели, оставили чак и мало војничке опреме, да сви знаци показују да су при јучерањем јуришу на Шуматовац Турци грдно страдали, па се сад, бојећи се наших нападаја, повлаче да заузму згодније положаје за одбрану.

Ђенерал је већ био устао од „почивања“ кад стиже ова вест, те одмах нареди да се спреме коњи и цео се штаб крете у — Алексинац. Војска оста да преноћи у шуми по положајима, где је дању била размештена. У вече се разложе велике и честе ватре по свој шумовитој коси и висовима. То је била ђенералова наредба, као бајаги: нека Турци виде каква смо ми сила и да нас има као на небу звезда. А међу тим Турци су сигурно мислили: „да ви имате снаге и памети, ви би нас, ако не синоћ, а оно рано јутрос погнале онако изнурене и десетковане, и не би нам се дали осврнути до границе“... Како тако, тек данашњи дан прође на миру, и ми дадосмо Турцима један дан за опорављање.

Увече је било у Алексинцу доста живо и весело, глас о турском повлачењу допро је у варош и становништво је мало дануло слободније; карица, која се стезала да га угуши, мало је попустила. У кафани се нађох с капетаном Ј. Велимировићем. Он ми каза о смрти свога брата, и пошто ми је прво прочитао, даде ми да однесем ђенералу једно писмо. У писму је био излив бола уцвељеног братског срца. Капетан Велимировић тражио је отпуст из тимочко-моравске војске, где је ђенерал командант. Између осталог сећам се и ових речи из тога писма; „Док се ви у штабу вечерас заливате шампањом и једете свакојаке ђаконије, мога

мрвога брата једу раци у Морави. Ја сам брат човеку кога сте ви убили, и мени је немогуће да служим даље под вашом командом. Ви ћете то појмити“...

Однесем писмо ђенералу, но Комаров ме преду-срете и хтеде да ми узме писмо. Док сам се ја устезао да му га дам, изађе ђенерал и упита шта је. Кажем му да се мајор Велимировић убио и да је ово писмо од његовог брата капетана Велимировића, управљено лично на ђенерала. Черњајева порази ова вест, узне писмо, али га не отвори, већ стаде викати: „то не може бити“ и оправи са мном Комарова капетану Велимировићу, да види Комаров шта је у ствари. Комаров и капетан Велимировић разговарали су набусито и погледали се мрко. Велимировић је кривио и оптуживао, Комаров се правдао. Кад наступи оно дуга и мучна пауза, која обично наступа при таквим разговорима, где ни један не зна шта да почне, Комаров устаде и оде. О овом самоубиству пок. мајора Велимировића говорило се тада много у нашим војничким круговима. Једни су кривили и осуђивали ђенерала за прерану смрт једнога ваљаног официра; други су замерали покојнику за његову су-вишну осетљивост. Ја се задовољавам тиме, што сам верно описао цео овај жалосни догађај, који се заврши смрћу мајора Велимировића, па нека сваки по фактима суди како му се најправилније чини.

Да напоменем још ово: наскоро после смрти мајора Велимировића, његов ађутант, Кристифор Стефановић узме осуство, оде у Београд и тамо се убије из револвора. Да ли је то убиство било у каквој вези са са смрћу мајора Велимировића — не зна се. Неки оће да знају, као да је Кристифор осећао неки терет на својој савести због мајорове смрти, што га је најпосле нагнало да се и сам убије. Но поуздано се ништа не зна. Кад сам доцније говорио у Параћину са пуковником г. Драгашевићем о смрти мајора Велимировића, и изразио му моје чуђење, да је покојни Велимировић тако јако примио срцу речи једнога ђенерала, о коме ни сам није имао бог зна како високо мишлење, г. Драгашевић ми рече: — Е, мој господине, једно читаво колено наших академијских официра васпитано је

тако, да би сваки од њих у подобном случају исто тако поступио као и пок. Велимировић. То су људи нежна, осетљива срца, неспособни да поднесу и преживе тако сурове ударце. Њина осетљивос је њина слабост и њина величина.

Ја радо верујем г. Драгашевићу као професору наше војене академије и васпитачу тога осетљивога колена, али се тако исто сећам, како је у сличном случају, какав се десио са пок. Велимировићем, поступао пок. мајор Паја Ђорђевић — (шта га их је покојних,) вршњак Велимировићев. Место да мисли на самоубиство, он је тада спомињао дер, за који би, у крајњем случају, дао везати Черњајева и — пушкарати га.

*

13. августа било је у нашем штабу ведро и весело. Турци су одступали и ђенерал се спремао да пређе у наступање. Многи у штабу добили су тога дана одличија и чинове. Тако је пуковник Комаров постао „превасходитељство“ т. ј. ђенерал; мајор Владан Ђорђевић постао је, „за претрпљени страх“ у Шуматовцу, потпуковник, мајор Сава Грујић, као командант целе артиљерије, која је дејствовала 11. августа, такође потпуковник; пуковник Коста Протић, командант алексиначких положаја, добио је, као накнаду за изгубљенога брата, (капет. Жив. Протића) ђенералски чин. На овај се рачун у штабу пило и веселило. Ђенералу дође телеграм од аустро-угарскога конзула у Београду, у коме конзул јавља, да је дознао, како је некога аустријскога лаћмана, дописника „Нове Слободне Пресе“ (заборавио сам му часно име), који је био у турском табору, нестало у борби на Шуматовцу, те се по томе мисли да смо га ми заробили, и конзул пита шта се мисли с њим чинити. Ново превасходитељство рече ми те написах конзулу овакав одговор:

„Човек, кога тражите, није у нашим рукама. Из битке од 11. августа ми имамо у опште врло мало заробљеника, али у толико је већи број мртвих, које су Турци оставили на бојном пољу. Ако је у борби не-

стало господина, за ког питате, онда га потражите међу гомилама мртвих, које су Турци оставили, и међу којима, судећи по европском оделу, многи не припадају турској народности.

Главнокомандујући и т. д.“

После подне Черњајев се крене са целим штабом да посете шуматовачки шанац и његове јунаке. Пошто се спремало да се данас спале и све лешине, које су Турци оставили на бојном пољу*) то ђенерал поведе са собом неколико француских и талијанских дописника. Ђенерал је касао напред а за њим су јуриле загрејане и расћевлеисане штаблије, гурајући се ко ће доћи и стати ближе ђенералу. Пијуцкањем од раног јутра равнотежа је већ и иначе била покварена код штаблија, а ово гурање поквари је са свим и уз пут си могао видети где се тек један по један накриви на коњу, прћакне с њега и запуши се на ледини. До под Шуматовац паде их равно 7 с коња; „дивни човек“ Хлу ов падао је двапут узастопце, али то опет није сметало јуначким штаблијама и они су се опет и опет гурали и протурали да буду што ближе ђенералу. Сад смо јахали уз каменит, стрмен пут, пењући се шанцу. Друмом напада дала прашина, што но р.ч до колена. Ја заостао мало остраг да се склоним мало од грдне прашине што су је дизали обесни коњи под обесним штаблијама и да се сит не смејем њиовом утркивању и падању с коња. Предамном је подигравао на своје парипу т.зе потпуковник Владан Ђорђевић, гурајући се да допре до ђенерала. Парип му је лепо играо, а г. доктор се закекечио на коњу — прави делија! На један пут коњ подскочи, доктор Владан прћкну, и ах — јутрошњи потпуковник запуши се на друму, подигнувши падом читав облак прашине. Коњ одјури, а г. доктор се диже сав уваљан у прашину и пође рамајући и придржавајући се руком за убије о бедро. Док услужни рус и официри потрчаше једни за коњем други се скупише око г. доктора и сале ише га:

*) Код нас у војсци био је обичај: наши се мртви закопају, а турски спаљују на великим ватрама.

— Ах, каква несрећа, г. пуковник (Руси из учтивости увек титулирају за један, два чина више) су изволели пасти, упрљати мундир, сломити ногу, разбити главу — на што је страдалник одговарао куражећи се: а — ништа, ништа, ја сам само мало, — знате тражећи уз то по прашини ордене на једној а капу на другој страни. У том пристигнем и ја:

— Што је г. докторе? — упитам га, а смеј да ме угуши.

— Та ништа, знаш, коњ ми се мало спотакао. Не бих ти ја иначе никад ни за бога пао, али ето коњ, он је свему крив, одговори доктор, пипајући једнако руком по нажуљеном бедру.

— Та да, да, опили га они проклети сеизи, рекнем му ја, зацењујући се од смеја.

Услужни руски официри убрзо „ресторирају“ доктора, ордени се опет прикаче на надлежно место, мундир се испраши, брада доведе у поредак и г. доктор опет појаха коња, али сад га више није заигравао, нити се ћушкао да буде први до ђенерала. Право веле, од узвишенога до смешнога има само један корак. Шуматовачки дан има своју узвишену и своју комичну страну.

Кад се приближисмо Шуматовцу, јако нас изненади једна околност: место наше друге класе, у дугачким белим кошуљама, угледасмо пун шанац турских низама!... Не бојте се, то се само наша друга класа преобукла у низамско одело, поскидано с мртвих Турака.

Черњајев аранжира у шанцу читаву светковину; пило се, наздрављало, па чак и певало. Француски и талијански дописници наздраве Черњајеву, српској војсци и српском народу; Черњајев је наздрављао Италији и Француској. У опште нашло се ваздан предмета као повод да се наздравља и пије. Док се у шанцу светковало, ја изађем на бојно поље у шуму, да видим изближе ову турску касапницу.

Тешко је и навестити само, а камо ли описати ужасан приказ, који нађох у шуми. Приближујући се:

главном месту ономадашњег разбојишта, прво осетих ужасан, угушујући смрад. Врели летњи дани, па се мртви брзо распадају и труну. После смрада први су весници блиског разбојишта грдни ројеви крупних мува златица. За тим почнем наилазити поједине трупове. Овде лежи један полунаг, изврнут на трбу, сав упрскан крвљу, лице му не видиш, али грчевито стиснуте пенице казују последње самртне муке. Тамо у десно отегао се други, лежи полеђушке, и он је полунаг, надуо се, кожа му на трбуху пукла, те из утробе гмижу хиљаде крупних, белих црви, очи испијене, уста широко разјапљена, а из њих и у њих куљају ројеви мува; на слепом оку види се црна мала рупица, коју је куршум прожегао, око ње запечена крв. Смрад да те угуши... У лево стоји гомила мяса, раздробљених костију, комади подеране одеће, сва се гомила запекла у крв и увелико прелази у трулеж. Под овим се несретником распрсла двајесчетири-фунтова граната, те и њега и одећу му расчупала у комаде. Још мало даље лежи полеђушке леп млад низам, са свим је обучен, само му нема феса и — темењаче. Картеч је однео обоје. Више њега стоји запечена и јако окорела на сунцу црвено бела маса — то је просут и крвљу обојен мозак. Душа се грози, ти хиташ даље и даље и приказ бива све ужаснији и гнуснији... Обиђеш један труп, прескочиш други, стресеш се кад нехотице у трави нагазиш на одсечену главу и идеш све даље и даље, све брже и брже...

Полако, овуда не можеш више хитати: земљиште је сво изривено од граната; гараве рупе, где је врела граната испразнила своју страшну утробу зијају на све стране; понеке су пуне крви, око њих одваљене руке, одбијене ноге, расчупане људске утробе, раздробљене главе, грдно наказени трупови. Опет даље, опет даље.

Стој, овде не можеш даље, мораш надалеко обићи: овде лежи читава леса људских трупова, заватио их плотун из шанца, па их све положио једног до другог; гле како су један на другог наслањали главе, леже као браћа. Да није овога смрада, ових мува, ових

црви. ове крви, мислио би уморна дружина спава. Чекај да их пребројимо колико их има: 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 47... Их како је овај нагрђен; не могу више да бројим. Бежи даље, бежи даље.

Гле овде десеторица на једној гомили убиле их две гранате што су једна за другом удариле. Погледајте овога јадника како седи, пред њим стоји пободен у земљу ашов. Куршум пробио држаљицу од ашова и погодио га право у чело, ашов је остао пободен, а његов газда гле како је ниско оборио главу. Чекај да је уватим за црне, кудраве косе и да је дигнем, да видим ово лице. Не иде, укочило се цело тело. Чек' овако. А! ах, лепога лица! тек га гариле науснице. Овде је шума, ладовина, па трупови, нарочито који су обучени, још нису почели да труле. Гле како лежи овај кукавац, до њега тиква с водом, а у пешкиру комад леба и прегрш кувана кукуруза; ово није низам. А гле дугачкога Черкеза. Да дивна, вита стаса! Хеј дивљи и поносни сине Кавказа, зар овде остави кости! А овом јаднику неко осекао главу. Ух како је врат утекао међу рамена, а изнутра зија грдна рупа.. Ево опет једне кржаве гомиле, наређали се као снопље. А гле тамо побијених коња, гле коња! Колико их има 3, 6, па и амови су ту — та ово је читава батеријска запрега. А гле разлупаних лафета, ево једно читаво коло, а какав је ово труп: црне панталоне, црн капут; гле два прста осечена, мора да је на њима било прстење. И ципеле су му свукли, лице му је накажено, не може да се позна ко је, али се види да је неки Европејац — можда какав Енглец, можда Маџар, а можда и Пољак... Ух какво је ово чудо око овога дрвета: кора на дрвету сва огуљена, гране изодбијане и поломљене, а око дрвета гомила мяса. Колико ли их овде лежи? Ништа се не познаје, ни главе, ни руке, ни ноге, ужасне гранате направиле су од свега грозну, крваву кашу. Ах како се ономе црева обмотала око оне грне, а овде је гле још мокро блато, што се направило од крви. Па како све ово ужасно смрди, како ужасно смрди!..

И неки душевни бол ужасно те трза, душа се грози и ужасава и ти би да бежиш, да бежиш далеко, да-

леко, од ових крвавих пољана смрти и развалина, где немаш куд поглед бацити, а да не угледаш најпакле-нију слику страшнога разорења. Крв и кости, и расчупане утробе, и растрзани удови и одсечене главе, и опет крв и кости и неизмеран смрад. У глави се мути, стомак се грчевито стеже, повраћао би од смрада, ти би да бежиш, али нога се не миче, а из тебе као да те нешто зове загробним шапатам: — Стој, не бежи, малодушнице. Разгледај даље, разгледај боље ову крвљу и живчаним соком исписану слику. Мајсторска је ово слика. Ово нису бледе копије молера, слике без меса и костију; урнек је ово, овде свега има. Погледај који приказ оћеш, куд год погледаш све је месо и кости. Ово је цртала сурова стварност, а не немоћна сликарска кичица. С тога разгледај добро ову страшну слику. Из ње можеш много научити. Она много казује ономе који уме да је чита. Ево стани овде и погледај. Видиш ли како све ове разбацане групе сачињавају уједно један једини лик. Погледај добро тај лик, то је фотографија онога момчета, што га новинари обично називат „*просвећен деветнајести век.*“ Сад погледај ово бледо низемско лице, што лежи ту пред твојим ногама. Је ли, ти не видиш ништа у оним развученим, од предсмртног ужаса накаженим цртама? Али ја, ја твоја душевна унутрашњост видим и разговетно читам у оним цртама неизмеран бол за остављеним огњиштем, за милом породицом, за оним малим, гладним сиротанима, што су остали тамо далеко, далеко негде у Азији саморани, без оца, без родитеља. А ко је тога низама дотерао амо? Мислиш ваљда је дошао сам добровољно? Не, не, њега су регрутирали, натоварили на бродове, одвукли у касарне, натакли му војничку блузу, утрапили пушку у руке, и догнали амо. Он је преко воље узет у војску, он је против своје воље дотеран у рат, он је овде погинуо а не зна зашто. Он није имао никакав интерес у томе да остави своју кућу, да дође преко бела света чак у Србију, да напада твоју домовину. Кад би којом несрећом Турцима пошло за руком да прегазе Србију, овај, што лежи овде не би имао

од тога никакве вајде, да је остао жив. Глобе и данке са Србије скидале би турске паше, турски везири, султан, а овај би се кукавац вратио у онако исто го у Азију, к кав је отуда и дошао, и аргатовао би тамо и даље, као што је и до сада аргатовао, да израни своју породицу и плати велике државне дације. Дакле шта је овај низам? Роб султана и турских великаша и жалесна жртва њиних интереса. Ти си га убио, јер би иначе он тебе убио, али кад га видиш где лежи овако уништен, пожали га; он то заслужује, он је кукавна жртва туђе обести, грубе, сурове власти, из чијих се ноката није могао отргнути. Мир покојничком пепелу, а проклетство власти, која, ради одржања свога неправедног господства над туђим покореним народима, потрже мирне становнике из далеких покрајина и шаље их на касапницу. А погледај овога старога Черкеза. Он је дивљачан, суров, крвожедан, грабљив. Али знаш ли где је његова постојбина? Дивни, далеки Кавказ. Па откуд он овде, ко њега амо догна? Жалосна је то и дуга историја. Некад је овај старац, као младо момче, мирно живовао у своме черкеском аулу (селу), уживао је у дивљој горштакској појезији, у лову и оружју, занимао се занатом и помало земљорадњом. Али једнога дана пуче глас по целој Черкеској постојбини, да Москов прешао черкеске границе и упао у њину домовину. Цео Кавказ одјекну од бојних усклика, и заведе се дуги рат. Руси су нападали Черкези су бранили своју домовину. Овај се старац тада борио за тако исто свету ствар, за какву се ти бориш сада: за своје огњиште и своју слободу. Он се борио јуначки. Загледај, на његовим старим грудима за цело ћеш наћи не један ошиљак од рана у боју добивених. Али Москов је победио. Врли кавкаски горштаци, после дуге и јуначке борбе, подлегли су. Што није хтело да савије свој врат под руски јарам — то је напустило своја попаљена огњишта и иселило се из своје постојбине. То је врло слична судба са судбом српскога народа. Русија је помагала то исељавање. Она је врбовала Бугаре, твоју браћу и комшије, и пресељавала их у Русију, а амо је слала теби на врат Черкезе. Прогнани

из домовине, голи и потрвени, Черкези су постали бескућници, пробисвети, скитнице; од јуначких горштака, какви су наши Црногорци, они су постали разбојничке гомиле. Они нису били овако зверје док су били на своме огњишту; бескућништво, прогонство и скитнички живот искварили су њин поносити карактер. Данас су то најсуровија и најпрезренија створења. До њих није продро ни један зрачак цивилизације; они живе у дубоком мраку варваризма. Насилничка Турска, својим глобама, целом својом гадном системом, подржава и ојачава код њих овај мрак варварства. Черкез има само једну заветну идеју, један свети аманет, којим још из колевке напаја децу своју, а то је: освета, страшна, крвава освета Москову — и свем што је Москову сродно, што се крстом крсти и славенски збори. Турској госпоштини иде у интерес овај дивљи фанатизам, ова бесомучна мржња и она их подржава и употребљује ове ратоборне дивљаке као жртве, да помоћу њих одржи своје господство над покореним Словенима. Пожали дакле и овога кукавног варвара, што овде лежи пред тобом, као жалосна жртва своје умне таме и преступних тежања турских великаша. Он не би био овака звер, да је благодетна просвета продрла у његов мрачан ум. А је ли он лично крив што се просвета није њега дотакла? Није. Пожали га дакле. Овај варвар најје тако велики злочинац, као ни који су га до овога жалоснога стања довели. Мир и његовом пепелу, а проклетство, вечито проклетство освојачима, који грабљењем туђих земаља сеју непомирливу мржњу међу народима; проклетство глобацијама, који глобама и тиранијом држе читаве народе у непрегледној умној таме, те тиме праве од људи зверове; проклетство свима силницима, рад чије славе и моћи тече драгоцену људску крв по бојним пољанама; проклетство убилачким ратовима, који се воде да се покоре или одрже у покорности народи. Проклетство проклетство...

И ти би опет да бежиш далеко, далеко; али очи се зорно упиру у бледа мртвачка лица, што стоје разбацана око тебе и ти корачаш махинално, полако од

трупа до трупа, застајеш, загледаш га, пипаш га, удубљујеш се у оне наказене црте на лицу, удубљујеш се у судбу ових покошених живота и више не осећаш ни смрад, ни одвратност од разјапљених рана и нечистоте. Нека неизмерна горчина и бол обузме ти целу душу и потом све друге осећаје, и ти идеш као сенка од трупа до трупа, идеш готово несвесно, и свуд застајеш и све сагледиш, док на послетку не видиш да си изашао из овога кобног непокопаног гробља. Погледаш, а руке ти кржаве од додиривања трупова. Тада те обузме нека језа, и ти се грозиш и бежиш, и тада заиста трком бежиш, бежиш док за тобом не остане далеко смрадно и ужасно бојно поље, пуно стрва, трулежи, крви и костију. А кад после врелога дана и ових страшних призора наступи тија, проладна ноћ, теби у поноћно доба још излази пред очи страшна слика смрти: голи костури у дугим редовима клизе ти испред замућенога погледа и ти заиста чујеш клепет њиних сувих костију. А кад се сетиш Срба, своје браће, који су често тако исто остајали на бојном пољу, као ово Турци на Шуматовцу, ти осетиш као да ти је један од свих страшних костура усред срца удубио своје ледне зубе, и ти заиста осећаш да те нешто гризе, гризе право за срце, а те угризе прати неисказан бол... После тешкога и и буновнога сна устајеш у јутру смрвљен и изнурен, као да те тресла тролетна грозница.

Ово су осећаји, утисци и душевни болови, што сам их ја осетио при посети крвавога разбојишта око Шуматовца, где се ваљало преко хиљаду Турских лешина. Да ли и други слично осећају при подобним призорима, или су други тврђа срца — ја не знам, али знам то, да би ми било милије бити у најжешћем окршају, борити се на живот и смрт, но после борбе, кад умакне бојна рика, обилазити крваво разбојиште, пуно крви и лешина, где се, хтео ти или не хтео, цела пажња концентрише на оне рашчупане, нагрђене трупове...

*

Шуматовац је дакле страшно поломио Турке. Они су на бојном пољу остали више од хиљаду мртвих,

расејаних по шуми и виноградима. Шума на вису, где су били сабијени Турци, била је сва опаљена и поломљена од наших граната; сељаци веле: „као да је св. Илија тукао.“

Прости турски војници певали су своју погибију на Шуматовцу песмом, код које се сваки одељак завршује строфом: „Аман, царе, изгибе фукара,“ и од које ево доносимо један одломак:

Шуматовац алтандан бир сари илан,
 Адмни сорарсан — Черњајев генерал!
 Ђундуздлен топ а тар цене лен кумбара,
 Аман падишах, дерман, бити фукара! —
 Шуматовца јустунде думан капланди,
 Јараш сат иченде бин топи атланди.
 Аман падишах, дреман, бити фукара! — —

Значи :

По Шуматовцу се извила једна жута гуја.
 Ако питаш за име — Черњајев генерал!
 По ваздан дуги из топова туче, ноћу бомабардира,
 Не дај царе (помагај), пропаде ти сиротиња!
 По Шуматовцу озго дим се поклопио,
 За по' сата иљаду топова пукне! —
 Недај царе, пропадосмо ти ми. — народ твој.

Наше војске што се борила на Шуматовцу у шанцу и око шанца било је највише 3—4000. Турци су нападали са 55.000.

Ако ме питате: ко је највећи јунак са Шуматовца? — велим вам, да га тражите међу оним мирним сељацима, што су онако ладно и мушки гледали смрти у очи, што су остали у шанцу и онада, кад већ све беше дигло руке од њега, кад су сви свакога тренутка изгледали његову пропаст.

Ако ме питате је ли велика заслуга војених старешина, што Шуматовац није пао? — рећућу вам, да је значајно то, да у Шуматовцу после одласка ђенерала са штабом није остао *ни један официр*, ни наш

ни руски. Остао је један наш наредник из стајаће војске и неколико *народних* војних старешина (Димитриј Антоновић Холштајн био је професор, новинар, а не војник). Али опет зато заслуга војених старешина, који су остали у шанцу, велика је — они нису бежали. Вара се ко мисли да ово не значи много. Шуматовац би имао више супарника у слави, да су само наше војне старешине умеле непомично остати на месту, кад је од те непомичности зависило све.

ЗАКОН

за све добровољце и устанике у Србији за вријеме
оба рата: 1876, 77 и 78 год.*)

„МИЛАН М. ОБРЕНОВИЋ IV

по милости божјој и вољи народној

КЊАЗ СРПСКИ.

На предлог нашег министарског савета

На основу члана 56 устава

Наредили смо и наређујемо следећа опредељења.

За казнење кривица војника у добровољачким четама, што ће силу закона имати.

Чл. 1. Који свом предпостављеном старешини у војној служби одрече послушност, да се казни смрћу.

Чл. 2. Који не извршењем заповести или одређене прописне службе, проузрокује губитак боја или другу повећу несрећу, да се казни смрћу.

Чл. 3. Који дигне руку на свог предпостављеног старешину, као и који му у очи, или пред скупљеним војницима: пркоси или прети, или га опорочава, нарочито, ако су дела ова чињена према командујућем, или већем старешини, да се казни смрћу. Кад су присутна

*) Ова су законска наређења засебно штампана.

три војника при овим делима, узеће се да су извршена пред скупљеним војницима.

Чл. 4. Који учествује у побуни и радњама да се поремети ред и дисциплина, или да се старешини одкаже послушност, или да му се узме старешинство, или да се присили на радње противне војеним дужностима, већим заповестима или законим наредбама, да се казни смрћу.

Тако ће се казнити и они, који се на овакове радње договарају да их заједнички изврше. па приступе и покушају.

Но ако се увати само договор, без да је приступљено и покушај оваких казнимих дела, онда колвође, за које се види, да су опасни за дисциплину и послушност, могу се и за овакову радњу казнити смрћу, а сви остали казни ће се затвором, у колико који заслужује.

Чл. 5. Који спречава и наговара војнике, да не врше службу и заповести, ма из којих цели то чинио, да се казни смрћу.

Чл. 6. Који побегне к непријатељу, било да ступи у његову службу, било под заштату, кад се увати, да се казни смрћу.

И онај који изазива друге на бегство, да се казни смрћу.

Чл. 7. Који присваја команду поверену известном старешини над четом, као и онај који такову команду против заповести продужује, да се казни смрћу.

Чл. 8. Који без одобрења и противно заповести предпостављеног остави службено место, или се на служби опије, или заспи, према опасности, или злу, које је отуда могло наступити, или је наступило за службу, да се казни смрћу.

Чл. 9. Онога, који се у боју пред непријатељем покаже као плашљивац, или који тада позива друге војнике на одступање и застрашава их, властан је најближи старешина, да га убије на месту; а ако се то на месту не изврши, а плашљивац није одступио и радио против изречне заповести, да би се казнио по чл. 1 одмах, казни ће се затвором.

Чл. 10. Који непријатељу доставља јачину војујуће чете, или наше војске, да се казни смрћу.

Чл. 11. Који намерно и са предумишљајем убијства, убије, или тешко повреди мирног грађанина, или свог друга, да се казни смрћу.

Ако се обвинјени брани, да је без зле намере и предумишљаја убијства, или тешку повреду учинио, дужан је, да то и докаже. Не докаже ли одбрану, а ратни суд по своме убеђењу и основима подозрења нађе, да је одбрана неистинита, изрећи ће смртну казну

Но ако и докаже да стоји нехатно убијство или тешка телесна повреда, казниће се затвором, који према небрежљивости може ићи до највеће мере.

Чл. 12. Који изврши насилан блуд, ма и са дораслом особом, да се казни смрћу.

Исто тако да се казни смрћу и онда, ако није било силовање, али оскрвњена и тиме повређена особа није навршила седамнајест гонина.

За свако друго понижавајуће смешавање, које је противно природи човечијег пола, а неподлежи казни предходећих ставова, да се казни кривац према значају таквих срамних дела затвором до највеће мере, да му са узме пред четом оружије и да се истера из чете.

Чл. 13. Који противно заповести предпостављеног старешине употреби оружије, да одузме својину мирном грађанину, или који и поред дозволе при одузимању својине повреди мирног грађанина, или га злоупотреви, да се казни смрћу.

Смрћу да се казни и онај, који се у боју одаје пљачки над мртвима, рањенима својим, или непријатељским, или који рањеном ради пљачке нове ране зада.

Сваки најближи старешина дужан је и позван је, да оног, који на такав начин напушта трајаћу борбу, — на делу убије.

А ако је ко извршио просто пљачкање, или узимање туђе својине против забране, или је то чињено са дозволом, но је пљачкач узете предмете на своју корист употребио и крио, нечекајући да му старешина накнаду одреди, кривац казниће се затвором до највеће мере.

Чл. 14. Но ко се противи, да одузете предмете стави на опште расположење и тражи за себе користи, које му се не дозвољавају, узбуњујући на такве радње и друге војнике, да се казни смрћу.

Чл. 15. Који против заповести свога старешине изван боја пали туђу својину, да се казни смрћу.

Чл. 16. Све друге радње или нерадње, које су противне дисциплини, или које су казниме, као иступи или преступи према свакоме, да се казне затвором у блажијој или строжијој мери, како значај таквих дела и полза дисциплине захтевају.

Чл. 17. Затвор се може изрећи до пет година, а ако није дужи од 6 месеци, извршаваће се над војницима, који нису официри, или командири тако, да се осуђени сваког дана привеже уз дрво, где ће стојећи дневно издржати без прекидно од 3—4 сахата. Један дан овако издржаног затвора, равња се обично затвору од 5—6 дана. (Тако који је осуђен на 6 месеци затвора, имао би да издржи привезаног затвора један месец).

Дисциплинарним путем може четовођа, или онај, који га заступа и сваки већи старешина изрећи истим војницима такав начин издржавања затвора до 15 дана. Обичним затвором могу се казнити сви без разлике чина, или звања и сваки старији испод четовође може млађем изрећи до 10 дана затвора, а четовођа и веће старешине могу сваком подчињеном изрећи затвор такав до 30 дана.

Чл. 18. Ко се увати у овим кривицама, или буде тужен, или се за њих дозна, доводи се пред четовођу или старешину, који га заступа, или који са одвојеним одељењем чете удаљено командује.

Такав старешина, ако кривица не долази у дисциплинарну расправу, призива још двојицу себи подчињених млађих старешина, и под својим председавањем држи над обвињеним ратни суд. Затим саопштава му дело, које је учинио и пита признаје ли га. У протокол суђења уводи се прост кратак одговор.

Исто тако, ако има сведока, и ови се укратко саслушају о ономе, шта знаду у делу обвињеноме. За

тим ратни суд ако налази за нужно, заклеће сведоке сврх њихове сведоџбе и по том изриче пресуду без разилазења и већина гласова решава.

Чл. 19. Ако четовођа, који саставља ратни суд, учини које дело, које се овим законом казни, онда према њему образује ратни суд непосредно већи старешина, који поступа у свему, као што се за четовођу прописује.

Чл. 20. Пресуда ратнога суда одмах се извршује од четовође, ако је на таково извршење, по прописима војно-судског законика овлашћен, а ако није, подноси је оном старешини, који је овлашћен и овај наређује извршење пресуде у смислу тога овлашћења.

Чл. 21. Ово наређење ступа у живот од дана, кад се књажевим указом прогласи ванредно или ратно стање, и важиће до дана, кад се књажевим указом прогласи да је престало ратно стање.

Препоручујемо нашем министру војном, да ово наређење обнародује, а свима нашим министрима, у колико се кога тиче, да се о извршењу његовом старају, властима пак заповедамо, да по њему поступају, а свима и свакоме да му се покоравају.

Јуна 1876 год.
у Београду.

М. М. Обреновић с. р.

Председник министарског савета,
Министар грађевина,

Стев. Михаиловић с. р.

Министар иностраних дела и по
потреби заступник председника
министарског савета,

Јов. Рисгић с. р.

Министар правде,

Јеврем Грујић с. р.

Министар унутрашњих дела,

Рад. Милојковић с. р.

Министар војни
почасни ађутант Његове Светлости,
артиљеријски пуковник

Тих. Николић с. р.

Министар просв. и црквених послова,

А. Васиљевић с. р.

Министар финансија,

В. Јовановић с. р.

Реч Савеза Добровољаца

Пуцањ Невесињске Пушке одјекнуо је у свима крајевима српским и био знак на устанак. И заиста, устанак се убрзо спонтано развијао скоро на све српске крајеве. Устанак није донео жељене резултате. Зато има два главна разлога. Први је био тај, што је устанак спонтан и није му претходило никакво материјално спремање и организовање. Јер за победу није довољно само храброст него и спрема. Оскудица и тежак положај, у којем се налазио српски народ, у неослобођеним крајевима, није му омогућено да спреми бар најпотребније оружје за устанак а још мање да тај устанак организира.

Други пак разлог био је у неодговорној политици коју је водила тадашња влада краља Милана. С једне стране војничка неспремност Србије, а с друге опет извесно зазирање, које је влада краља Милана имала према устаницима, био је разлог да Србија није могла устанак помоћи онако, како се то од ње очекивало и како је то требало те да донесе жељене резултате.

Ово зазирање владе краља Милана према устаницима, повећало се више када се међу устаницима у Босанској Крајини јавио Петар Карађорђевић, под именом Петар Мркоњић. Видевши у њему свестраног ривала на престо Обреновића, дворски људи из Београда послали су чак неке људе са задатком да убију Петра Мркоњића.

Последица овога била је повлачење Мркоњићево из Крајине, услед чега је устанак изгубио свог славног вођу.

Из ових разлога и династичног зазирања према Петру Мркоњићу, дворски кругови су криви да устанак и у осталим крајевима није имао очекиваног успеха.

Када су се десетковане добровољачке јединице повратиле у Србију, оне су се делом размилеле на све стране по Србији без игде ичега, а делом дошли у Београд, где нису били примљени онако како су то за-

служили, већ на против, у место тога, протеривани преко границе и тамо стављени на милост и немилост непријатељима. Добровољци са територије Аустро-Угарске и Турске били су скоро сви протерани.

При прелазу преко границе, оне које су Турци похватили све су махом поубијали.

Први добровољачки споменик у Врањи

који је подигнут изгинулим добровољцима око заузимања Врањи 1877.

По свршетку ратова 1878 год. од 25000 добровољаца колико их је узело учешћа у ратовима рачунало се да је просечно остало 50 по сто у животу, али прогањањем доцније што је узрок био династичко

трвење добровољци поново страдају те данас међу живима их нема више од два по сто.

Али зазирање према добровољцима није се вршило самим устанком, него је продужено и после устанка.

Доласком на престо Краља Петра Карађорђевића I. који је и сам добровољац, оживљене су њихове велике традиције. По његовој жељи дошло је до организације Савеза Добровољаца. Томе Савезу Краљ Петар је први поклатио 500. — динара 1903 године.

Постанак Савеза Добровољаца

Године 1903, одмах по доласку на престо Краља Петра I., позват је у Двор мајор Сима Јасика, иначе усташ — добровољац. Краљ Петар, интересујући се за прилике и стање добровољачко упитао је колико их има још живих. Дознавши за право стање добровољаца Краљ Петар је изразио своју жељу да се добровољци организују обећаваши своју помоћ. После овог разговора са Краљем Јасика се одмах састао са Миланом Павичићем, данашњим председником Савеза Добровољаца, и једним од агилних учесника при организовању, и затим са Куртијем, Матом Исајловићем и осталима, који сазову све усташе на конференцију, која се први пут одржала 20. августа 1903 год. на којој је узело учешћа 265 добровољаца — усташа. Том приликом саслушавши говор мајора Јасике, приступе избору Управе, која се конституисала и изабрала за председника Управног Одбора мајора Симу Јасику, а за подпредседника Милана Павичића, и за чланове: Мату Стоиловића, Луку Радоњића и Светолика Јов. Бошковића. У Надзорном Одбору ушли су: за председника Јосип Куртије (Француз) а за чланове: Младен Ђорђевић, Никола Тодоровић и Драгутин Вуличковић.

После конституисања Управе почело се живо радити на организовању свију усташа — добровољаца. Некако, око 5 септембра цела Управа Савеза Добровољаца буде примљена у Двор код Краља, који се радовао да су се добровољци организовали. Краљ Петар постао је и сам члан Савеза Добровољаца.

Застава Савеза Добровољаца
освећена 1904. год.

Савез је одмах, после краћег времена, 14 септембра 1903 год., донео своја правила, и што је најинтересантније у правила је унешен чл. 68, који гласи:

„Да се има у што краћем времену подићи Дом“ па је предвиђено да се у плочама урежу имена свију добротвора „како би вековима показивали добротворни циљ Савеза“!

Већ је међутим 22 године протекло, како Савез постоји, а да се није успело подићи дом, како би се испуниле жеље добровољаца.

Освећење прве добровољачке заставе

Прва добровољачка застава освећена је 28. августа 1904 год. у Београду, коју је даровао велики добротвор *Лука Ђеловић* из Београда. На најсвечанији начин извршено је освећење а на дан успомене стогодишњице првог Српског Устанка под вождом Карађорђем.

Освећењу заставе кумовао је Њ. Височанство, тадашњи наследник престола Ђорђе, примивши заставу од добротвора Ђеловића предао је заставнику Пери Јосиповићу, званом Муси, који је умро 1915. год. чувајући и носећи заставу у свима ратовима, која је и данас у рукама Савеза Добровољаца, сва крвава и изрешетана од куршума.

Савез Добровољаца у ратовима од 1912 до 1918 године

У данима када се није рачунало на добровољце, заузимањем, нарочито пок. Наталије Мунк организоване су чете добровољаца које је снабдео и опремио Савез Добровољаца, па су послате на бојиште. Ако би се овде додале читаве добровољачке дивизије, које су се бориле на разним фронтима у светском рату и засејали своје кости по целом свету, онда је лако замислити какву су улогу играли добровољци у стварању данашње наше проширене и уједињене отаџбине.

Добровољци у одбрани Београда

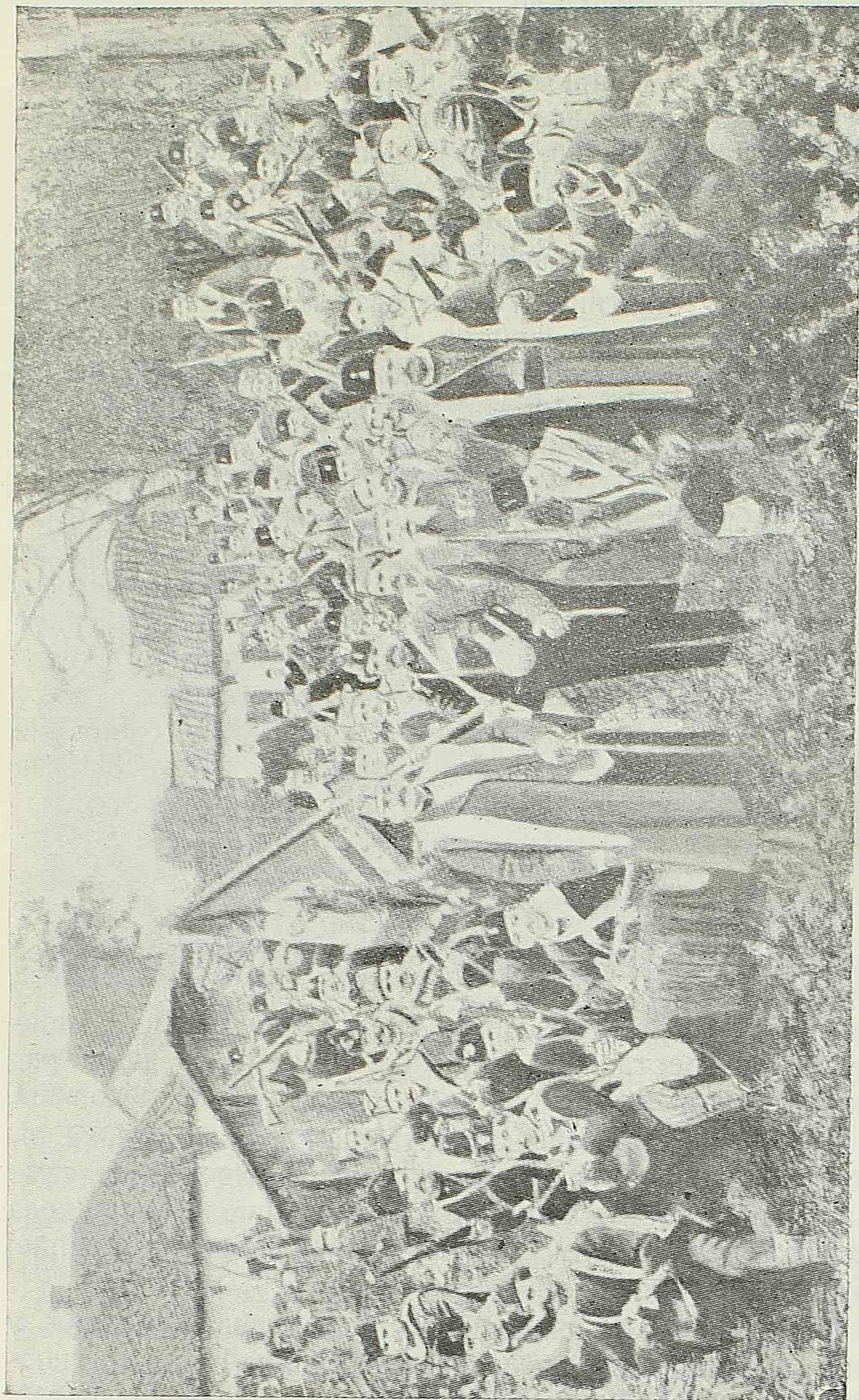
У 1915. години када је наша престоница Београд бомбардована са свију страна од непријатеља, добровољци се опет појављују борећи се као лавови на Дунавском кеју и Ади Циганлији. Затим се такође сремски одред добровољаца од 5000 људи борио врло храбро, остав-

Марија Мунк

организатор за опрему добровољаца у рат

љајући на бојишту велике губитке, али су они уз пркос најстрашнијег бомбардовања одржавали своје положаје, наносећи непријатељу тешке губитке. Када је надмоћнији непријатељ свом силом навалио на Београд до-

Добровољци у рату 1912. године

бровољци су присилили непријатеља да скупо плати сваки корак у свом напредовању.

Док су се млађи борили на свим фронтovima, дотле је Савез Добровољаца организовао и одржавао са старцима мир у позадини, коју је непријатељ бомбардовао, како би изазвао што више зла и панику код становника. Са осталом војском добровољци су прешли Албанију и наставили своје подвиге на солунском фронту.

Ове су чињенице готово сваком познате нарочито онима са солунског фронта. Исто тако, не мање, познати су подвизи наше прве добровољачке дивизије на Добруци, где су Немци, па и Бугари, и ако са бољом опремом и надмоћнији у неколико махова претрпели поразе и били натерани у бегство и на повлачење. Исти добровољци са Добруце, међу којима је био заступљен цео наш троимени народ, нису имали срећу да преко Добруце пођу ка коначној победи, јер су се Руси и Румуни повукли те је према томе претила опасност добровољачкој дивизији, која је дубоко зашла у Добруцу. После Добруце дошли су на солунски фронт, где су такође били добровољци из разних крајева, о чијем је јунаштву и храбрости писано од самих војсковођа, па и од других учесника на солунском фронту.

* * *

Имовина Савеза Добровољаца по паду Београда је сва уништена тако, да је Савез 1918 год. при повратку наставио свој рад без игде ичега. Приступило се прикупљању срестава за подизање Дома, и за даљи рад на путу ка истакнутом циљу и жељама добровољаца.

Савез Добровољаца наставља нарочито велике добровољачке и патриотске традиције. Уверен је само онај народ који чува и поштује традиције и велика дела својих предака, тиме је коракнуо напред ка срећној будућности.

Године 1920 изабрана је нова управа Савеза у коју су ушли: за председника Милан Павичић, подпредседник Александар Станојевић и чланови управе:

Пера Нешић, Живко Крстић, Ђока Богићевић, Радован Бароксандић, Коста Максимовић, Сотир Милошевић, Никола Димитријевић, Стеван Добрић, Тоша Степановић, Милорад Јорговић и Милун Ђуровић.

У надзорни одбор: председник Милан Мирковић, Благоје Петковић, Влада Гавриловић, Добривоје Адамовић, и Петар Новаковић.

Секретари: Јован Максимовић и Кирило Цвијовић.

Управни и Надзорни Одбор Савеза Добровољаца

Ова је управа радила свесно и одано тако да је допринела доста Савезу и удвостручила чланове којих данас има преко 800.

Према правилима Савеза и у овој години бирана је нова управа у којој су већином остали исти са малим променама што је подпредседничко место заузео вредни и храбри Живко Кезић кап. и командир добровољаца 1914 г. у Сремском Одреду, иначе је отац овог јунака

пок. прота Кезић један од великих и заслужних људи од прекосавских Срба.

Ова управа доневши одлуку прославити педесетогодишњицу устанка 1875. год. рачуна у том своме делу на помоћ родољуба и родољубивих друштава. Савез се нада да ће његово дело и труд донети плодове за којима су чезнули они, који су своје животе положили за отаџбину.

Кирило Цвијовић.

Добровољци у Великом Рату*)

Када је на почетку прошлога столећа српски народ, предвођен своји великим вождовима, дигао устанак против Турске Империје, он је био прожет једним јасним циљем. Однегован духу јуначких дела и жртава, која су сва поколења приносила на олтар слободе, српски је народ сматрао да је дошао час када је, и по цену највећих страдања, требало оборити освајачки режим „глоба и зулума“ и учинити да на његово место „*друга завлада судија*“.

Ту мисао и осећај, који су га учинили непобедивим, наш народ из Великог Устанка предао је као аманет потоњим нараштајима, који су имали да наставе и доврше његово дело. Само тако се је могло догодити да у току последњег рата, баш у моменту највеће националне катастрофе, као из земље ничу легије нових бораца. И када су, далеко од Отаџбине, у Русији наши дезертери из тада победилачке Аустрије стварали добровољачке дивизије, ови су снагу за ово своје дело нашли у аманету кога су примили од бораца из Великог Устанка; они су пошли у тешку борбу са јасним циљем: *спасити и очувати оно велико дело*, што су очеви учинили у Србији ослобођеној од Турака и *проширити га* на остале неослобођене крајеве.

Не спомињући сада претходне ратове за слободу, у којима су учествовали добровољци и устанке које

*) Из Меморандума Савеза Добровољаца.

су они дизали, него говорећи једино о последњем великом рату, ми видимо да добровољачка акција почиње са самим ратом. Сви они честити патриоти, који су се у очи објаве рата нашли изван бивше Аустрије или су успели да дезертирају на почетку војних операција, ступили су као добровољци у српску војску и четничке организације. Исто се дешавало и у Русији. Сви наши патриоти, који су успели да на руском фронту пребегну из аустријске војске у Русију, тражили су да буду као добровољци упућени у Србију. Разлог што тај покрет није могао одмах бити изведен у већим размерама, лежи у томе што је наишао на прикривен или откривен отпор истих они људи и кругова, који су касније скривили пропаст Русије. Поради тога, организовање добровољачких дивизија у Русији успело је тек почетком 1916 год. и то у моменту велике националне несреће, онда, када ниједан комадић српске земље није био слободан, него се је налазио под руком окрутног завојевача.

Ми наглашујемо овај момет, јер баш с обзиром на *тешку политику ситуацију*, у којој добровољачке дивизије ступају у борбу, њихова акција добија *не само војнички* него још и један *морални и политички значај и успех* за нашу земљу.

Када је, после албанске катастрофе, сва Србија пала под власт непријатеља и остаци њених бораца били пренешени на Крф, непријатељи су наши прокламовали да је Србија *престала и политички и војнички да егзистира*, и да је са тим исчезнућем Србије нестало оног *спољњег* фактора, који је, пред лицем Европе, поставио *проблем нашег националног ослобођења* и прогласио га као циљ за правилни свршетак рата.

Мора се разумети да је пропаст Србије и њене војске тешко утицала на дух и морал наших сународника и свих честитих Словена из бивше Аустрије, јер сви су они осећали да је проблем њиховог ослобођења пред Европом много јаче, него ли разним меморандумима, *био брањен и аргументиран крвљу, која се*

лила на фронту Саве и Дунава. И нестанак тога фронта не само да је дигао снагу и поуздање наших непријатеља, него је много пољуљао дух и неких наших савезника.

Италија, савезник једино по имену, која је водила свој нарочити рат шуровања и погађања са Аустријом, а не рат на рушењу Аустрије, једва је дочекала нашу пропаст. У њеним заробљеничким логорима налазило се око 25.000 наших сународника, који су под врло тешким условима успели да својевољно пребегну из аустриске војске и да се предаду италијанским војним властима. Већина ових људи су из дана у дан тражили од италијанске владе и чинили све могуће апеле, да буду као добровољци упућени на солунски фронт. Али њихови апели су остали безуспешни. Били су шта више изложени најгорим шиканама, и њима су још претили рђавим последицама, које ће их постићи на свршетку рата ради тога што су издали „своју државу“. У моменту, дакле, када је требало рушити Аустрију, Италијани су од њих захтевали да Аустрију признаду својом државом.

Није ни чудо што се Италија противила стварању солунског фронта. У место на продужење рата и победу, она је мислила на измирење са Аустријом по цену аустријског проширења у Србији, као што је то било у духу њеног ранијег савеза и њених ранијих погодаба са Аустријом. Али српска катастрофа је утицала и на Енглеску, у којој се је почело да сумња у победу и поставља питање: има ли смисла организовање и акција на солунском фронту? Поред Русије, која је била далеко, *једина Француска*, и ако и сама тешко угрожена, стајала је својом вером и својом помоћу чврсто уз нас.

У таквим тешким приликама, када наши победоносни непријатељи гордо проглашују да је за увек свршено са слободом Србије, када сународници наши у Аустрији остају утучени, када вера и одлучност наших савезника бива пољуљана, организују се у Русији добровољачки пукови. Онда, када Србије није било, дојучерашњи присилни војници Фрање Јосифа облаче одело

српских војника, и пред лицем целог света *објављују нашим непријатељима* да постоји питање нашег националног ослобођења и Србију проглашују за своју Отаџбину. И на сурим пољанама Добруџе они ступају у борбу и млазовима своје крви они уписују у историју наше право на слободу. Они чине дела пред којима се диви свет и пред којима се поклањају заставе прослављених руских пукова. Приносе велике и свете жртве.

Одмах после прве борбе у Добруџи, 25. августа 1916. год., јунаштво и слава добровољаца разнела се по целом свету. Руски Цар Николај усхићен њиховим делима, депешом их поздравља и у једној дневној заповести, коју упућује свим руским армијама, *Цар ставља добровољачку дивизију за пример целокупној руској војсци.*

Прва дивизија, која је наступила са 18.000 добровољаца, изгубила је у борбама у Добруџи скоро $\frac{3}{4}$ свога састава. Сам други пук, у једној јединој борби код Кокарџе, 4.—6. септембра 1916. год., имао је 6 мртвих и 31 рањених официра, и 477 мртвих и 1114 рањених војника.

Руски Цар, извештен о овој борби, поновно изражава своје симпатије добровољцима, и њихово јунаштво опет ставља као пример целој руској војсци.

Истовремено и Краљ Петар, депешом са Крфа, поздравља своје нове борце. А ондашњи Престолонаследник, а садањи Краљ Александар, објављује српској војсци радосну вест да се добровољци боре у Добруџи. И Румунски Краљ, у својој једној депеши, захваљује нашим добровољцима на њиховом спасавању румунске територије.

Кад је избила руска револуција, и када је Русија почела да се губи у хаосу, добровољци преносе своје заставе на солунски фронт и, попуњујући проређене редове српске јуначке војске, они у тешким моментима несреће и неисвесности доносе веру у коначну победу. На македонским висовима и гудурама они остављају своје кости, и удружени са српском војском они својим

грудима пробијају непријатељске ланце и доносе слободу поробљеној отаџбини.

Но, осим жртава које су дали, сам положај добровољаца био је изузетно тежи него сваке друге војске, јер се они нису сматрали регуларном непријатељском војском. Сваки онај који би, рањен на бојишту, допао шака непријатеља није сматран као редовни непријатељ, него је предаван целату. Страдањима су биле изложене и њихове породице у Аустрији. А каква је била њихова ситуација за случај потпуне непријатељске победе, или једног мира, који би санкционисао предратно стање? За њима су биле попаљене све лађе за повратак и, у тешким моментима када је у савезничким редовима била пољуљана вера у победу и када су се правили покушаји за сепаратни мир, њихова је судбина познавала само два излаза: *победа или смрт*.

Вера и циљ, који је њиховој борби давао снагу, био је у томе: *спасти Србију и остварити идеал националног ослобођења*. Но у тешким моментима морало се мислити на оно прво. Јер шта би било да је триумфовала варварија Виљемовог германства? *Пропаст Србије и пропаст Француске значила би не само материјалну катастрофу, него пораз и пад саме идеје слободе*. Њих је требало бранити пре свега.

Но како је имала бити вођена ова одбрана? Слобода Србије се није могла бранити једино материјалним оружјем и са дефанзивним мерама. Србију је требало бранити и *моралним оружјем*, које је било средство за рушење Аустрије. То оружје су некада употребили борци у Великом Народном Устанку. *Подигавши се против турске тираније, они су прокламовали да се боре за слободу раје васколиког Балкана и позвали су све оне, који желе слободу, да се здруже под њихов барјак*.

То исто оружје имало се употребити и у борби против Аустрије, како би се она дирнула у *унутарњем својем саставу*. Но њему се на почетку самога рата није поклонила нарочита пажња.

Унутрашње рушење Аустрије настало је онда када Славени почињу да у већим размерама дезертирају ау-

стријску војску. И када наши добровољци, а по њиховом примеру и Чеси оснивају своје добровољачке дивизије и легије, они тиме не стварају само један нови спољни материјални фронт против Аустрије, него отварају и један унутарњи фронт: *они руше и разграђују Аустрију у њеној моралној бази и њеном унутарњем саставу*. Рушећи је не само споља, него и изнутра, они нашим савезницима доказују да је Аустрија изгубила „raison d'etre“ своје егзистенције.

И тако, борећи се пре свега за спас Србије, наши добровољачки пукови, заједно са српском војском, коначно извршују рушење Аустрије (без чијег рушења би слобода Србије била увек у опасности), и остварују онај други велики циљ: *ослобођење и уједињење наше нације*.

Ч и т у љ а

наших мртвих чланова и добротвора.

Лука Лазаревић; Драгутин Величковић; Никола Нешић; Ђока Влајковић; Сава Кезић; Језеф Мали; Миленко Узуновић; Живко Јовановић; Милош Бастић; Сава Ристић; Делабона; Коста Барјактаров; Милан Николић; Васа Јовановић; Пера Јосиповић; Васа Филиповић; Мијаило Тодоровић; Милош Нешић; Лазар Чизмић, Коста Шуменковић; Лука Радотић; Лаза Мијић; Филип Вујић; Никодије Стефановић; Радојица Радојчић; Павле Обрадовић; Димитрије Јеремић; Милан Максимовић; Петар А. Ђорђевић; Светислав Бошковић; Мита Јовановић; Марко Колаковић; Александар Крсмановић; Љубомир Крсмановић; Шандор Лаудановић; Коста Клариф-Рад; Ђура Станић; Сима Јасика; Блиша Кулић; поп Јанко Миливојевић; Сима Јовановић; Милош Војновић; Светозар Боторић; Андра

Николић; Димитрије Ђирковић; Марко Лазаревић; Милош Јовановић; Никодије Милићевић; Стева Бата; Миливоје Стефановић; Ђока Бабура; Милош Велики; Никола; Александар-Аца; Срета Илић; Жика Јелић; Радомир Бакић; Рада поднаредник; Сава Брада; Срђан Илић; Шефкета; Живко Ђукановић; Јова Ракић; Јова Стојановић, добротвор; Јанко Арсић; Јован Чавић; Илија Живановић; Сава Шутанић; Јеремије Јеремић; Живко Раковачки; Драгутин Димитријевић; Павле Јовановић; Влада Цонић; Милан Марков; Милан Михаиловић; Лука Миливојевић; Коста Живковић; Илија Корач; Стојан; Петар Тодоровић; Милорад Грујић; Јован Анђелковић; Милош Милошевић; Паја Живковић; Денча; Јован Јовановић; Димитрије Поповић; Платон Тодоровић; Мијаило Јовановић; Риста Манојловић; Стеван Калајџић; Живорад Томашевић; Таса Нешић; Јован Стојановић; Сретен Кубуровић; Ђура Тодоровић; Јоца Ђуричић; Иван Шапалов; Живан, добровољац; Мита Тасић; Станиша Ровчанин; Иван Дражић; Њег. Вел. Краљ Петар; Ђока Марковић; Филип Недељковић; Јован Анђелковић; Филип Куртија; Сава Пејић; Димитрије Стојановић; Мијаило Радивојевић; Ђорђе Пејчиновић; Љуба Марковић; Милош Митић; Илија Костић; Коста Гроздановић, Сима Младеновић; Тодор Трајковић; Пера Јанковић; Никола Таушановић; Александар Станковић; Коста Поповић, утемељач; Сава Којић; Сава Петровић; Стојан Протић, добротвор; Милан Лазаревић; Јевта Марић; Наталија Мунк; Тодор К. Спасић; Милан Пљевалић; Јоца Филиповић; Илија Половина; Јован Љубојевић; Илија Ристић; Миленко П. Марковић.

Архимандрит Нићифор Дучић
велики национални борац и Командант Добровољаца

Наши добротвори

И ако су се сви представници данашње Владе ода-звали позиву и пажњи које је Савез Добровољаца пред-ратне Краљевине Србије у пуној мери и достојно за-служивао, ипак сматрамо за дужност, да о неким по-јединачно, у најкраћим потезима проговоримо.

Душан П. Трифуновић

Министар Војске и Морнарице

У колико физички јак, развијен, у толико више ведрином духа и способношћу потпуно конвенира по-ложају Министра Војске и Морнарице, наш уважени и велики добротвор Господин Душан П. Трифуновић, ди-визијски ђенерал.

И ако релативно још млад г. Трифуновић је поред пуно својих ранијих, завидних а уз то и одговорних војничких положаја, заузео данас најодговорнији и нај-виши положај у војсци и морнарици, — положај Ми-нистра Војске и Морнарице. Још када се узме и обим данашње уједињене и увећане наше Краљевине, онда заиста можемо рећи: да године старости не играју никакву улогу, већ здрав интелекат и енергија за рад.

И прву и другу особину наш велики и уважени добротвор г. Душан П. Трифуновић има, па чак и оби-лује. Он, овом приликом заслужује признање и захвал-ност у толико више, што је за ову прославу Херце-говачког Устанка; за коју се намењује ова Споменица, — пружио обилне помоћи, како у моралном тако и у материјалном смислу.

*

Место у коме се г. Трифуновић родио јесте Свилајнац. Рођен је 1 марта 1880 год. Питома и пло-дна Ресава дала је до сада много историјских лично-сти и, личности, који се разликују од обичних, просеч-них, па је као из своје последње генерације као бујица воде избациле на површину, данашњег великана г. Три-фуновића.

Васпитан још код куће у војничком духу од оца војника, — старог тобџијског официра г. Панте Трифуновића, сада резервног артиљ. потпуковника, — овако рано могао доћи на челу управе једног од најглавнијег и најкомпликованијег дела државног апарата.

Наша држава обилује племенитим родољубима и херојским војсковођама, међу којима у првом реду долази наш велики добротвор г. Душан П. Трифуновић, коме као *војнику војнички одговарамо*: „Бог му помогао!“

К. Ц.

Лука Ђеловић

ушаш — добровољац и велики добротвор Савеза

Рођен је 1854. год. на св. Луку у Требињу — Придворици. У Требињу је свршио I. разред осн. школе. И у школи и ван ње био је врло немиран. Тукао се увек са турском децом и родитељи да га не би изгубили послали су га у Бања Луку код пријатеља Јована Пиштелића, код кога је остао све до 1871. год. После тога је отишао код свога стрица Јована Ђеловића у Брчку, где је остао једну годину дана и ту свршио 4. раз. осн. школе.

Али Ђеловић је и даље био немирна духа. Свађао се са турцима зашто га је његов стриц морао послати у Београд, како би и њега и себе спасао.

Дошавши у Београд, био је код Параноса који га је дао у трговину Радосављевића и Игњатијевића као шегрта.

Лука је био као шегрт све дотле док није букнуо устанак херцеговачки. И кад је дигнут устанак Ђеловић је већ био калфа. Са неколико својих другова јавља се као добровољац и иде у Херцеговину. Долази у Шабац где се придружује са другим добровољцима и одатле сви Савом до Сиска, из Сиска пак жељезницом и лађом до Дубровника.

У Дубровнику су их дочекали Херцеговци и одвели у манастир „Дужи“, где су их Турци доцније растерали. Ту су остали само петнајест дана — а 12 јуна 1875 год. под командом Луке Петковића.

Одмах су се чете груписале из крајева Црне Горе, Зубаца и осталих места Херцеговине и пошли на *Главски Дô*. Ту су се такође сви прикупили и сконцетрисани — Кренули.

Вође су били: Лука Петковић, Пеко Павловић и Максим Баћевић.

Г. Ђеловић је у борбама био код *Љубиња Стоца* па код *Ушове*, где је Требињцима турска војска из Цариграда долазила у шлеповима и искрцавала код Клеке као индат — помоћ. Приликом искрцавања Турци су претрпели много губитка, пошто су ови осули паљбу на њих. Том је приликом и Ђеловић рањен у ногу.

Овим налетом могли су наши јако настрадати, јер нису знали, да су турци, мештани изашли у сусрет и били им иза леђа. Но на њихову срећу за ово беше дознао *Јован Зотовић* и полети са својом четом од 40 људи и удари на Турке, који беху опколили чету где се налазио и Ђеловић. Успевши се повући, чета је се прикрила на Попову Пољу где је даље наставила гоњење турака.

Крајем јуна месеца ова чета је имала више успеха у Херцеговини, јер су у тај исти дан три борбе издржали и све три победили. После, овога имали су још неколико успешних борби са турцима, после чега су се вратили преко Сиска за Београд, када је Србија објавила рат.

Враћајући се у Београд, наишао је на Петра Мркоњића у Костајници и Сиску, којом се приликом упознао и разговарао. Доласком у Београд Ђеловић учествује у даљим ратовима са Турцима.

По свршеном рату вратио се код Параноса и наставио свој ранији рад, и после кратког времена почео је за себе радити.

Ђеловић је био добар и вешт трговац, тако, да му је сваки посао ишао од руке. За кратко време постао је завидан трговац.

Ђеловић, као организатор комитске акције у Јуж. Србији.

Све до 1901 год. ми нисмо имали оружаних чета које би спроводиле оно што су бугарске чете дотле чиниле. Са оружјем су натеривали хришћане у Јужној Србији да прелазе у егзакисте. Народ који се осећао Србином остао је у Патријашистама, али као што рекох бугари су и оружаном силом растеривали Патријашисте.

У овако судбоносном моменту када српски народ остаје само под заштитом просветних раденика и када бугарске комите успешно проводе своје, појављује се Ђеловић са Др. Гођевцем видевши шта се ради и пратећи будним оком на све радње у Македонији, Ђеловић и Др. Гођевац приступају организовању комита рачунајући да оружаном силом и они заштите оно што још остаде патријашиста а истовремено почињу прикупљати македонце који већ припадаху бугарској четничкој организацији привољавајући их да се боре у српским четничким организацијама.

Да би их што више придобио Ђеловић је све комите и њене вође примао на зимовање у своју кућу дајући им храну и све остало, тако је у пролеће 1902 послао већ наше привољенике и четничке вође да организују оружану одбрану патријашиста и тако је чете потпуно опремљене послао у Јужну Србију и први пут наше оружане чете су се сукобиле са бугарским четама на Овчем Пољу. Егзархисте, комите предводио је бугарски поручник Александров. Ову чету и самог Александрова, наши су побили и тек после овог сукоба Бугари су рекли да има Срба у Македонији. Дотле су бугараши тврдили да нема Срба у Македонији.

Наше организоване чете успешно су радиле по Македонији за нашу приволу, и сузбијајући бугараше свуда су их гонили и ово су били први сукоби са бугарима иначе су се бугарске чете раније бориле само против Турака.

Бугари видевши да немају куд даље послали бејаху у Београд делегате по имену Николова и Михаилова да преговарају и да се измире те да заједнички раде против непријатеља угњетача Турчина.

Од овог времена се само радило са Бугарима у заједничкој акцији за ослобођење нашег народа у Јуж. Србији од Турака.

Овакав рад убрзо је ухватио корена по Јужној Србији, тако да су наше комите дизали и устанке и дизањем устанка 1903. год. у Крушеву у ком наши успевају и на измаку јесени скоро све главне четовође после овог устанка долазе у Београд и прилазе нашој организацији.

Све комите и четовође и сам почетак организовања комитских чета дело је г. Ђеловића и Др. Гођевића, они су о свом трошку прикупљали, хранили, наоружавали и новчано помагали четнике и четничку акцију у Јуж. Србији. Баш при самом боравку свих четника и четовође при зимовању код Ђеловића 1903. год. ужи кругови дознају за акцију и рад Ђеловића и Др. Гођевића и у ту сврху долази генерал Атанацковић са речима, да је дознао за њега Ђеловића и Др. Гођевића — како организују комите и комитске акције по Јужној Србији, бранећи са оружјем наш живаљ. Посета генерала Атанацковића имала је карактера тог, што је сам одобрио Ђеловићу и Гођевићу рад — са речима да би добро било проширити акцију, предлажући, да се за ову целъ изабере нарочити одбор који би наставио у ширем обиму рад на оружаној акцији у Јужној Србији.

Као добар Србин и као патриота Ђеловићу је стало много до српства и српског народа у јуж. крајевима и одмах прихваћа предлог генерала Атанацковића и приступа се исте год. на избор управе у коју улазе већином наши поборници и борци српске нације.

За председника дође сам г. генерал Атанацковић, затим Љуба Јовановић, Љубомир Давидовић, Љуб. Ковачевић, Милутин Степановић, Живан Живановић, Васа И. Јовановић, Михаило Павловић, Никола Спасић, Др. Мијодраг Гођевац са још неколико угледних грађана Београда.

На јесен исте године по једном нарочитом уговору Одбор је позвао све главне четовође и македонске унутрашње организације (Бугарске) на договор. По договору чете се понова организују, а представницима

организација дају нарочите упуте и преко целе зиме су се вршила организовања.

Рад одбора, као што се види, успео је, заталасало се све што српски мисли и осећа и без обзира на животе и материјалне жртве радило се у овом смислу добро.

Може се слободно рећи, да одушевљење које је овај револуционарни покрет у Српском народу створио и донело је *Видовдански ашентат*, водио успешне ратове са Турцима и Бугарима 1912 и 1913 год. и да је створио и остварио идеале жељене од пет стотина година на овамо.

За овај и овакав рад у првом реду има се благодарити г. Луки Ђеловићу, који је све своје и физичке и материјалне напоре уложио у наведену сврху.

Вредно је истаћи, да је у последњим нашим ратовима поред личног учествовања као војник обилно помагао и нашу војску у материјалном смислу.

Октобра месеца 1912 год. ондашњи министар привреде у споразуму са министром војним позову г. Ђеловића и ставе му у дужност, да, било на који начин преко Фијуме достави нашој војсци хране и одела, која беше дубоко у Албанији.

Г. Ђеловић се је примио овог не малог посла; отишао је у Фијуму где је набавио одело и храну, натоварио све то у две велике лађе и кренуо према Драчу и Санђовани Димедуа. Као што се види г. Ђеловић је први један од тих, који је у тим критичким моментима по живот нашу војску, помагао и храном и оделом. Одмах чим је пришао обали наредио је да се на лађи истакне наша застава, која се онда по први пут развила на нашем Јадрану.

Ђеловић је све ово чинио онда када је дошао час да треба радити и дати све на олтару отаџбине, а раније у најпознијој младости исто је осећао, и зато се као дечко борио са Турцима — вршњацима. Самим овим се огледа величина свести српске коју гаји Ђеловић, а о жртвама које је подносио и које и данас подноси мало би било у целој овој књизи изнети.

Ћеловић дожививши спасење народа свог и кад се његов рад крунисао потпуном победом српског оружја и сада када смо слободни, проширени и уједињени са Хрватима и Словенцима, усхићен и задовољан са речима Симеона: „Сад отпусти Господе слугу твога, јер очи моје видеше Спасење твоје“.

Оваквих људи мало је, а да их има више много би се могло још створити данас у слободи и оставити вечиту успомену, као што је оставља плод Ћеловића. Стога уз огромне заслуге улази међу прве заслужне људе наше најновије историје.

Ђорђе Вајферт

наш велики добротвор

Један од најталентованијих организатора на пољу индустрије, рударства и финансије и један од најсамарићанских и добротворних људи, јесте — широм наше целе земље — признат г. Ђорђе Вајферт.

Г. Ђ. Вајферт је рођен у Панчеву (Банат). Одмах после свршеног школовања у Панчеву и на страни, на позив његовог оца дошао је у Београд. Од свога детињства па и данас г. Вајферт је увек живео и радио у Београду, бавећи се поред својих послова и пословима који директно условљавају опште добро.

Нико се тако није одликовао обилном дарожљивошћу по целој земљи као г. Ђ. Вајферт. Он је не само по своме пиву био популаран у свима слојевима грађанства већ и по добротворствима и помоћи, престављених у новцу, зидању школа, цркава, станова и т. д. Био је један од највећих и најискренијих родољуба нашега народа, чија се љубав оличава у задужбини, коју је саградио у византијском стилу, а у спомен своје матере Ане. Она је подигнута између Глоговца и Дубочана.

Прошлост и садашњица великог добротвора целога нашега народа и нашега Савеза г. Ђорђа Вајферта, проткана је најлепшим делима и најсјајнијим успоменама. Поред других грађанских обавеза, које је врло лојално и узорно обављао г. Ђ. Вајферт је у неколико

махова, одговорио као грађанин и родољуб ове земље, и војничкој обавези. Војску је служио у коњичком ескадрону у Београду и као борац учествовао је у овим ратовима: 1876 г. (ср.-турском), 1878 г. (руско-српско-турском) и 1885 г. (српско-бугарском). За све време балканских и светскога рата, био је у цивилној ратној

Ђорђе Вајферт

велики добротвор Савеза Добровољаца

дужности. У свима ратовима служио је као редов. Његов многоструки рад је признат и награђен. На прсима својим носи висока одличија: Орден Св. Саве I степена, Карађорђевић III степена, Бели Орао за заслуге и Таковски Крст. Министарство пак Шума и Руда, на

ком је пољу највише као први истраживач племенитих минерала и уља био, одликовало га је 1.-I.-22. *Споменицом* у којој су набројани његови колосалии радови.

Увек готов, г. Ђ. Вајферт, да помогне свима па и Савезу Добровољаца, коме је много пута учинио моралну част и материјалну потпору, Савез Добровољаца, предратне Краљевине Србије сматра се дужним, да приликом овогодишње своје прославе Педесетогодишњице Херцег. Устанка, у овој својој Споменици упише свога великог и племенитог добротвора г. Ђорђа Вајферта.

Савез Добровољаца жели му дуг и спокојан живот како би се још нове генерације запајале племенитошћу и неисцрпном енергијом овог неуморног народног великог човека.

Биографије наших живих усташа

Усташа Милан Павичић

председник Савеза Добровољаца

Родио се у селу Доњи Лапац — Лика, године 1856. Основну школу свршио је у месту рођења, а по свршеној школи упућен је од родитеља, који су били имућни, у Војно одгајилиште у Госпићу. Доцније је наставио школу у Сремској Каменици и најзад буде упућен у Беч. 1872 год. где наставља школовање у „*Wiener Neustatu*“ коју сврши са одличним успехом 1875 године и буде произведен у чин потпоручника.

По свршеној школи Павичића доделе хусарској регименти грофа Витберга у Жести. За сво то време свога бављења у школи, као и у војсци Павичић није заборављао на своје порекло, гајећи стално љубав према својој једнокрвној браћи, и сањајући о њеној срећној будућности.

Када је букнуо устанак 1875 год. српски комитет у Загребу прикупљао је добровољце Србе и Хрвате за које се знало да су добре патриоте, па је и међу официрским кором Аустро-Угарске војске исто рађено да се прикупи што већи број истих.

Усташа Милан Павичић
председник Савеза Добровољаца

Дознавши за ово Павичић се први међу офици- рима обрати комитету, дајући свој пристанак да ће се добровољно борити за слободу свог народа. Одмах је похитао у Загреб са још својик 30 официра другова, који су били млади и ватрене патриоте, жељни да при- текну браћи у помоћ и да се са једним ретким патри- отским фанатизмом боре за свету ствар. Загребачки комитет пребаци их одмах преко Саве у Шабац.

Као спреман и добар стратеог и васпитан официр Милан буде распоређен у штаб добровољачког кора: Својим неуморним радом, пожртвовањем и војничким знањем, он брзо стиче неограничено поверење и буде му повераване многе поверљиве војничке мисије. Тако је јуна месеца 1876 год. био упућен из Бјељине у Ду- бицу и Костојницу са поверљивим актима и плановима у Крајину код Петра Мркоњића, који тек што бејаше примио чету од попа Карона. Дошавши код Мркоњића Павичић изврши своју поверену му мисију и истовремено упозна Мрконића са радом усташа у Србији. Мркоњић се даље интересовао о другу, који бејаше муслиманин — Турчин родом из Клисе, код Кулен Вакуфа, по имену Осман Омердић, а који је одбегао од Турске војске јавивши се за нашу добровољну чету. Управо дужност Пави- чића је била да примљену пошту од команданата добро- вољаца Грује Мишковића и Ђоке Влајковића преда Мркоњићу. Павичић сам није знао какву је дужност имао да изврши и да је сваког часа његов живот могао висити о клинцу на обе стране.

Долазак Павичића у Крајину у чету Мркоњића у којој су већином били личани, а међу њима: Стева Марковић, Павле Ковачевић и Сава Клеут, сви из лике. То га је још више одушевило и давши му још више вере у коначну победу. Тако је и изложио своје ми- шљење Мркоњићу, уздижући храброст и јунаштво сво- јих другова, који се буде за слободу.

Улога Павичића одржавањем везе између коман- данта добровољаца и Петра Мркоњића, отежавала му је да као млад и ватрен борац који је пун полета за општу ствар, није могао да се бори упоредо са оста- лим својим друговима којима је завидио, јер је он

више волео да тамани непријатеља и да неустрашиво са друговима пролива крв гине, или побеђује. Његова поверена му дужност чинила му се и сувише лако и безопасно док му је у глави излазила слика његових храбрих и веселих двугова, где је само он фалио, па да све буде у своме реду,

По свршеном рату 1878 год. Павичић, услед чињених му неправди иступио је из војске и као капетан II кл. 1882 год. облачи на себе грађанско одело и ступа у железничку службу поседујући више одликовања за храброст.

Доцније када је победоносна српска војска ступила у рат са Турском 1912 год. и са Бугарском 1913 год. Павичевић је као официр и добар национални раденик учествовао у свима овим ратовима, а то је учинио и у светском рату, сматрајући да на олтар отаџбине треба поднети све своје физичке и умне способности; тим пре у времену када се решавала судбина не само Србије него свих јужних Словена од којих је један дан још био под ропским јармом и које је требало ујединити. То су биле последње жеље и снови Павичића право српског сина, који је познавао границе самопожртвовања, јер је ишао безобзирно ка општем циљу — ка победи. На његову велику радост сачекао је и тај дан. — ослобођени смо и уједињени.

Године 1914, Павичић је тражен од Министарства Војног да се упути у Београд и као подпредседник је изабран за председника Савеза Добровољаца, где интезивно и живо радио на прикупљању добровољаца, који су за она тешка времена били преко потребни, јер се борило на пространоме фронту и са надмоћнијим непријатељем. Исте добровољце снабдевао је храном и оделом и упућивао у борбене јединице. Затим је организовао одбранбену добровољачку чету Београда, којих је велика заслуга, што су приликом напада аустро-угарске војске на Београд, 1915 год. одржавали у вароши ред и поредак. Јер, да њих није било многи би наши трговци и грађани страдали са својом имовином.

И ако у годинама Павичић није могао остати у Београду, од жалости и туге за својом отаџбином, већ је са војком одступио преко Албаније, борећи се и под своје старе дане за своје старе идеале. Учинио је на овоме путу последњи напор, да би се нашао у колу своје изгнане браће и да с њима заједно снаша све недаће са чврстом вером, да ће Правда потлачених и подјармљених победити и да је велико дело уједињена на путу остварења.

Са таквом непоколебљивом вером, узвишеним идеалима и са свешћу да је својој мајци отаџбини и браћи посветио сав свој живот и дао све своје физичке и духовне способности и крв, враћа се 1918 год. у Београд. Враћа се срећан усхићен и задовољан али не у предратну малену Србију, већ у велику уједињену краљевину Срба, Хрвата и Словенаца са речима Симеона: „Сад отпусти Господе Слугу твога, јер очи моје видеше спашење твоје.“

Павичић и ту не седи скрштених руку, већ одмах прикупља добровољце, обнавља савез и буде биран за председника, старајући се, како о самој организацији, тако и о сваком поједином члану, помажући их и старајући се, да од ничега створи нешто, што би било овековечено у историји добровољаца. Само он, као стари добровољац, може се осећати са својим супатницима и друговима и знати шта им је најпотребније, како их помоћи и шта их боле. Познавајући кроз душу доброљаца он их води путем, којим могу само газити храбри, часни и прави добровољци а да то име остане вечито урезано наступајућем поколењу.

Павичић је својим радом успео да стекне код добровољаца опште симпатије и заслужно признање за неуморни рад на опште добро савеза. Њему се има захвалити што је савез одржан и једина му је још жеља да подигне Дом Добровољаца, којег имају добровољци свију држава већ одавно.

Износећи у кратко Павичићев рад и борбеност, који се не може наградити обичном хвалом, нити се он у опште може наградити. Јер, све што је Павичић

дао за опште наше идеале и за добровољце, дао је искрено, свесно без предомишљаја и *добровољно*.

Са овим неодољивим радом и заслугама Павичић је сачекао и велику прославу педесетогодишњицу устанка 1875. г. од када се засновао његов добровољачки рад.

Оваких људи мало је остало у животу; а да их данас има више много би што шта процветало и оставило вечиту успомену, као што ће је оставити Павичић. Стога и заслужује, да се његово име прво спомене на овоме месту, што ће бити један мали доказ признања за његов неоцењиви рад.

Цвијовић.

Петар Нешовић — Нешић.

Прави херцеговац, рођен 1848 год. у Фочи, где је био коџобаша. У добровољце је ступио 1875 год. маја месеца, пред саму припрему Невесињског Устанка.

Нешић је образовао своју чету — дружину, са којом је први пут ступио у борбу 1 јуна 1875 године око Калиновика, задавајући Турцима много мука. Да би у борби имао што више успеха, организовао је још неколико чета помоћу својих људи, који су били из разних нахија. Чету из пријепољске нахије довео је прота Јевта Бабински и архимандрит Бујиша Бањски и други.

1876 год. дошао је архимандрит Дучић и примио главну команду. Али Нешић је и даље остао старешина својих чета, борећи се храбро и водећи успешно из борбе у борбу своје другове. Међутим рат се свршио са неуспехом те је Нешић прешао због тога у Србију, где се и настанио. Касније је прешао у Београд где се и данас налази, очекујући да учествује у великој прослави која треба да манифестује сву величину јунаштва и храброст добровољаца.

У кратким потезима износећи рад и заслуге Нешића у борбама за слободу нашег народа, напомињемо да се и данас бори са истом свешћу као што је то чинио у младости.

Нешић је данас у данима када се прославља педесетогодишњица члан управног одбора радећи енергично и савесно са залагањем своје старачке енергије.

Петар Нешовић — Нешић

Прошлост његову са задовољством ценимо и зато му је место у најновијој нашој историји.

Сава В. Савић.

Рођен 17 маја 1863. год. у Крушчићима, срез ариљски округ ужички. По свршеној основној школи почео је учити трговачку омладинску школу. Да би се што боље образовао, напустио је Србију и у Нирнбергу (Баварска) свршио Трговачку школу.

Сава В. Савић

Године 1883. Савић се враћа у Београд, где отвара своју кожарску трговину, коју је 1885. морао привремено напустити, јер је отишао на одслужење свога рока у војсци. Баш у то вре букнуо је српско-бугарски рат у који је Савић отишао као редов. У рату се одли-

ковао пожртвовањем и храброшћу. По свршетку рата он наставља трговину, која му, као способном, добро иде.

У балканском рату Савић је учествовао као официр. И својом умешношћу и заслугом неколико пута био је одликован највишим одличјима. И у српско-бугарском, као и доцније у светском рату Савић је такође учествовао и у војсци је остао све до 1919 године.

Поред највиших одличја, које је добио за заслуге у ратовима, Савић је из светског рата изашао као резервни потпуковник.

Ни на национално-просветном и социјално-економском пољу Савић није имао мање успеха. Знајући у каквим се приликама наши добровољци налазе, а имајући у виду, да су они једни од најглавнијих пионира, који су створили ову државу, Савић се потрудио, да и њима помогне, зато се уписао за добротвора свију добровољачких удружења; а као признање зато, добровољци у Каћу — Бачка, изабрали су га за кума своје заставе.

Познато је, да је „Привредник“ једно од најхуманијих друштава, које сиромашну децу, које код нас има много, изводи на прави пут и ствара јој могућности, да обезбеди себи парче хлеба. Савић је, као добар патриота, и то увидео, те је и тамо један од највећих улагача и добротвора.

Он је умео оценити и значај Народне Одбране, којој је ставио на расположење самог себе и свој труд, желећи, да и то, тако патриотско удружење, дигне на ниво који му одговара.

Поред хуманих и националних установа Савић ужива не мањи углед и у трговачко-привредним круговима. А најбољи је доказ тај, што је он у неколико трговачких и новчаних установа ангажован, као један од главних функционера.

И данас, када Добровољачко Удружење слави своју педесетогодишњицу, Савић, не жалећи труда, ни материјалних трошкова, улаже све што може, да ова ретка прослава буде што величанственија, као што то њој по њеној улози и припада.

Ценећи Савићев рад, а уверени, да ће га он и у будуће продужити, ми овим желимо, макар и у бледим контурама, претставити га широј јавности.

Јован Сремац.

Рођен 22 јула 1857 год. у Сенти (Бачка) дошао је у Србију у Београд 1868 године. У Београду се школовао а лимарски занат изучио у Панчеву. 1876 год. ступио је као добровољац у легију Књегиње На-

Јован Сремац

талије, која је бројила 1200 људи. Легију је подржавала Књегиња о своме трошку. У борби на Шуматовцу буде рањен бајонетом при одбрани једног топа и пренешен у смедеревску болницу, па затим у Београд. По оздрављењу буде понова упућен на бојиште под ко-

мандом генерала Черњајева. Ту је остао све дотле, док се није закључило примирје са Турском.

Сремац је одликован сребрном медаљом за храброст од 1876 год.; споменицом од 1876-77-78 год за ослобођење; медаљом војничке врлине; медаљом за ревносну службу; крстом милосрђа; медаљом освећења Косова 1912 год.; крстом 1913 год.; сребрном медаљом са круном, за услуге краљевом Дому; орденом Св. Саве V степена и златном медаљом са круном за усуге Краљевом Дому.

Као добар ратник и вредан раденик на националном пољу, био је у више махова у Управи Савеза Добровољаца. За време балканског рата прикупљао је добровољце, коју је дужност узео на себе и за време светског рата. Ову је душност вршио у Београду а касније у Нишу и тако слао за допуњавање чете пок. Војводе Вука Поповића. За време окупације буде ухваћен од Аустријанаца и као познатог патриоту и националног раденика војни суд га осуди на смрт, на вешала, али буде помилован од стране гувернера барона Салис Севиса. По накнадном суђењу од стране војног суда буде осуђен на 5 година тешке робије.

Сремац је познат као редак карактер и као агилан занатлија био је 9 година подредседник Занатске Коморе и свуда се истицао као редак пример способна човека, доброг и храброг ратника и свесног грађанина. Он је и данас у животу у својој 68 години, после свих патња, свеж и здрав.

Усташа Живко Крстић.

Родио се у Београду 1858 год., где је и школу похађао коју је завршио у шеснајстој години. Крстић се први јавио као усташа и одмах отишао према граници Ново-Пазарског Санџака, где је командовао усташком војском архимандрит Дучић и поп Јован Протић. Усташе су се налазиле у близини Пријепоља.

Живко је био истакнут борац у свима борбама против Турака и као врло храбар обишао је све крајеве Санџака.

У борби код Нове Вароши Крстић буде рањен. Једним усташким налетом чете поп Јована пређу Лим између Прибоја и Пријепоља, па преко Бабина дошли су у додир са четом Петра Пеције, Херцеговца, који је јуначки са својом четом таманио Турке у старој Херцеговини. — У многим овим борбама Крстићева је храброст, у више махова посведочена, што могу најбоље потврдити његови другови и они, који су са њиме отишли.

Усташа Живко Крстић

Крстићу је данас 67 година, али се још добро држи, радећи као чиновник у Министарству Финансија, дочекавши, да прослави педесетогодишњицу од дана јуначких борби, када се са осмехом на лицу умирало за народно ослобођење.

И поред свих незгода, на које је наилазио у животу, Крстић се врло добро одржао, борећи се и са њима као четник са својим душманима, да би осигурао себи мир и спокојство, а народу српском слободу.

Живојин Ј. Кезић.

Рођен је 1. јуна 1889 год. у селу Бегалици, срез грочански округ београдски, као син добровољца из 1876—7 године.

Кезић је као поручник, пошто су погинули старији официри, 1915. године узео команду добровољачког одреда у своје руке и на том положају узео видног учешћа у одбрани Београда. Приликом пада Београда у непријатељске руке, он се са одредом, одвојен од остале војске, борио кроз београдске улице читавих двадесет и четири сата, док се најпосле у повлачењу испред непријатеља, који је био знатно надмоћнији, није нашао на Торлаку са осталом војском, која је сачињавала одбрану Београда.

Кроз цео светски рат Кезић је, као официр, учествовао у свима борбама све до 17 априла 1917 године, када је услед физичке неспособности морао се повући у позадину.

Кезић сада живи у Београду, као инвалид, уједно је члан и Савеза Добровољаца у коме врши функцију потпредседника са много воље и оданости.

Риста Ристић.

Рођен у Мостару — Херцеговина 1857 год. 30 августа. У добровољачке редове ушао је 1875 год., као усташа са друговима пок. Бошком Гузином, из Невесиња и другима и показао се врло храбар. Осим учешћа у борбама са Турцима учествовао је у заузећу Сутурина (између Херцег-Новог и Дубровника.)

1876 год. 15 јануара Риста је у друштву Петра Мркоњића, Миће Љубибратића, Стојана Чокорила и Дучића прешао у Крајину, где су подигли устанак у Гашцу планини. Пошто су примили оружје и прикупили још један број усташа, ударили су изненада на Турке испод планине Гашца, које су разјурили и гонили, а уз пут дизали народ на устанак, опомињући их, да је куцнуо час ослобођења.

На дан 20 маја, приликом једног одмора после прогањања Турака, Војвода Мркоњић саопшти уста-

шама вест, да ће Србија објавити рат Турској. Онај, који жели ићи за Србију нека му се пријави.

Међу овима први је био Ристић, који се пријавио са Дучићем и још њих десеторица. Они су без оклевања преко Сиска допутовали лађом у Београд, где су се јавили министру војном да ступају у добровољачки кор.

Између осталих борби узео је учешћа у борбама код Бјељине и присуствовао у сукобу по вароши, када

Риста Ристић

су их Турци били из пушака и када је храбро погинуо барјактар Риста.

Ристић је затим учествовао и у балканским ратовима, а затим у светском рату 1917 год. када је стављен министру војном на расположење у чину наредника.

Риста је још жив, свеж и здрав а налази се на служби у Народној Скупштини као послужитељ.

Андрија Б. Деретић.

Родио се у селу Ораховцу код Требиња (Херцеговина) 1857 године.

Као мали дечко дошао је у Србију 1872 год. наставивши се у Ваљеву. Када је букнуо устанак Андрија се јавио добровољно у чету војводе Жарка Лешевића, са којим је кренуо ка Новој Вароши, Прибоју, а преко Бобина код Пријепоља храбро се борио са Турцима.

Андрија Б. Деретић

У борбама код Радојине — Нова Варош буде рањен у десну плећку.

Деретић се неколико пута одликовао у борбама и зато добијао признања својих старешина.

После свршеног устанка буде прекомандован у Јаворску бригаду. А по свршеном рату Андрија се поврати кући жив и здрав. Данас очекује велику прославу педесетогодишњице добровољаца.

Младен П. Цукић.

Рођен у Горњој Врбањи, окр. руднички, 1849 год. 19 јула. Основну школу свршио је у Бјелици. По свршеној школи отишао је на занат у Београд, а после заната, 1872 год. ступио је у Књажеву Гарду, где се задржао до 1875 године. По својој молби прешао је у артиљерију са капларским чином.

1876 године са првом батеријом и првим српским топом отишао је у бој на Дрину и борио се на Бјељини, када је батерија предата добровољцима под ко-

Младен П. Цукић

мандом Ранка Алимпића и Ђоке Влајковића. У најљућој борби под Бјељином, буде рањен на три места. Када се излечио упућен је на Јавор, где се задржао све до свршетка рата, из којег је изашао у чину наредника и са неколико одликовања.

Цукић је још и данас жив и један је од оснивача Савеза Добровољаца, у коме је свесрдно радио, до-

приневши да се многе ствари повољно реше по добровољце. И он ће имати част да сачека и присуствује реткој прослави добровољаца.

Димитрије Цветковић.

Родио се у селу Брњацима, окр. скопски, 1837 год. 6 августа. Као син тежака обрађивао је своју земљу све до своје 18 године, када су Арнаути напали на кућу Цветковића. Укућани су се храбро бранили, али су на-

Димитрије Цветковић

послетку сви изгинули, осим Димитрија који је као младић побегао у шарпланинске шуме а одатле у Србију.

Цветковић је ступивши у добровољце, учествовао у легији Књегиње Наталије. Са овом легијом учествовао је у многим борбама пун огорчења и жеље за осветом, како за своје, тако и за сву осталу поробљену браћу у Јужној Србији.

1877. год. учествовао је у бојевима на Мрамору, Прокупљу, Куршумлији и најзад на Врањи.

Године 1878 вратио се из Кос. Митровице и стално се настанио у Београду, где и дан-данас живи.

Јован Миловановић.

Рођен у Бос. Градишци 1846 год. а по занимању лађар, ступио је у добровољце 1875 године. За време припремања устанка био је скелеција код Градишке, где је пребацивао оружје у Босну, шверцујући ноћу и тако

Јован Миловановић

предавао усташама. Оружје је доносио Божо Ћосо, који је родом из Гроцке, превлачећи својом лађом.

Тако је Јова допринео много, да су наше усташе имале успеха, благодарећи вештом преносу оружја Јове Миловановића.

Димитрије Галетић.

Рођен је у Земуну 1850. год.

Ступио у добровољачки кор и под командом Ду-чића учествовао у свима биткама на Јавору.

Учествовао је и у бугарском рату 1885. год.

Данас његове груди красе највећи ордени, од којих је он, за дивно чудо, и све дипломе сачувао.

Димитрије Галетић

За његове заслуге учињене за ослобођење потлачене браће ми са пијететом доносимо у овој „Споменици“ и његову фотографију са кратким животописом.

Никола Т. Димитријевић.

Добровољац, рез. поручник, рођен 20 маја 1877 г. у Бадовинцима (Мачва). Учествовао је у свима ратовима у којим је онеспособљен са неколико задобијених рана.

Овај храбри добровољац одликован је са више одликовања, а једно је од великих војничких заслуга, што је спасао заставу, коју је непријатељ већ био заробио.

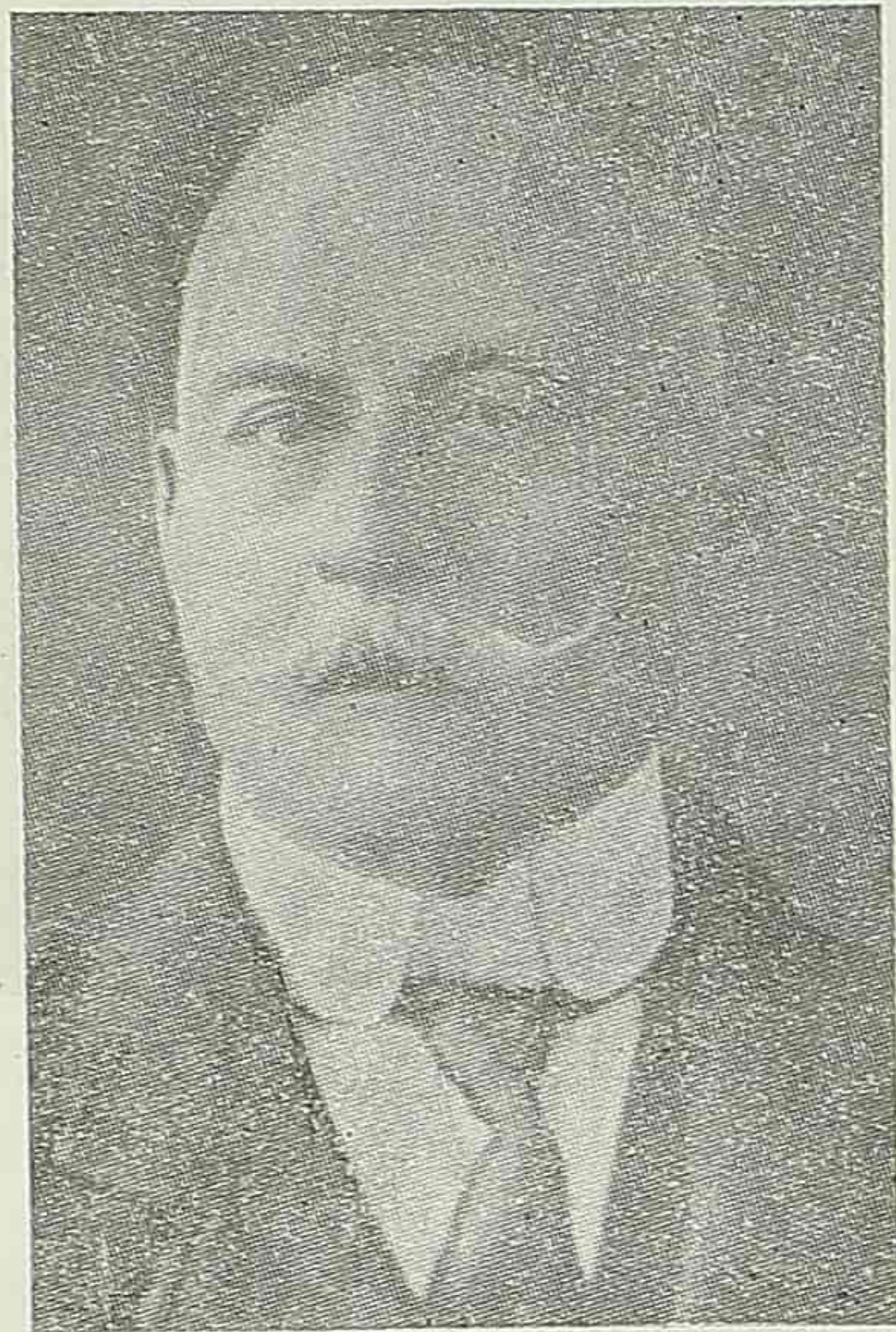
Храбри Никола, не само да је сам жртва рата, већ је на олтар слободе нашег народа принео као жртве и своје четворо деце.

Димитријевић је отац сада седморо деце и у најтежим данима бори се и даље са својом судбином храњећи себе и своју децу.

Он је и члан Управе Савеза, па му је место међу заслужним људима.

Стево Вукмановић.

Родио се 1853 год. у Бос. Градишци, као младић ступио је у чету Петра Мркоњића, борећи се по Крајини и по Црним Потоцима код Уне буде рањен.

Стево Вукмановић

После угушеног устанка Вукмановић одлази кући, али га тамо не поштедише већ опет наилази на борбу и прогоне. Од устанка па на овамо наставио је рад

на националном пољу и 1914 г. Аустријанци га под старост прогањају и затварају. Стева је таст једног од познатих наших књижевника пок. Петра Кочића.

Наш чика Стева и данас се осећа потпуно здрав, и ако је у годинама, дочекујући прославу педесетодишњице Устанка.

† Илија Половина.

Родио се у селу Добро Село — Лика. 1857 год. учествовао је у ратовима код Дучића.

Половина је из богатије породице, али млад и бујан жудио је само за слободом и у том заносу по-

Илија Половина

бегао од куће у Србију, где се пријавио као добровољац.

1875 до 1878 год. Половина се храбро борио а био је настањен у Београду, одакле је доцније учествовао у ратовима од 1912 до 1918 године.

Као члан Савеза увек је био одан, марљив и раден, те је због тога сахрањен о трошку Савеза.

Слава му!

Александар Станојевић.

Рођен 1880. године. Станојевић је учествовао у свима ратовима од 1912—1919 године и за своју храброст одликован је неколико пута; а и у рату је постао инвалид и као такав је један од оснивача удружења ратних инвалида. Као инвалид јавио се поново у добровољце и ратовао за ослобођење. По повратку са Солунског фронта узео је видног учешћа у организовању добровољаца и изабран је за првог потпредседника и за време своје функције много је својим радом допринео Савезу.

Поред овога био је и изабран за народног посланика 1923. год. и то је добио мандат у леглу старих добровољаца, који су се за време Невесињске буне јуначки борили и потукли Турке код Бјељине.

Петар Ј. Новаковић.

Родио се 1860 год. у Бјељини, где је свршио основну и већу грађанску школу.

У осамнајстој својој години Новаковић пребегне у Србију и настани се у Шапцу.

Чим је ступио на тле Србије одмах се пријавио за добровољца, узевши учешће и борећи се храбро за слободу свога краја.

Новаковић је и данас жив, дочекаће велику добровољачку прославу.

Михаило Илић.

Рођен је у Београду 1853. године. Илић је учествовао у свима борбама, а нарочито се истакао у борби на Добром Брду, Кнежеву Брду Рашци и Бјељини.

И сада је у дубокој старости, пошто је видео очима својим велико дело за које се много залагао у младости, доживео је и срећу, да дочека и прослави велику славу Педесетогодишњице.

Приређивачки Одбор за прославу педесетогодишњице од 19. до 22. јула 1925. год.

32000 1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2

1/2 1/2 1/2 1/2

